
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01625417 9

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI
7. sz. 7. sz.

HONFOGLALÁSELŐTTI TÖRÖK JÖVEVÉNYSZAVAINK

IRTA
GOMBOCZ ZOLTÁN

BUDAPEST, 1908.
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.
Ára 3 korona.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI
7. sz. 7. sz.

HONFOGLALÁSELŐTTI TÖRÖK JÖVEVÉNYSZAVAINK

IRTA
GOMBOCZ ZOLTÁN

BUDAPEST, 1908.
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.
Ára 3 korona.

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája Budapesten. 37978.

ELŐSZÓ.

A magyarság, az ugor testvérnépektől elszakadva, vándorlásai közben már a honfoglalást megelőző századokban több ízben került török néptörzsek szomszédságába; mai hazájában, a honfoglalást követő századokban török néptöredékeket (palóczok, besenyők, kúnokat) olvasztott magába s a mohácsi vész után másfél századig nyögte az oszmán-törökök igáját.

E majd ellenséges, majd békés magyar-török érintkezések emlékét őrzik a magyar nyelv szókészletének török elemei.

E török elemek tudományos feldolgozásának legelső föltétele, hogy a különböző korokban, más-más török népek nyelvéből átkerült jövevényszócsoportokat — hangtani és tárgyi criteriumok alapján — egymástól különválaszszuk.

A legfiatalabb és leggazdagabb a hódoltság-korabeli oszmán-török jövevényszavak rétege. Igaz, hogy legnagyobb részük (pl. *dalia*, *haramia*, *dereglye*, *findzsa*, *kefe*, *csizma* stb.) nem egyenesen az oszmanliból, hanem szerb-horvát közvetitéssel került nyelvünkbe.

Nehezebb a kún-besenyő jövevényszavakat különválasztani egyrészt a honfoglaláselőtti, másrészt a hódoltságkorabeli réteg szavaitól. Csak néhány szóról (*árkány*, *boza*, *koboz*) állíthatjuk,

nyelvi és tárgyi bizonyitékok alapján, hogy török jövevényszavainknak e régibb, kún-besenyő rétegébe tartoznak.

A legrégibb rétegbe tartozik végre az a 222 legnagyobbrészt közmagyar szó, a mely a honfoglaláselőtti bolgár-török hatás emléke.

E dolgozat török jövevényszavainknak csak e legrégibb s nyelvi és művelődéstörténeti szempontból is legfontosabb csoportjával foglalkozik.

Budapest, 1907 deczember havában

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Régi török jövevényszavaink tudományos kutatásának alig negyven éves története van.

1873-ban nyitja meg Budenz József jelentése (NyK. 10: 67—135) Vámbéry Ármin „magyar-török szóegyezéseiről“ a módszeres vizsgálatok sorát. Habár Budenz tanulmánya — biráló természetéből kifolyólag — nem nyujtja is a török-magyar nyelvviszony kérdésének rendszeres és kimeritő feldolgozását, mégis két olyan elvi fontosságú tételt állapit meg, a melyek igazságát a későbbi kutatások mindjobban igazolták.

Az első tétel, részben Budenz fogalmazásában, igy hangzik: ha nem tekintjük a finnugor-török ősrokonság eseteit, a melyek nem tekinthetők egy szorosabb magyar-török rokonság bizonyitékainak, nyilvánvaló, „hogy a valódi történeti viszony, a mely a magyar és a török nyelvek között forog fenn, csak azon magyar-török szóegyeztetésekben tükröződik vissza, melyeket kölcsönvétel folytán keletkezetteknek lehet tekinteni“ (NyK. 10 : 128). A második tétel szerint e jövevényszavakat a magyar nyelv, jellemző hangalakjuk miatt, csak „közvetlen a csuvas nyelvből vehette át, illetőleg a törökségnek azon, akkor már jó idő óta külön vált részétől, melyből a Volga mellékén ránk maradt a csuvas nép és nyelv, s melyet bár ó-csuvasnak nevezhetünk“ (NyK. 10: 133).

A Budenztől megkezdett munkát Munkácsi Bernát folytatta. Kutatásai különösen két irányban vitték előbbre a török nyelvhatás kérdését. Egyrészt több tanulmányban igyekezett fényt deriteni a török-magyar érintkezés történeti problémájára. („Török eredetű-e a magyar nemzet?“ Ethn. 6 : 1—17; „A magyar nemzet törökségéhez.“ Ethn. 6 : 83—91; „A török miveltség hatáskora.“ Ethn. 6 : 135—9; „Az ugor népnevezet eredete.“ Ethn. 6 : 349—87; „A magyar őshaza kérdése.“ Ethn. 16: 65—87; KSz. 6 : 185—222); másrészt pontosabban átvizsgálva a török nyelvek (különösen a csuvas) szókészletét, számos újabb adalékkal gazdagitotta régi török jövevényszavainknak Budenztől összeállitott lajstromát. Budenz és Munkácsi adatai alapján állitotta össze Balassa József a Tüzetes Magyar Nyelvtanban (162—7) török jövevényszavaink hangtanát.

A kutatás területe azonban csakhamar kibővült s a szorosabban vett törökségen túl kiterjedt a mongolra s a többi keleti altáji nyelvre is. Megint Budenz József volt az első, a ki —

Fogarasi János és Bálint Gábor kisérletei után — rámutatott arra, hogy több magyar szónak pontosan egyező mása meg van a keleti altáji nyelvcsoportban is („A magyar szókincs eredetéhez.“ NyK. 20 : 147). Simonyi Zsigmond (Nyr. 26 : 529; „Mongolisches im ungarischen“. FUF. 1 : 126) és Munkácsi Bernát („Hún nyelvemlékek szókincsünkben.“ Ethn. 12 : 396—404; KSz. 2 : 186—98) újabb adalékokkal járultak a magyar nyelv úgyn. „mongol“ elemeihez. Magam is két czikkben („Török jövevényszavaink kérdéséhez.“ Nyr. 33 : 545; „Az altáji nyelvek hangtörténetéhez.“ NyK. 35 : 241) igyekeztem tisztázni a török-mongol hangviszony néhány fontosabb problémáját, s utaltam arra, hogy a csuvas-mongol hangtani analogiák vizsgálata, régi török jövevényszavaink hangtanának szempontjából is, legfontosabb feladatunk.

A kérdés történetének e bár rövidre fogott áttekintése után is felesleges bővebben megokolnunk egy újabb, a részletekre is kiterjedő összefoglaló munka szükséges voltát; hiszen Budenz „Jelentése“ — az utolsó (és egyetlen) tanulmány, a mely némiképen az egész kérdést felöleli — 1873-ban, 34 esztendővel ezelőtt jelent meg.

Munkám megirásakor kettős czél lebegett szemem előtt. Először összeállitani — az eddigi, tudományos szempontból számbavehető szószármaztatások megrostálása és az összes forgalomba került adatok pontos kritikai átvizsgálása után — régi török jövevényszavaink lajstromát. Másodszor az igy nyert biztos, vagy legalább mai tudásunk szerint biztosnak tartott egybevetések alapján kidolgozni az átvételek hangtanát.

Nyelvünk e legrégibb idegen elemeinek hangtani vizsgálata nemcsak a magyar hangtörténet szempontjából fontos, hanem — s ezt eddig nem emelték ki eléggé — a török nyelvtörténet szempontjából is. E helyen legyen elég röviden utalnom arra, hogy az a pár száz szó, a mely a honfoglalást megelőző századokban került a magyarság nyelvébe, a törökség egy ma már kihalt ágának a legrégibb török nyelvemlékekkel (az ó-török feliratok a VIII. század első feléből; az ujgur nyelv legrégibb emléke: a *Kutadγu Bilig*, a XI. századból valók) egykorú, ha ugyan nem régibb emléke.

Röviditések és források jegyzéke.

I.

abak. = abakan dialektusok
aderb. = aderbajdsán
alt. = altáji tatár
an. = anatri csuvas
angsz. = angolszász
av. = avesztai
bar. = baraba-dialektus
bask. = baskir
bulg. = bulgár
buj. = buini csuvas
burj. = burját
cs. = cseh

csag. = csagatáj
cserH = hegyi cseremisz
cserKel = keleti cseremisz
csuv. = csuvas
gör = görög
horv = horvát
jadr. = jadrini csuvas
kacs. = kacsincz-dialektus
kalm. = kalmuk
kand = kandakovi dialektus
kar = karagasz
kaz = kazani tatár
kfn = középfelnémet
kirg = kirgiz
kkirg = kara kirgiz
kojb = kojbal
kond = kondouszki dialektus
kond. (tunguz adat előtt) = kondogiri tunguz
köztör. = köztörök
krim. = krimi tatár
kumand. = kumandu dialektus
kurm = kurmysi csuvas
küär. = küärik-dialektus
lat. = latin
leb. = Lebed nyelvjárás
mat. = matyrszki dialektus
mis. = misär tatár
mkar = malo karacskini csuvas
mong = mongol
mordE. = erza mordvin | mordM. = moksa mordvin
ófn. = ófelnémet
olg. = olgasini csuvas
or. = orosz
oszm. = oszmanli
osztj. = osztják
ó-tör. = ó-török (a feliratok nyelve)
szag. = szagai dialektus
szalb. = szalbini dialektus
szoj. = szojoti dialektus
szkr. = szanszkrit
szlov. = szlovén
t = tót
tar. = tarancsi dialektus
tat. = tatár
tel. = teleuti tatár
tob. = tobolszki tatár
tör. = török
tungManUr. = manikovi és urulgini tunguz
újfn = újfelnémet
ujg = ujgur
újgör = újgörög
újszlov = újszlovén
urj. = urjanchai dialektus
virj. = virjal csuvas
vog. = vogul
wil = wilui tunguz

II.

Abuska = Abuska, csagatájtörök szógyüjtemény. Ford. VÁMBÉRY ÁRMIN. Pest, 1862.
ÁKE = MUNKÁCSI BERNÁT, Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. Budapest, 1901.
ANDERSON, Wandl. = N. ANDERSON, Wandlungen der anlautenden dentalen spirans im ostjakischen. St.-Pétersbourg, 1893.
Asm. = N. J. ASMARIN, Materialy dlja izsljedovanija čuvasskago jazyka. Kazan, 1898.
BÁL. = BÁLINT GÁBOR, Kazáni tatár nyelvtanulmányok. II. Kazáni tatár szótár. Budapest, 1876.
BÁL. Párh. = BÁLINT GÁBOR, Párhuzam a magyar és a mongol nyelv terén, 1877.
BARB. DE MEYN. = BARBIER DE MEYNARD, Dictionnaire turc-français. Paris, 1880—1.
BEREGSZÁSZI = PAULUS BEREGSZASZI, Ueber die aehnlichkeit der hungarischen sprache mit den morgenländischen. Leipzig, 1796.
Beszt. = A beszterczei szószedet. Kiadta FINÁLY HENRIK. Budapest, 1892.
Bi = BIANCHI ET KIEFFER, Dictionnaire turc-français. Paris, 1850.
BÖHTL. = O. BÖHTLINGK, Über die sprache der Jakuten; jakutisch-deutsches wörterbuch. St.-Petersburg, 1851.
BUDAG. = L. BUDAGOV, Sravniteljnyj slovarj turecko-tatarskich narječij. St.-Pétersbourg, 1869—71.
C. = CALEPINUS, Dictionarium undecim linguarum. 1590.
CASTR. (burját adat után) = A. M. CASTRÉN, Versuch einer burjätischen sprachlehre. Herausg. v. A. SCHIEFNER, St. Petersburg, 1857.
CASTR. (karagasz és kojbál adat után) = A. M. CASTRÉN, Versuch einer

koibalischen u. karagassischen sprachlehre. Herausg. v. A. Schiefner, St. Petersburg, 1857.

Castr. (szamojéd adat után) = A. M. Castrén, Wörterverzeichnisse aus den samojedischen sprachen, herausg. v. A. Schiefner. St. Petersburg, 1855.

Castr. (tunguz adat után) = A. M. Castrén, Grundzüge einer tungusischen sprachlehre, Herausg. v. A. Schiefner. St. Petersburg, 1856.

CCum. = Codex Cumanicus, edid. comes G. Kuun. Budapestini, 1880.

Czek. = Czekanowski's Tungusisches wörterverzeichnisse, herausg. v. A. Schiefner (Mélanges Asiatiques VIII.)

CzF. = Czuczor Gergely és Fogarasi János, A magyar nyelv szótára. Budapest, 1862.

Denk. = Denkschriften der kaiserlichen Akademie der wissenschaften. Wien.

Donner Wb. = O. Donner, Vergleichendes wörterbuch der finnisch-ugrischen sprachen. I–III. Helsingfors. 1874–88.

DuC. = Du Cange, Dictionarium mediae et infimae latinitatis.

Ethn. = Ethnographia. I—.

FUF. = Finnisch-ugrische forschungen. Red. von E. N. Setälä u. K. Krohn. I—.

Gab. = H. C. von der Gabelentz, Mandschuisch-deutsches wörterbuch. Leipzig, 1864.

Gig. = Giganov, Slovarj rossijsko-tatarskij. St. Petersbourg, 1804.

Golst. = Golstunskij, Mongoljsko-russkij slovarj. S. Pétersbourg, 1893–1901.

Grimm Wb. = J. und. W. Grimm, Deutsches Wörterbuch. Leipzig, 1854.

Grønb. Forstudier = Vilh. Grønbech, Forstudier til tyrkisk lydhistorie. Kjøbenhavn, 1902.

Grub. = W. Grube, Goldisch-deutsches wörterverzeichniss. St. Petersburg, 1900.

Gyarmathi Affin. = Gyarmathi Sámuel, Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammatice demonstrata. Göttinga, 1799.

Gyarmathi, Voc. = Gyarmathi Sámuel, Vocabularium ... Bétsben, 1816.

Hunfalvy. VogF. = Hunfalvy Pál, Vogul föld és nép. Pest, 1864.

Iv. = A. O. Ivanovskij, Mandjurica. Obrazcy solonskago i dachurskago jazykov. St. Pétersbourg, 1894.

Journ. = Journal de la Société Finno-ougrienne. I—.

Jülg. = B. Jülg, Die märchen des Siddhi Kür. Leipzig, 1866.

Kassai = Kassai, Magyar diák szókönyv. 1833–4.

Katan. (kojbal adat után) = Castrén's koibalisch-deutsches wörterverzeichniss, neu transscribirt von N. Katanoff. Mélanges Asiatiques IX. 2.

Katan. (urjanchai adat után) = N. Katanov, Opyt izsljedovanija urjanchajskago jazyka. Kazan, 1900.

Katar. = V. Katarinskij, Baškirsko-russkij slovarj. Orenburg, 1899.

Kluge.[6] = Fr. Kluge, Etymologisches wörterbuch der deutschen sprache. Strassburg, 1899. 6. aufl.

Kov. = J. E. Kowalewski, Dictionnaire mongol-russe-français. Kasan, 1844.

Kreszn. = Kresznerics Ferenc, Magyar szótár, 1831–2.

KSz. = Keleti Szemle, szerk. Kúnos I. és Munkácsi Bernát.

Kún. = Sejх Sulejman Efendi's čagataj-osmanisches wörterbuch. Bearb. v. J. Kúnos. Budapest, 1901.

Leon. = Russko-oročenskij slovarj Sergjeja Leontovica. Vladivostok, 1896.

MA. = Molnár Szenczi(ensis) Albertus, Lexicon latino-graeco-ungaricum item dictionarium ungaro-latinum. Heidelbergae, 1621.

Meyer. MWb. = G. Meyer, Etymologisches wörterbuch der albanesischen sprache. Strassburg, 1891.

MHalk. = Herman Ottó, A magyar halászat könyve. I–II. Budapest, 1887.

Miklosich, EtWb. = Fr. Miklosich, Etymologisches wörterbuch der slavischen sprachen. Wien, 1886.

MNy. = Magyar Nyelv. Kiadja a Magy. Nyelvtudományi Társaság. I—

MTsz. = Szinnyei József, Magyar tájszótár. Budapest, 1893.

Murm. = A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. Kiadta Szamota István. Budapest, 1896.

MUSz. = Budenz József, Magyar-ugor összehasonlító szótár. Budapest, 1873–81.
NyH = Szinnyei József, Magyar nyelvhasonlítás. 3. kiad. Budapest, 1905.
NyK. = Nyelvtudományi Közlemények. I.–
Nyr = Magyar Nyelvőr, I.–
NySz = Simonyi Zsigmond és Szarvas Gábor, Magyar nyelvtörténeti szótár Budapest, 1890–.
NyUSz. = Szily Kálmán, A magyar nyelvújítás szótára. Budapest, 1902
OklSz = Zolnai Szamota, Magyar oklevél-szótár Budapest, 1902–6.
Oszτr = Ostroumov, Tatarsko russkij slovarj. Kazan, 1892.
Paas. S-laute = H. Paasonen, Die finnisch ugrischen s-laute. Helsingfors, 1903.
Pall. = P. Pallas, Zoographia Rossiae asiaticae I–III. St. Pétersbourg. 1811.
PPB. = Pápai Páriz F. Dictionarium hungarico-latinum. Edid. P. Bod. 1767.
Pray = Georgius Pray, Supplementum ad annales veteres hunnorum, avarorum et hungarorum. Tyrnaviae, 1764.
Radl. = W. Radloff, Versuch eines wörterbuches der türk-dialekte I–IV St. Pétersbourg, 1893–1905.
Radl. Inschr. = W Radloff, Die alttürkischen inschriften der Mongolei St. Pétersbourg, 1894–.
Radl. Kud Bil = W Radloff, Das Kudatku Bilik. I lief. St. Petersburg, 1900.
Radl. Phon. = W. Radloff, Phonetik der nördlichen türksprachen. Leipzig, 1883.
Radl. Sprachm = W. Radloff, Das türkische sprachmaterial des codex cumanicus St Pétersbourg, 1887. (Mém. de l'Acad impériale des sciences de St.-Pétersbourg. VII. XXXV. 6.)
Ramst. (cseremisz adat után) = G. J. Ramstedt, Bergtscheremissische sprachstudien. (Mém de la soc. finno-ougrienne, XVII.) Helsingfors, 1902
Schl = A schlägli magyar szójegyzék. Közzétette Szamota István. Budapest, 1894.
Schm = J. J. Schmidt, Mongolisch deutsch-russisches wörterbuch, St Petersburg, 1835.
Sl = Sándor István, Toldalék a magyar deák szókönyvhöz. Bécs, 1808.
Simonyi, Elv. = Simonyi Zsigmond, Elvonás. (Nyelvészeti Füzetek, 11.) Budapest, 1904.
SzD = Baróti Szabó Dávid, Kisded szótár. 2. kiad. Kassán, 1792.
Szikszai = Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből. Kiadta Melich János. Budapest, 1906.
Szil. (cseremisz adat után = Szilasi Móricz, Cseremisz szótár. (Ugor füzetek 13.) Budapest, 1901.
Thomsen, Inscr. = W. Thomsen, Inscriptions de l'Orkhon . . . Helsingfors, 1896
Tjsz. = Magyar Tájszótár. Kiadta a M. Tudós Társaság Buda, 1838.
TMNy = Simonyi Zs. és Balassa József, Tüzetes magyar nyelvtan. Budapest, 1895
UAl = Budenz József, Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Budapest, 1884–1894.
Vámb Kud. Bil. = Hermann Vámbéry, Uigurische sprachmonumente und das Kudatku Bilik. Innsbruck, 1870.
Vámb. Stud. = Hermann Vámbéry, Čagataische sprachstudien. Leipzig, 1867.
Vámbéry, Magy. Ered. = Vámbéry Ármin, A magyarok eredete. Budapest, 1882.
Verb. = V. Verbickij, Slovarj altajskago i aladagskago narječij türkskago jazyka. Kazan, 1884.
Voszkr. = Voskresenskij, Russko-tatarskij slovarj. Kazan, 1894.
Vuk[3] = Vuk Steph. Karadschitsch, Lexicon serbico-germanico-latinum. Editio tertia Belgradi, 1898.
Vullers = A. Vullers, Lexicon persico-latinum etymologicum Bonnae, 1855–64.

WICHMANN, Lehnw. = Y. WICHMANN, Die tschuwassischen lehnwörter in den permischen sprachen. Helsingfors, 1903. (Mém. de la soc. finno-ougrienne, XXI.)
ZACH. = J. ZACHAROV, Polnyj manjčžursko russkij slovarj. St. Pétersbourg, 1875.
ZENK. = TH. ZENKER, Dictionnaire turc-arabe-persan. Leipzig, 1866—76.
ZOL. = ZOLOTNICKIJ, Kornevoj čuvašsko russkij slovarj. Kazan, 1875.

I.

E szójegyzék voltaképen két részből áll. Felsorolja azokat a szavakat, a melyeknek török eredete kétségtelen vagy ismereteink mai állása mellett legalább valószinű. Munka közben azonban gyakran tapasztaltam, hogy az újabb egybevetések közül nem egy nem állja meg a kritika tűzpróbáját. Az ilyen czáfoló czikkeket, szögletes zárójelbe foglalva, szintén felvettem a szójegyzékbe, annál is inkább, mert sok esetben positiv eredményeket is tartalmaznak.

Az egyes czikkek beosztása a következő. Az első rész a magyar szó jelentését s alakváltozatait adja, a második rész az átadó török és mongol stb. nyelvi megfeleléseket. E két részt jel választja el, a mely előtt a kérdőjel a két rész összetartozásának kétes voltát jelzi. A török adatok elrendezése gyakorlati szempontok szerint történt, mégis úgy, hogy a sorozat élére a török nyelvemlékek (ó-török, ujgur, kún) adatai kerültek. Magától értetődő tehát, hogy ez az elrendezés nem annyit jelent, hogy a magyar szó éppen a sorozat élére állitott alak átvétele volna. A harmadik (kisebb betűkkel) szedett rész a megjegyzéseket, magyarázatokat adja, míg végre a czikkek negyedik részében, Vö. után, az illető szó irodalma következik.

1. **ács** [acc. *ácsot*; alakv. *álcs* Schlägli, Beszt. NySz., OklSz. *âlcs* MTsz.] **1. zimmermann 2. handwerker.**

< tör. **ayačči* vö. tar. *jayašči* holzarbeiter, zimmermann RADL. 3 : 40, a melynek alapszava: tar. *jayač* baum, holz = **tel. alt. leb. kkirg. kaz. oszm. aderb.** *ayač* | **kojb.** *ayas* | sor. kirg. *ayaš* RADL. 1 : 152—3, 149; | tölös *ayas* | ujg. *jiyač* RADL. 1 : 184, 3 : 469. | kar. *ïaïs* CASTR. 104. | csuvas *jïvəš*, *jivəš* ASM. 15., NyK 21 : 24.

A régiségben gyakori *álcs* alak *l*-je olyanféle anorganikus járulékhangzó, mint a *boldog*, *bölcs* szavaké. Hogy a török *-či* nomen possessoris képzőnek a magyarban *-cs* felel meg, arra nézve vö. a *szücs* és a *szatócs* szavakat.

Vö. VAMBERY, Magy. Ered. 300.; MUNKÁCSI, KSz. 2 : 190, NyK. 32 : 271 [FÁBIÁN, NyK. 2 : 2].

2. **acsari fanyar, sauer, herb MTsz.**

? < csag. aderb. *ačar* in essig eingemachte früchte und gemüse RADL. 1 : 503. KÚN. 4. MUNKÁCSI (NyK. 32 : 272) e szónak „sauer, säure" jelentését is emliti; forrásaim nem ismerik. Alapszava: oszm. krim. aderb. *ači*, *aǯi* RADL.

1 : 503, 518 | ujg. *ačïγ* Thoms. KSz. 2 : 248 [Radl. 1 : 519. hibásan *aǯïk*] | alt. tel. *ačū* Verb. 33. | kkirg. *aču* Radl. 1 : 511. | kaz. *äče* Bál. 15. | bask. *äse* Katar. 22 | csuvas *jüźə* Asm. 32, 99. | jakut *asï* Böhtl. 12 „bitter, sauer, herb."

Kétségessé teszi az egybevetést az a körülmény, hogy a magy. *acsari* szót csak a Tsz. egyetlen adata támogatja. Munkácsi idevonja az ugyancsak egy adattal igazolt *icsar* („lőre, csiger", MTsz.) szót is. (a ∾ i megfeleléssel.)

Vö. Munkácsi, NyK. 32 : 272, Wichmann, Lehnw. 66.

3. **agár** [acc. *agarat*; valószínűleg ugyanez a szó *ágár* mager MTsz.] windhund, windspiel. Helynevekben: *Agárd*, *Agáros* OklSz.

≺ bar. *igär* Radl. 1 : 1425. | tel. *äγär* Radl. 1 : 711. | kumand. kond. *eger* vadászkutya, kutya, Verb. 36. | kirg. *igär* Vámb. i. h. | csuv. An. (a Buguruslan kerületben) *aɢar* „hund von kräftigem köperbau, die schnauze stumpf, nicht spitzig, wie die des russischen windhundes" FUF. 2 : 114.

A magy. *agár* vocalismusát csak egy föltehető mélyhangú tör. **agar* magyarázná meg teljesen (a csuv. *aɢar* mélyhangúsága másodlagos fejlemény). Hasonló hangalakú és jelentésű szavak vannak a szlávságban s néhány kaukázusi nyelvben is (vö. MNy. 2 : 302), a melyek azonban nincsenek a magy. *agár*-ral közvetlen kapcsolatban.

Vö. Vambery, Magy. Ered. 289., Munkácsi, Ethn. 5 : 73, Gombocz, NyK. 28 : 151, ÁKE. 119, Paasonen, FUF. 2 : 113—4, Karjalainen, Mém. 23 : 24.

[4. **akol** l. az *ól* czikket.]

5. **ál** falsch.

? ujg. oszm. csag. *al* schlauheit, list, betrug Radl. 1 : 349 | kaz. *al* csalás Bál. 11. | kún *al* ars CCum. 180. vö. köztör. *alda-* betrügen Radl. 1 : 412.

Megnehezíti a magy. *ál* ∾ tör. *al* egybevetését az a körülmény, hogy ez főnév, amaz melléknév.

Vö. Vambery, NyK. 8 : 126, Budenz, NyK. 10 : 76. vö. még Setälä, FUF. 2 : 254.

6. **alma** [acc. *almát*] apfel. Helynevekben: *Almás*, *Almádi*, *Almagy* OklSz., Kreszn.

≺ oszm. *älma*, *alma* | a többi török nyelvben *alma* apfel Radl. 1 : 436, 832. | csuv. *ulma*, *olma* Asm. 29, 45; An. *ulma*, Virj. *omla* NyK. 21 : 26, id. || mong. *alima* id. Golst. 1 : 33.

Tomaschek (Zeitschrft f. österr. gymn. 26 : 520.) és Munkácsi (ÁKE. 72, KSz. 6 : 376) a tör. *alma*-t iráni jövevényszónak magyarázták (vö. szkr. *amlá-* ‚sauer').

Vö. Pray 104; Beregszászi 114, 125; Gyarmathi. Affin. 206, 228, Voc.; Hunfalvy, VogF. 285; Vámbéry, NyK. 8 : 126, Budenz, NyK. 10 : 76.

[7. **apol** küssen ≺ ujg. kún, oszm. csag. *öp-*, kaz. *üb-* küssen Radl. 1 : 1308, Bál. 38. Vö. Vámbéry, NyK. 8 : 127, de Budenz Nyk. 10 : 77 kérdőjellel; Munkácsi, NyK. 32 : 274, 277.

A régi nyelvben az *apol* mellett éppen olyan gyakori az *ápol* is (ugyancsak „küssen" jelentéssel), s nyilvan igaza van a CzF.-nak és a NySz.-nak, mikor az *apol* „küssen" s az *ápol* „pflegen, warten (jmnden)" igéket egynek veszik (vö. *ad* ∾ *ád*); a mai irodalmi nyelv megkülönböztető használata későbbi jelentésmegoszlás eredménye (de a népnyelvben még ma is: *apol* — *ápol* Torda; *apolygat* — *ápolgat* Csongrád, MTsz.) Ennek az *ap*|*ol* ∾ *áp*|*ol*nak pedig még a köztör. *op-* esetleg feltehető mélyhangú **op* változata sem felelhetne meg.]

8. **apró** [acc. *aprót*; alakv. *opro* OklSz.] klein, gering; **apród** [alakv. *Oproud*, *Oprod* OklSz. NySz.] klein, kind, aufwärter, waffenträger, lehrknabe vö. UAl. 252.

? ← csag. *oprak* klein, winzig (← *opra* zerreisen, zerstückeln, alt werden, abgenutzt sein) Vámb. Stud. 216. | turkesztán *opruk* zerschlagen, zerstückelt (← *opra-*) Radl. 1 : 1156. | ujg. *obra* zerspalten, zerplatzen Radl. 1 : 1163 | karaim *upran* zerfallen, vermodern Radl. 1 : 1781.

Vö. Vámbéry, NyK 8 : 127, Budenz, NyK 10 : 77, Munkácsi, KSz 2 : 195, NyK. 32 : 274, 277 (Másként Donner, Wb. 2 : 81, Budenz, MUSz 747, Munkácsi, NyK. 25 : 271 (← vog. *tapar* apró, | osztj. *tapar* kehricht)).

9. **arat** ernten.

? ← oszm. *ora* Rad. 1 : 1048 | ujg. csag. alt. tel. leb. kirg. kar. *or-* Radl. 1 : 1047, Verb. 221 | kaz. *ur-* Bál. 35 | bask. *ur* Katal. 223 | csuv. *vor* Asm. 30,358 „ernten schneiden".

Kétséges egybevetés, mert fel kellene tennünk, hogy az átadó török nyelvben a tőszotagban *a-* volt, a mire pedig a meglévő alakok alapján nincs jogunk [? vö. csag. *arik* ernte (oszmanli értelmezése *orak*, *tarpan*) Kún. 13]. Megjegyzendő, hogy a votjákban is van *ardat*, *ardat*, *aral-* „ernten", ugyancsak tőszotagbeli *a* val; Wichmann (Lehnwörter p. 41) török jövevényszónak magyarázza („jedenfalls ist das wotjakische wort meines erachtens als eine *alttschuwassische* entlehnung anzusehen") Munkácsi szerint a magyar ige *at* végzete arra mutat, hogy olyan török nyelvből került, a melynek a mai csuvaséhoz hasonló (*-at*, *-ad*) praesensképzője volt.

Vö. Hunfalvy, VogF. 29, Vámbéry, NyK 8 : 127, Budenz, NyK 10 : 77, Anderson, Wandl. 152, 147—8, Munkácsi, NyK 32 : 273 : 277 Másként MUSz. 751, a *tarol*-hoz.

10. **árok** [acc. *arkot*, alakv. *áruk*, *árk* OklSz. NySz.] graben Helynevekben: *Árkos-*, *Árki-* (?) OklSz.

← oszm. *ark*, *arg* fossé, conduit, canal, sillon, raie Zenk. 28, 29 | csag. *arik*, *ariq* linie, spalte Kún. 13 | kirg. kkirg. kaz. krim. ujg. *arik* Radl. 1 : 269. „bewässerungsgräben, wasserrinne" | tar. *erik* Radl. 1 : 279.

Szláv eredetűnek magyarázták Leschka, Dankovszky, Miklosich EtWb. stb. (vö. cs. t. *járek* | szlov. *jârek* | szerb, horv. *jârak*), de, vö. Ásbóth, Izvjestija, 7 : 4 : 288.

Vö. Vámbéry, NyK 8 : 127, Budenz, NyK 10 : 77, Munkácsi, NyK 17 : 92, Ethn. 4 : 289.

11. **árpa** [acc. *árpát*; alakv. *arpa*, *orpa* MTsz.] gerste. Személynév: *Árpád* vö. KUUN, Relationes, 211. Helynév: *Árpád*, *Árpás*.

< oszm. csag. kirg. kaz. ujg. *arpa* RADL. 1 : 333 | tel. alt. leb. kojb. *arba* RADL. 1 : 335. „die gerste" | csuv. *urва*, *orва* id. ASM. 17, ZOL. 20. || mong. kalm. *arbai* id. GOLSZT. 65. JÜLG. 140; moghol *arfā*, *arfei* Journ. 23 : 4 : 23. | mandzsu *arfa* eine art getreide GAB. (A mong. *b* ∾ mandzsu *f* megfelelésre vö. mong. *dabχa* nom d'un poisson KOV. ∾ mandzsu *dafaχa* eine art fisch, stint GAB.; mong. *jabaγan* à pieds KOV. ∾ mandzsu *jafaχan*, *jafagan*; Journ. Peking Or. Soc. 4 : 43.).

Vö. FISCHER J. EBERHARD, Quaestiones Petropolitanae ed. SCHLÖZER, p. 37.; PRAY 104; BEREGSZASZI 114, 125, 135—6, GYARMATHI, Affin. 200—1, 225; HUNFALVY, VogF 285; VÁMBÉRY, NyK. 8 : 127, BUDENZ, NyK. 10 : 77.

12. **ártány** [alakv. *ártán* OklSz. NySz.] verschnittener eber. Helynévben: *Ártánd*, vö. KNAUZ, Mon. eccl. Strig. 1 : 25.

< **artan*: sor. *artān* „castrirt" (*artān at* „wallach") < *arta-* „castriren" RADL. 1 : 304.

A fölvett *rt* ∾ *rt* megfelelésre vö. alt. tel. leb. *ärtä-*, ‚satteln' ∾ tuba *ärlä-* id.

Vö. MUNKÁCSI, NyK. 32 : 275.

[13. **aszó** tal, niederung; fluss, bach NySz., MTsz. < kirg. *asu* | tel. *ašu* | sor *ašik* „bergpass, bergübergang, die thal höhlung ohne fluss", vö. GOMBOCZ ZOLTÁN, Nyr. 29 : 53.

Helytelen egybevetés. Az idézett török alakok igei alapszava *as-* „steigen, über etwas steigen" (köztör. *s* ∾ *š-* = kirg. *š* ∾ *-s-*, tel. sor *š-* ∾ *-š-*), a m. *aszó* sz-e tehát magyarázatlan maradna. Vö. MNy. 2 : 310.]

[14. „**atka**: *atkás* fenek, hol a víz fenekén sok az akadékos gyökér, Komárom, HERMAN O. MHalK 2 : 771 vö. csuv. *voda* „fa, tűzifa", csag. *odlik* fatörzs, oszm. *otun*, *odun* „fa, tűzifa, hasáb ..." MUNKÁCSI, Ethn. 4 : 293.

Nem egyéb puszta ötletnél. Az *atka* szó igazi jelentése kiviláglik B. SZABÓ D. meghatározásából: „*atka**: követses homok, porond". Megcsillagozott adat, tehát népi szó. A Kisded Szótárból idézik SI., KR., CzF.]

15. **báj** zauberei, hexerei; *bajos* [alakv. *báros* a *bűrös-báros* kapcsolatban; *bájosz* NySz. MTsz.] zauberisch, zauberer; *báuság* bűbájosság MTsz.; *bajol* zaubern NySz. MTsz. Mai „charme, charmer" értelme a nyelvújítás óta, vö. NyUSz. 19.

< oszm. *bag* band, binde, schnur, fessel; *bag etmek* v. *bögü-bag etmek* durch zauber binden, bezaubern, behexen ZENK. 167; *bayı* charme, enchantement, fascination BARB. DE MEYN. 1 : 272; vö. *baj-*, *bag-* binden, bezaubern, betrügen ZENK. 174. | ujg. *bay* lien KSz. 2 : 249. | csag. *baj* gebunden, knoten KÚN. 18.; *baj* band, zauber VÁMB. Stud. 243. | kún *bav* vin-

culum CCum 204 ; *banda-*, *bagla-* CCum. 196, 169. | k a z. *bäj*, *bau* kötelék Bál. 151, 155 | b a s k. *bau* kötelék ; *bauda-*, *bäidä-* megkötni Katar. 24, 28. | k o j b. *pag* strick, riemen Katan. 151. | a l a d a g. *pag* id. Verb. 237. | t e l. k u m a n d. *pula-* megkötni Verb. 269. | j a k. *bäi-* id. Böhtl. 126.

Vö. Boller, Sitzungsber der Wiener Akad. 17 : 318 ; 19 : 262 ; Hunfalvy, VogF. 297, Vámbéry, NyK. 8 : 129, Magy. Ered. 387, Budenz, NyK. 10 : 77, Munkácsi, NyK. 32 : 369. — Szlávnak magyarázta Miklosich EtWb. 5 és Nyr 11 : 72, de vö NyK 32 : 370 1

[16. **bajusz** schnurbart < o s z m. *bijık*, *bijık* schnurbart Zenk. 228, 237. | a d e r b. *bık* Budag. 1 : 302 | k a z. *mŏjŏk* id. Journ. 21 : 1 : 27 ; c s u v. *mŏjŏz* NyK. 21 : 11 | t e l. *mojŏk* Verb. 206 | s o r. *moiγak*, *mŏjnak* Verb. 206. | j a k. *bitik* bart, Böhtl. 136. Vö. Beregszászi, 116 ; Gyarmathi, Voc. 5 ; Vámbéry, NyK. 8 : 129, Budenz, NyK. 10 : 77, 17 : 445 ; Munkácsi, NyK. 20 : 469.

Az idezett török alakok nemcsak a *bajusz* szóvég *sz*-ét nem magyarázzák meg, hanem még a hangzóközi *j*-jét sem. A j a k. *-t-*, o s z m. *-j-* östörök **d*-re mutat, a minek a magyarban is *-d-* felelne meg.

Munkácsi ujabban (NyK. 23 : 120, ÁKE. 149) a m. *bajuszt* — nem sokkal több szerencsével — kaukazusi jövevényszónak magyarázta.]

[17. **baka** „marha lábszárbőre, a melyből bocskort készítenek“ (Heves m. Névtelen, 1840) < c s a g. *bakaj* schienbein des schafes ; *bokaj*, *bakaj* wade, Vámb. Stud. 245, 248 | k i r g. *bakaj* hufknochel Budag. 1 : 234 vö Munkácsi, NyK. 32 : 275.

Munkácsi minden alap nélkül teszi fel, hogy „a tájnyelvi *baka* eredeti értelme : lábszár (illetőleg ennek alsó része) a marhánál“. A MTsz. egyetlen adatához hozzáveendő még : „*baka*, bokáig érő kurta szárú lábbeli, a melyet a magyar katonaság szokott viselni ; innen jelenti magát a bakancsos katonát is“, CzF. Nyilván idetartozik még a *bakancs* is (JordC. 471, Kar. Bibl. 1 : 494 *bokancz*, PPB. *bokántz*), s talán igaza van a Nagy Szótárnak, a mely a *bakancs* czikkben a közmagyar *boka* szóra utal.]

[18. **bákány** „kákabot, kákának buzogányos feje“ MTsz., Dunántúlról < k i r g. *bakan* „stange, mit welcher man die filzdecke der oberen lichtöffnung der jurte aufhebt u. richtet“, Katar. 222 | a b a k. *pakan* | k u m a n d. *pagan* | t e l. *pakana*, *pagana* säule, stütze, pfahl Verb. 237, 240. | k a z. *bazana* Bál. 151 | m o n g. *bazana* pieu ou barre de bois, pilier, colonne Kov. 1056. | m a n d z s u *bazana* zeltstange Gab. 15. Munkácsi, NyK. 32 : 276.

Nem lehet a *bákány*-tól elválasztani a *báká*-t : „typhae palustris clava seu haporya“, Blythe, Nom. 8. ; Csapó, Kreszn. : „mocsárokban termő nagy bokrétájú fejes kákafej, melyet máskép buzogánynak neveznek“, CzF. Egyik elnevezés sem vonatkozik a „nyulánk és vastag növényszárra“, a hogy Munkácsi érteti, hanem igenis a vékony szár végén levő buzogányszerű virágzatra, fejre. Az alakilag talán ide illő (legalább a *bákány* változathoz), de ugyancsak távol álló jelentésű tor.-mong. szavakra nem is gondolhatunk.]

[19. **bakcsó** gémfajta vizi madár, vakvarjú. Ardea nycticorax < sor (*kara*) *pakči* seregély. RADL. 2 : 135; vö. GOMBOCZ, NyK. 30 : 487.

Helytelen egybevetés. A sor *pakčį* = kond. (*kara*) *bakčir*, *k. bakčįl* VERB. 128 | tob. *bakčaı* BUDAG. 1:233 == tel. *parčįk* id. VERB. 237 | abak. (*kara*) *barčįk* | mat. *k. marčįk* id VERB. 128.]

20. **bakó** MA. [*báko*] henker. MA. és C-on kívül csak SzD. és a Tjsz. ismeri: „kinzó, csigázó, hóhér", Székelység. Az újabb irodalmi nyelvben SzD. terjesztette el, vö. NyUSz. 19.

? < csag. *bakaul* Abuska 31, *bakaul* VAMB. Stud. 243. *bakawul*, *bukawul* ZENK. 204. „officier dégustateur à la cour d'un prince, cuisinier". | kún *boqaul* vigil, custos CCum. 103. placerius 105 (placerius DuC szerint: scriba publicus, tabellio; franeziául greffier s nem *gressier* a hogy RADLOFF (Sprachm. 73) és MUNKÁCSI (NyK. 32 : 277) olvasták) | ujgur (1398.-i Timur-féle Jarlikból) *bögäül*. VÁMB. értelmezése szerint „geheime wache" (Kud. Bil. 172) vö. ? csag *bögeöl* der nachtrab. Vámb. Stud. 248.

Látnivaló, hogy MUNKÁCSI egyeztetése *bako* < **bakól* < tor. *bakaul* etc. sem alak, sem jelentés szempontjából nem kifogástalan, s talán SIMONYI származtatása (< olasz *beco*, „ein wort die kinder zu erschrecken, wie mit dem ruprecht" Nyr. 23 : 128) még mindig valószinűbb.

Vö. MUNKÁCSI, NyK. 32 : 276

21. **balta** (acc. *baltát*) axt, hacke, handbeil.

< oszm. *balta* axt ZENK. 170 ; kún *balta* id. CCum. 100, 124 | csag. *baltak* ZENK. 170 : *balto* KUN 21. *balta* Abusk. 31. | ujg. *balta* RADL. Sprachm. 70 kaz. *balta* BÁL. 155. | bask *bålta* KSz. 5 : 232 | tel. kumand. *palta* VERB. 241. | kojb. *palti* KATAN 151. | jak. *balta* grosser eiserner hammer BÖHTL. 131. || mong. *balta süke* hache (magyarázó összetétel, *süke* = hache, coignée) Kov. 1079a. | burj. *balte*, *balta* grosser hammer CASTR. 167 | moghol *balta* Journ. 23 : 4 : 23

Az oszman-törökből átkerült több szláv nyelvbe is: bulg. *balta*, *baltija*; szerb. orosz (dial.) *balta*; lengyel *balta* ujszlov. *balta*. Vö. még; oláh *baltak*, újgör *μπαλτάς* MIKL., EtWb. 7, Denk. 34:256.

Vö. BERLGSZÁSZI 117, 138; GYARMATHI, Affin. 229. Voc. 5; SÁNDOR I sokféle 12 . 13; HUNFALVY, VogF. 297; VÁMBÉRY, NyK. 8 . 129. BUDENZ, NyK. 10 . 77.

[22. **bálvány** götzenbild, statue, standbild; pfeiler, pfosten; ungeheuer gross NySz MTsz. < ó-tör. *balbal* „gedenkstein", MUNKÁCSI, Ethn. 7 : 227.

A többi török nyelvben e szó ismeretlen, s így sem alakját (a feliratok *blbl*-t adnak, magánhangzó jelek nélkül), sem jelentését nem határozhatjuk meg pontosan. VASZILJEV kinai jövevényszónak tartja (vö. THOMSEN, Inscr. 148, 221; RADLOFF, Inschr. 3. lief. 234,

1:24). Különben is a m *balrany* szláv eredete (alakilag és jelentésileg pontosan egyező másai az összes szláv nyelvekben el vannak terjedve, vö. Miklosich, Slav. Elem. 19; EtWb. 7; vö. Melich ellenkező nézetét Szláv jövevényszavaink, 2:227) alig lehet vita tárgya: bár másrészt igaz, hogy e szó a szlávságnak is aligha eredeti tulajdona.]

23. **barom** [acc. *barmot*: alakv. *marmokath*, *maromk*-nak Kulcsár-C. 193, 251] vieh.

— csag. *barim* das vermögen, reichtum Vámb. Stud. 241. | ó-tör. *barim* le bien, die habe Thomsen, Inscr. 111, 120. Radloff, Inschriften. N. folge 179. Vambéry, Noten zu den alttürk. Inschriften 100.

A ‚habe' — ‚vieh' jelentésfejlődésre vö. a *marha* és a *pénz* szókat.

Vö. Vambery, NyK 8 130, Magy Ered 283, Munkácsi, NyK. 32 27 [Budenz, NyK. 18 2]

24. **basz** futuere, coire cum fœmina.

— oszm. *bas* drücken, pressen, schwer auf etwas liegen Zenk. 166. | csag. *bas-* unterdrücken, überwältigen Vámb. Stud 242. | kún *bas* CCum 137, 191. | kaz. *bas-* Bál. 153. | bask. *baϑ-* KSz 5:232, kojb. *pas-* Katan. 152 | csuv. *pos-* Zol. 51 | jak *batta* drücken, bedrücken, Böhtl. 127 Máskep: Budenz. MUSz. 452. Genetz, Suomi III. 16:4.

25. **bátor** [plur *bátrak*: a regi nyelvben rendszerint kötő hangzoval: *bátorok*, *bátoron* s még ma is csak: *bátorodik*, vö TMNy. 314] muthig, tapfer; *bátor*, *bár* obgleich, obschon, wenn nur. — ó-tör. *batur* der Batur (held?) Radl. Alttürk. Insch. 3. lief 375 | ujg. *baton* tüchtig, brave, tapfer Vámb. 211. | csag. *batur* muthig, held, tapfer, eifrig, kühn, krieger, feldherr Kun 23, Vámb. Stud. 241. | kaz. *batə̑r* FUF 2:126. | bask. *batyr* hös KSz. 5:232 [Katar *batir*] | csuv. *pattə̑r* id. Asm. 61 Zol. 47. | alt. *pättir*, *mättir* id. Budag. 1:218. ‖ mong. *baγatur* héros, guerrier, valeureux, courageux, vaillant, brave Kov. 1058a, Golszt. 2:198. | mandzsu *baturu* tapfer, tapferkeit, stärke, Gab. 18 Vö. még perzsa *behadir* „fortis, strenuus, vir fortissimus, athleta. Eadem vox in arabica lingua usitata est: *bahadur* Freyt. Ex lingua mongolica desumpta vox". Vullers. 1:283.

Vö Beregszászi 137, Gyarmathi, Affin. 222, Voc. 6 Sándor I Sokféle 12 179; Vambery, NyK. 8 130, Budenz, NyK. 10:115.

[26. **bëgy** kropf. **begyek**, edenyek öblös része, *bëgyëke* ‚öblös, hasas' — mong *beteγe*, *beteγi* gesier des oiseaux *betegi* geschwulst, blutgeschwür Schm. 106 | jak. *bötöγö* vogelmagen Böhtl. 135 | csag *pöteqe* Vámb. Stud 245 | kaz. *bütäka* Osztr. 53 | csuv. *pöžeγe* Asm. 101. vö. Munkácsi, NyK. 32 278 Wichmann. Lehnw. 47.

Munkácsi szerint „a. m. *bëgy* és *bëgyëk* egyazon tör.-mong. szónak két különböző nyelvterületről való átvétele", még pedig *bëgyëk* (ill. *bögyöke*) < tör. *böteke, bötege, begy* < **bedγi*, > **bedeγi* = mong. *beteγi*.

E bonyolult magyarázat megczáfolására elég három tényt felemlítenünk: 1. a *bëgy* és *bëgyëk* nem két különböző eredetterületről való, hanem úgy viszonylik egymáshoz, mint *tőr* : *török, tőreg, far* : *farok, tüs* : *tüsök, tüske, fê* : *fék* ; *kér* : *kéreg, sömör* : *sömörög*, vagyis a *bëgyëk k* demin. képzővel van megtoldva. Így magyarázta már Budenz is UAl. 248 ; vö. még Szinnyei, Nyh.[3] 94 ; 2. Nincs egyetlen biztos adatunk arra, hogy a tör.-mong. *-t*-nek a magyarban *-gy* is felelhet meg ; 3. a Schmidt-ből idézett mong. *betegi*-t (geschwulst, blutgeschwür) néhány lappal hátrább (NyK. 32 : 302), Kovalevszkij-ből idézve, (*biteγe, biteγi* tumeur, squirre) maga Munkácsi egyezteti a m. *bütyök*-kel.]

27. **béka** [acc. *békát*] frosch.

< oszm. *baga* nom général des animaux batraciens, tortue, écaille de tortue Zenk. 203. | csag. *baka* béka Kún. 30. | kún *baga* rana CCum. 173. | kaz. *baka* Bál. 151. | bask. *baka* Katar. 24. | kojb *paγa* Katan. 151. | kar. *baga* Castr. 124. | alt. *paka* Budag 1 : 234. alad. *paγa*, kond. *pagan* Verb. 237. | urj. *pa a* Katan. 137. | jak *baγa* Böhtl. 126. | burj. *baka, baχa* Castr. 160. | mandzsu *vaksan* kröte Gab. (A mandzsu *v*- ∾ mong. *b*- megfelelésre vö. Journ. of Peking Or. Soc. IV. 44—45.).

Vö. Beregszászi 118, Gyarmathi, Affin 379, Voc. 6. ; Sándor, Sokf. 12 16, Vámbéry, NyK. 8 : 130, Budenz, NyK. 10 : 77, Munkácsi, NyK. 18 : 78, Ethn. 4 : 296.

[28. **béke** friede, ruhe < csag. *bekik, bikik* gebunden, geschlossen ; *aralari bikiklar* sie leben in frieden ; Vámb. Stud. 252 ; *bikik* gebunden, befestigt. Kún. 26 vö csag. *bikitmek, bekitmek* binden, zubinden, schliessen, frieden schliessen < csag. *bik, bek* fest, hart — ujg. *bik, bekin*, „fest" Radl. Sprachm. 71. kún *bekin* id. CCum 143 oszm. *pek* Zenk. | kaz. *bik* Bál. 160. vö. Vámbéry, NyK. 8 : 130, Budenz, NyK 10 : 78 ; Munkácsi, NyK. 32 : 387

A jelentés szempontjából kielégítő egybevetés (békekötés), de alakilag nem ; t. *bekik*-nek a magyarban nem *béke*, hanem **bökő* felelne meg.]

[29. **bekecs** pekesche < kaz. *bəkäč* junges weibliches schaf ; *bikäč* ünőborjú Bál. 160 | *bəkäč-bärän* „lamm", *bəgäč-bzau* kalb. Munkácsi idézi NyK. 32 : 279—80 (vö kaz *bigäč* menyasszony Bál. 160. | csag. *bigäč* fräulein Vámb. Stud. 252 < csag. *bike, bige* úrnő, Stud. 252. | csuv. *pice* Asm. 112), vö. Munkácsi, NyK. 32 : 279.

A m. *bekecs* másai megvannak a cs.-t.-ban (*bekeš* Nyr. 25 : 290), s a lengyelben (*bekiesza* > úfn. *bekesche, pekesche*, Nyr. 3 : 524,

23 : 524, Kluge 293), s még mindig eldöntetlen kérdés, hogy melyik nyelv az átvevő fél. A kaz. *bəkäč* nem szorosabban ,schaf', hanem a nemre vonatkozó elnevezés („ünóborjú, weibliches schaf"); Munkácsi magyarázata tehát két adatokkal eddig nem bizonyított feitevést foglal magában: hogy a *bəkäč* szó az átadó török nyelvben is járatos volt általánosabb ,birka', ,birkabőr' értelemben is, s hogy a m. *bekecs* ebből rövidült: *bekecs-ködmen* (tkp. „birkabőr-ködmen").]

30. **békó** acc *békót*] fessel, fusseisen; *béklyó* [alakv. *béklő*] id.

< oszm. *bukaġi* fessel (an den beinen), kette für tiere und verbrecher; *buġan*, *buġaw* fessel Zenk. 221, 223. | csag. *boġak* fusseisen Vámb. Stud. 248; *buγaγu*, *buγak* fessel, band, kette Kún 33; *boġak* schlinge, fusskette Kún. 29. | kaz. *biγau* békó Bál. 159. | bask. *biγau* id. Katar, 41 | csuv Buj. *pǝjar*, Mkar. *pǝjo*, Olg. *pǝja* kurta kötél Asm. 366, 378. | tob. *buγaw* Gig. 224 || mong. *boγo* lie, attache, noue, pance, anneau, bracelet Kov. 1160, *boγoγa* bandeau, anneau, bracelet (< *boγo*- envelopper, lier, bander, attacher, nouer) Kov. 1161—2. | burj. kalm. *bo*- festbinden Castr. Julg. || gold. *bokiu*-, *bokki* binden, fesseln Grube 111.

Munkácsi tetszetős magyarázata szerint a *béklő* mellékalak -*lik* képzős török szót tükröztet (vö. pl. kirg. *buγalik*, pányva Budag. 1 : 284).

Vö. Hunfalvy, VogF. 297., Munkácsi, NyK. 32 : 371. [Vámbéry, NyK. 8 : 131, Budenz, NyK. 10 : 95].

[31. **beleget** (*belléget*, *belget*, *bellő*, *bellőke*) < jak. *biliä*- schaukeln, Böhtl. 140 — oszm. **bel*-, *belin*- frisonner, trembler Barbier de Meynard 1 : 313. Vö. Munkácsi, NyK. 32 : 280.

A mi mindenek előtt a magy. *beleget* igét illeti, nyilvánvaló, hogy nem egy **bel*- igető -*get* képzős frequentativuma (a mint már Munkácsi előtt Albert János is magyarázta, Nyr. 22 : 245), hanem dajkaszó, a mely vidékenként belekerülhetett a felnőttek nyelvébe is. Nyilvanvaló ez a közlők meghatározásából is: *belgetni*, a gyermeket ringatni, s mondogatni neki: *bel*, *bel*. „*Belgesd* el a gyermeket." Nyr., 15 : 432. „*beleget*: kis gyermeket ölben, térden hintázva vagy bölcsőben rengetve alvásra édesget, alvásra készt, így: *bel! bel!* vagy: *beli! beli! Beli*, *beli*, kis buba, édes anyám szép mokusa" Nyr. 17 : 90. „*Belli*, fiam *belli*, mert neked nem apád Báthory Boldizsar." Kriza, Vadrózsák 8. Ugyanígy SzD. is. Ide tartozik a NySz. két adata is: „Gonosz bölcsőben *belegetett* bélyeges próféta". Pazmany. Kalauz 417; „néha rengetésre, néha *belegetésre* osztjátok a jó órákat". Bal. Cslsk. 43. Ugyanebbe a szócsaládba tartozó dajkaszavak: *belikol*, Nyr. 17 : 90; *belbel*: dajkanyelven mondják kis gyermekről, mikor alszik. Tjsz. CzF.

Hogy a palócz *bellʼő*, *bellʼőke* „bölcső, vászonhinta", *belléget*, „ringat" szintén gyerekszó-e, vagy a köznyelvi *billeg*, *billen* szócsaládba tartozik (így Albert, Nyr. 22 : 245), két adat alapján nehéz volna meghatározni (Nyr. 20 : 287, 22 : 32).

A jak. *biliä*- ,schaukeln' Böhtlingk szerint is a *bisik* ,wiege'

— köztör. تلنك szóhoz tartozik, s talán a jakutban szórványosan fellépő lamdacismus egyik esete (vö. *tüsüö-* träumen, *tül* traum; Böhtl. Jak. gramm. p. 187).

Az oszm. *belin-* már csak jelentése miatt sem tartozhatik ide; különben is Zenker szerint: *beliŋ* crainte, peur; *beliŋlemek* im schlafe aufschrecken, plötzlich erschrecken, p. 200. Ugyanigy Budagov: *beliŋ* испугъ, страхъ; *beliŋlemek* внезапно разбудить, испугать, 1:267.]

32. **bélyeg** [acc. *bélyeget*; alakv. *biluk*, *bylegh bilig* OklSz. *belleg bilegh*, *billeg*, *byllégh*, *billyeg* NySz.; *bélyag*, *bijog*, *billog* MTsz.] merkmal, kennzeichen.

< ó-tör. *bilgä* sage Thomsen, Inscr. 15. | ujg. *belkü*, *belgü* zeichen, merkmal, fahne, spur Vámb. Kud. Bil. 210. | oszm. *bilgü* kenntniss Zenk. 203, 238. | csag. *bilkü* zeichen, stempel Kún. 27. | kún *bilgä* weisheit, weise CCum. 241. | kaz. *bilge* Bál. 161. | bask. *bilgy*, *belge* KSz. 5: 233 | csuv. *pallă* Zol. 46. | jak. *bäliä* Böhtl. 134. || mong. *bel;e* signe, insigne, marque, symptome, indice; phénomène, apparition Kov. 1117; *bel;ele-* signifier Kov. 1120. | mong.Khalka *belgə beləc* zeichen id. Journ. 21: 2: 37. | burj. *belge*, *belege* Castr. 168. — Alapszó: köztör. *bil-* tudni.

Van a délszláv nyelvekben is: bulg. *beleg*, szerb *biljeg*, *biljega* Vuk.[3] 26, *bilježje* id. ibid.; horv. *bilig* „zeichen", a melyek Miklosich szerint régi jövevényszók a törökségből, Denk. 34:264, EtWb. 12.

Vö. Boller, Sitzungsberichte der kais. Akad., Wien, 19: 265, Hunfalvy, VogF. 297, Vámbéry, NyK. 8: 131, Budenz, NyK. 10: 78.

[33. **bér** [alakv. *bér* MünchC. 67; *beer* Érdy C. 78; *bęr* Károlyi Bibl. 1: 515; *bires* Sylv. ÚjT. 1: 50] preis, wert, lohn, sold < oszm. *vergü* gabe, geschenk, steuer, zoll Zenk. 936. | csag. *birkü* Kún. 28., *birgü* Budag. 1: 300 | tel kumand. *peru*, kond. *perig* даръ, жертва Verb. 253. | csuv. *paru* Asm. 15, 17, Zol. 46 | jak, *biärī* das geben, die gabe Böhtl. 138 < oszm. *ver-*, csag. *bir-*, tel. *per-*, csuv *par*, jak. *biär-* adni. Vö. Vámbéry, NyK. 8: 131, Budenz, NyK. 10: 78, Munkácsi, NyK. 32: 279, 372.

A köztör. * *bergü* alapján sehogysem értjük meg a magyarban a *bér* alakot (*bérő* v. *béreg* helyett); nem segít ezen az sem, hogy Munkácsi a jak. *biärī*-t s a csuv. *paru*-t állítja a sorozat élére, hiszen jak *ı*, *ī*, *ïï*, *ı.*, nom. verb. képző, valamint a csuv. *-u* is = az oszm. csag. *-gü*, *-kü* képzővel (l. Böhtlingk, Jak. gramm. 250, Asmarin, Materialy, p. 110). Talán még inkább gondolhatnánk az oszm. *vere*-re, illetőleg ilyenfajta igenévre.

Nem szabad felednünk, hogy megvan ez a szó a szlávságban is: szerb *bîr* kollektur des pfarrers, Vuk.[3] 27; szerb nyelvtörténeti adatok: Daničić, Rječnik iz književnih starina srpskih 1: 40 | kaj.-horv. *bír* census, Belloszteneсz, Gazophylacium, 1: 261, 2: 14 | bulg. *birъ*, *birija*, *birijka*, *birka*, *birjca* даванъ, данъкъ, porjezъ, vergija Gerov, 1: 42 | orosz (Besszarábiában) *birъ* fejadó Dalj, Tolkovyj slovarj . . . veliko russkago jazyka, 1: 89 | oláh *bir* impôt, contri-

bution, Damé, Dict. roumain-franç., 1 : 136. Vö. még bulgár-oláh adatok Miklosich Lexicon palaeoslovenicum, p. 22. Miklosich (EtWb. 13), néhány ide nem tartozó szóval együtt, valamennyit a m. *bér* átvételének tartja. Vajjon helyesen-e?]

34. [bérke [alakv. *birke*, *börke*, *bürke* NySz., MTsz.] 1. kätzlein an den bäumen; a kukoricza virágja, kalásza; fenyőgyümölcs MTsz. 2. kötővessző MNy. 1 : 316, OklSz. 1152.

> kun *bur* CCum. 222 | tob. krim. *bür* Budag. 1 : 250. knospe | kaz. *börö* Osztr. 47 | bask. *büre* Katar. 38 | alt. tel. *pür* falevél, rügy, ágacska Verb. 274. Vö. Munkácsi, NyK. 32 : 281.

A jelentés sem egyezik egészen; különben is különös volna, hogy a kicsinyítő képző nélküli **bér* alaknak (mert hiszen ezt kellene felvennünk eredetibbnek) semmi nyoma se legyen nyelvemlékeinkben.]

35. bertü NySz. goldkorn; *börtüs* globulatus OklSz.

? — kún **bürtük* [..*rtuc* CCum. 135, kétes olvasat, vö. Radl. Sprachm. 76] eyn santkorn | kaz. *börtök* szem, morzsa Osztr. 47 | bask. *bürtük* id. Katar. 39.

A jelentések eltérése némileg kétségessé teszi az egybevetést. Vö. Munkácsi, NyK. 32 : 301

36. betű [alakv. *bötő* Lepes. PTük. 2 : 153; *bethew* JordC. 366; *bötü* MTsz.] buchstabe.

— ó-tör. *bitig* écrit Thomsen, Inscr. 12, 20; Radloff, Inschr. Neue folge, 181; Dritte f. 378. | ujg. *bitig* id. KSz. 2 : 248 | kún *bitik* quodvis scriptum, littera; *bitv* scriptura CCum. 90, 212 | csag. *bitik* schrift, aufschrift, buch, Zenk. 176, Kún. 29; *betik*, *petek* Vámb. Stud. 250 | bask. *bėtu̧* id. KSz. 5 : 233. Alapszó: ***biti-***, ***bit-*** **schreiben.**

mong. *bičik* écriture, inscription, lettre, livre Kov. 1148 | moghol *bičik* Journ. 23 : 4 : 24 | burj. *bišik*, *bičik* Castr. 169. Alapszó: mong. kalm. *biči-*, burj. *bišе-*, *biči-* schreiben. A tör. *ti-* hangcsoport szabályos mongol mása *či-*, vö. Journ. 21 : 3 : 12, NyK. 35 : 264. Mongol jövevényszavak: tel. *pičik* Verb. 258 | urj. *pičik* Katan. 144 | jak. *bičik* verzierung, muster Böhtl. 139.

mandzsu *bitχe* buch, schrift, Gab. 21 | dachur *biteχé*, *bitiχe*, *bitké* id. Iv. 42 | manäger *bitiχé*, *bitéχe*, szolón *bitχe* Iv. 23. | gold *pítχa* id. Grube 104. | orocsón *pička* Grube 104, *bitgka* Leon. 103. | tungManUr. *bitik*, *bičik* Castr. 95. **valószinüleg a burjátból.**

szamojéd Jurak *pada-* irni, NyK. 22 : 361, Castr. 35 | szamJenissei *fáda-*, *fára-* schreiben; *fadu*, *faru* brief Castr. 94 | szamTawgy *fadu-* id. Castr. 71.

Vö. Boller, Sitzungsberichte der kais. Akademie, Wien. XVII. 320; Vámbéry, NyK. 8 : 131; Budenz, NyK. 10 : 78; Ramstedt, Journ 21 : 3 : 12; Gombocz, NyK. 35 : 264.

37. **bicsak** [acc. *bicsakot*] taschenmesser, schnappmesser.

< oszm. *bičak* messer Zenk. 177, 232 | csag. *bučak* (?) id. Vámb. Stud. 244 | ujg. *bičak* Radl. Sprachm. 73 | kún *bičak* [Radl. szerint *bičak*] culter CCum 97, 118, 145, 133. | kaz. *pičak* Bál. 149 | bask. *bisak* Katar. 41 | kirg. *pšak* Radl. Sprachm. 73. | tel. kumand. *pičak* Verb. 279 | kojb. *pičak* Katan. 153 | kar. *bišäk* Castr. 127. | jak. *bisaχ* Böhtl. 137. Alapszó: oszm. *bič-*, csag. *bič-* (schneiden, sägen) stb. Zenk. 177 Ugyanennek a tonek származéka oszm. *bički* fűrész, kés, Zenk. 177 | kaz. *pički* Bál. 149 | csuv. *pətškə*, *pəDźəGə*, *pəDžək* fűrész Asm. 33.

A *bicsak* mellett, a mely alakja szerint honfoglalás előtti eleme *is* lehet nyelvünknek, kétségkívül újabb, délszláv közvetítéssel került oszmán-török jövevényszó a *bicskia* NySz. MTsz., *bicski*, *bizsgia* MTsz. (s valószinűleg a *bicska*, *bicske* is), < szerb *bičkija* schusterkneif Vuk.[3] 29 | bulg. *bičkija* messer, sägemühle < oszm. *bički*, *bəčkə* säge, messer Zenk. 177. vö. Denkschriften, 34 : 263.

Vö. Beregszászi 116; Gyarmathi, Affin. 220, 224, Voc. 8.; Sándor, Sokf. 12 : 18: Vambéry, NyK. 8 : 131, Budenz, NyK. 10 : 78; Szarvas, Nyr. 10 : 387, 11 : 116; Munkácsi, NyK. 18 : 101.

38. **bika** [acc. *bikát*] stier.

< ó-tör. *buka* stier Radl. Inschr. 2. f. p. 103 | ujg. *buka* id. Radl. Sprachm. 72 | kún *boga*, *buga* CCum. 129. 147 | oszm. *boga*, *buγa* Zenk. 221. | csag. boγa Kún. 29 | tar. kirg. *buka* Sprachm. 72 | bask. *buγa* KSz. 5 : 234 | alt. tel. kojb. *puγa* Verb. 270; Katan. 155 | mong. *buχa* taureau, boeuf Kov. 1159 | moghol *buka* Journ. 23 : 4 : 24 | burj. *buku*, *buχa* Castr. 170 | kalm. *buχa* Jülg. 168 || man. dzsu *buχa* ein dem ochsen ähnliches tier Gab. 25 | tung. ManUr. *būka* Castr. 95, a burjátból.

Miklosich a magy. *bikát* szláv jövevényszónak magyarázta (< ószl. *bykъ*, bulg. szerb. *bik*; lengy. *byk*, orosz *bykъ* id., EtWb. 27), de vö. Ásbóth, Szláv szók, 34. l. Török jövevényszavak: bulg. *buga*, orosz *bugaj*, lengy. *buhaj*, *bugaj*, oláh *buhaj*, újgör. μπουγᾶς, Miklosich, Denk. 34 : 267.

Vö. Fischer J. Eberhard, Quaestiones Petrop. ed. Schlözer, p. 37; Beregszászi 114, 136; Gyarmathi, Affin. 222, 230, Voc. 8; Hunfalvy, VogF. 285; Vambéry NyK. 8 : 131, Budenz, NyK. 10 : 78, 20 : 150; Munkácsi, Ethn. 4 : 179, NyK. 23 : 433.

39. **bilincs** [alakv. *bëléncs*, *bëlincs* NySz., *bëlléncs*, *bölléncs* MTsz.] hand- oder fussfessel.

vö. oszm. *bileg*, *bilik* vorderarm zwischen ellbogen und hand, Zenk. 238 | csag. *bilek* la partie inférieure du bras depuis le coude jusqu'à la main, Vámb. Stud. 253; *bülük* Zenk. 238 | kaz. bask. *beläk* id. Bál. 158, Katar. 30 | alt. *pilek* id. Verb. 256. Származékai: oszm. *bilekǯe* place de menottes, tarse Zenk. 238 | csag. *bilakǯe* (?) eine auf die hände von verbrechern befestigte kette, Kún. 27; — oszm.

bileqžik handfessel Zenk. 238; — oszm. *bilazik*, *belezik*, [Kunos szerint (KSz. 1 : 333) < **bilek-jüzük* ‚kar-gyürű'] armband Zenk. 206 | kaz. *belüzek* karperecz Bál. 158 | bask. *bɵðülek* (ɔ : *bɵðülek*) id. Katan. 31. — Kissé más jelentésű s talán nem is ide való: mong. *bilücük*, *bilicek*, *bilisük* anneau Kov. 1142, Golszt. 2 : 222 | burj. *bislak*, *bisalak*, *bihelek* fingerring, Castr. 168 | kalm. *bilisük* Jülg. 165.

Szinte kétségtelennek tarthatjuk; hogy a magyar *bilincs* (Munkácsi szerint < **bilek*, anorganikus *n*-nel, mint pl. *bogrács* MTsz. — *bogrács*) török eredetü, de alakilag a köztör. *bilek*, *bilik* eddig ismert származékai nem magyarázzák meg. Az oszm. *belezik* átvételei: bulg. *belezik*, szerb. *belenzuke* Vuk.[3] 22) alban *bel'endzike* armband Meyer, EtWb 32, vö. Miklosich, Denkschriften 34 : 262, EtWb. 13, de a magyar *bilincset* ezek alapján sem értjük meg.

Vö. Hunfalvy, VogF. 297; Munkácsi, KSz. 5 : 358; Vámbéry, NyK. 8 : 132, Budenz, NyK. 10 : 129.

[40. **birka** schaf. A nagy területen járatos *birke*, *birge*, *bürge* alakok nyilvan olyan változatok a *birka* mellett, mint pl. *bicske* a *bicska* mellett, s nem a *birkától* független, egyenesen az iránságból való jövevényszavak, a hogy Munkácsi (AKE. 166.) gondolja.

Azok a török szavak, a melyekkel Munkácsi a m. *birkát* egybeveti (NyK. 21 : 115, Ethn. 4 : 179, 8 : 29, ÁKE. 166.), négy szócsaládba tartoznak, a melyeket hangalaki rokonság nem köt össze:

1. kirg. *marka* már valamennyire megnőtt kövér bárány, Budag. 2 : 196.

2. oszm. *marja* la brebis Zenk. 800.

3. kar. *mayak* | kojb. *maigak* hirschkuh Castr. 129, Katan. 157.

4. mong. *maral* la biche, la femelle du cerf Kov. 1999 = kalm. *maaril* Cervus elephas, vacca Pall. | csag. kirg. *maral* Kún. 144 | alt. tel. *paral* Verb. 244. Megjegyzendő, hogy a *birká*-ra még némileg emlékeztető kirg. *marka* speciális ‚bárány' jelentése sem bizonyos. Budagov. i. h. megjegyzi: „a belső hordában *marka* névvel illetik az idétlen állatokat is; pl. *marka buzau* koraszülött borjú; *m. kozi* koraszülött bárány; sőt még a holdra is mondják: *marka tuɣan*, ha hamarább jelenik meg, mintsem várták."

A *birka* szó eredetére eleddig egyetlen biztos nyom a középorosz: *byrьka*, *byrka*, bárány, fiatal juh, *borьka* (Nizsninovgorod vidékén) id. Dalj, Tolkovyj slovarj . . . veliko russkago jazyka 1 : 152, idézi Budenz, NyK. 20 : 154.]

[41. **birke** laus MTsz. < csag. *bürke*, *bürge* floh Budag. 1 : 252, 276 | oszm. *pire*, *püre* id. Zenk. || mong. *birege* tique Kov. 1255. stb. Munkácsi, NyK. 32 : 282.

Egy adattal igazolt tájszó; a MTsz. is a *birka* czímszó alá veszi.]

42. **bocsánik** vergeben werden NySz., *bocsánat* vergebung; **bocsát** [alakv. *bocsájt*. NySz. *bulsassa* HB., *bucsát*, *bocsít* MTsz. schicken, gehen lassen, vergeben, verzeihen; **búcsú** [alakv. *bocsó*,

bocsú, bolcsó, bolcsú, bulcsu NySz.; *bocso, bócsó, bocsú, bócsu* MTsz.] erlaubnis; ablass; abschied; kirchmesse, kirchfahrt.

< oszm. *boša-* leeren, ausleeren, entledigen, entladen, frei gehen lassen, entlassen; *bošat-* (causativum) leer machen, ausleeren, ausgiessen, ausschöpfen, erschöpfen; loslassen, entlassen; umschütten, umladen; *bošan-* (verb. refl. pass.) geleert werden od. sein, sich leeren, losgehen, sich losmachen, sich frei machen; frei gelassen, geschieden werden (alapszava: *boš*, leer, hohl, ledig, frei, ungebunden, vergeblich) ZENK. 220 | csag. *bošat-* ausleeren, ausschütten, lösen, befreien VÁMB. Stud. 248. | kún *bošat* remitte CCum. 7; *bozak* (RADLOFF olvasása szerint *bošak*) remissio peccatorum CCum. p. 158 (többször); *bosor* remissio, liberatio CC. p. 199 (RADL. *buza*-nak olvassa, s a *buz-* ,zerbrechen' töhöz kapcsolva, verwirrung-nak forditja); *bosan-* sich befreien CC. 25. | kaz. *buša-* üresnek, szabadnak lenni; *bušat-* kiüriteni, megszabaditani BÁL. 167 | bask. *bušat-* id. KATAR. 40 | kojb. *pozit-* freilassen KATAN. 154. | vö. jak. *bosχo* frei ledig BÖHTL. 135. Talán ide tartozik, esetleg mint török jövevényszó, a következő mongol szó is: *bošuk* mot, sentence; ordre, ordonnance, mandat, decision, permission, dispense, prédication Kov. 1173

A *bocsán-, bocsát-* és *búcsú* szavak kétségkívül összetartoznak (a NySz. is utal a *búcsú* czikkben a *bocsát-* igere); hogy az irodalmi nyelvben az egyik *o*, a másik *a* töhangzóval honosult meg, az csak aránylag kései jelentésmegoszlás eredménye. MUNKÁCSI szerint a *bocsú, bolcsú* < mong. *bošuk* erlaubnis, míg a *bocsó, bolcsó* < kún *bošak* entlassung, s e két különböző eredetű szó később keveredett. E bonyolult feltevésre nincsen semmi szükségünk, mert hiszen a fejlődés menete kétségkívül *bocsó* > *bocsú* volt, a magyar nyelvtörténeten belül, akár igenévi alaknak tekintsük a *bocsó*-t, akár egy kész török *bošak* megfelelőjének.

Vö. BOLLER, Sitzungsber. der Akad. der wissenschaften, Wien. 17 : 322; VAMBÉRY, NyK. 8 : 132, Magy. Kel. 85. [BUDENZ, NyK. 10 : 95 nem fogadja el]; HUNFALVY, A kún codex, 32; PATRUBANY, Nyr. 26 : 289; MUNKÁCSI, Nyr. 26 : 289, KSz. 2 : 190. NyK. 32 : 376 (Másképp: MUNKÁCSI, NyK. 18 : 102, Nyr. 13 : 369; TMNy. 164].

[43. **bóda** [alakv. *bolda* NySz.; *bodé, bódva* MTsz.] griff < csag. *baldak* säbelgriff, stiel KUN. 21, ZENK. 170 (de vö. oszm. *balčak* pommeau, garde, poignée du sabre ibid.) | kirg. *baltak* griff, krücke | tob. *baltak* krücke Budag. 1 : 236 | kaz. *baldak* karikagyürü BÁL. 155 | bask. *baldak* id. KATAR. 26. Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 4 : 272, NyK. 32 : 379.

Alaki szempontból elfogadhatatlan.]

[44. **bodacs** [alakv. *bodács* Tjsz.; *bodocs, bodócs* MTsz.] csiribiri apró szarvasmarha Nyr. 2 : 426; ökör Nyr. 15 : 472. < tör. * *buta-ǯik* vö. csag. *buta* schössling, sprössling; das junge eines tieres, kind, knabe | kirg. *buta* id. ZENK. 214, BUDAG. 1 : 272; vö. MUNKÁCSI, NyK. 32 : 285.

Sem alak, sem jelentés szempontjából nem kielégitő; különben igen valószinű, hogy a m. *bodacs* < s z e r b. *bodač* ein stössiger ochs, bos petulcus < *bod-* stechen Vuk ² 35, vö. Nyr. 11 : 116, Miklosich, EtWb. 16.]

[45. **bodócs**, *bodocs* rügy, bimbó, bogyó, éretlen apró gyümölcs MTSz. < o s z m. *budağık* bourgeon, petite branche (= fiatal hajtás, ág) Barb. de Meyn. 1 : 319 < *budak* rejeton, pousse. Vö. Munkácsi, NyK. 32 : 284.

Igaza lehet Munkácsinak abban, hogy a k ö z t ö r. *-čik -čik* demin. képző c s u v a s *-šə̂*, *-śə* megfelelője hangsúlytalan volta miatt összeesett a szintén nem hangsúlyos c s u v. *-šə̂*, *-śə* = t ö r. *-či*, *-či* képzővel, a mely valamivel való foglalkozást jelent, csakhogy ebből még nem következik, hogy mivel a magyarban a t ö r. *-či* képzőnek *-cs* felel meg, (*ács*, *szűcs*, *szatócs*), a t ö r. *-čik* dem. képző megfelelőjének is *-cs*-nek kell lennie. Nincs is rá egyetlen biztos példánk sem.]

46. **bodor** [a NySz.-ban csak néhány XVIII. századbeli adat] kraus.

? < m i s. *bödörä* kraus | k i r g. *büjrä* id. KSz. 3 : 242. | b a s k. *büzüra* id. Katar. 35.

Vö. Paasonen, KSz. 3 : 242.

[47. **bodza** [alakv. *boz*, *boza*, *bozza*, *borza*, *barza*, *bozda*, *borzag*, *borzang*, *borzing* OklSz., MTsz., NySz. holler, hollunder ? < k e l e t i t ö r. *borsuk* tiszafa, Munkácsi Nyr. 13 : 258, NyK. 20 : 471, Ethn. 7 : 28.

A c s a g. *borsuk* tkp. *b. ağači* = borzfa, vö. bővebben Gombocz, NyK. 36 : 471. A m *bodza* (legrégibb alakja *boz*) valószinűleg szláv jövevényszó, vö. Leschka, Elenchus; Miklosich, EtWb. 26.]

48. **boglya** [acc. *boglyát;* alakv. *baghlia* OklSz. *baglya* Dunántúl, másutt *buglya*, vö. TMNy. 96] heuschober; *bugolyék* Háromszékből MTsz. (deminutiv képzés).

< k a z. *boγol* boglya Bál. 161 | t o b. *moγol* id. Gigan. 242, Budag. 2 : 264 | a l t. *pual* Budag. 2 : 264 | t e l k o n d. *pul*. Verb. 269 | j a k. *bugul* heuschober Böhtl 142 | m o n g. *buχul*, *buχal* une meule de foin Kov. 1160, Golszt 2 : 240 | b u r j. *bukul*, *buχul*, *boχol* Castr. 170.

Munkácsi szerint a m a g y. *boglya* (< *baglya*) a mongol *baklaγa* „faisceau, fagot, paquet, tas, gerbe, monceau, botte, morceau de drapon de tissu“ Kov. 1091 (< *bakla-* faire un fagot, un paquet, fagoter < *bak* liasse, paquet d'herbes Kov. 1087), míg a török *boγol* a m a g y. *boglyas* „hirsutus“ alapszavában van meg. Később e két alak keveredett. NyK. 32 : 286—7. Azt hiszem, felesleges ehhez a bonyolult magyarázathoz folyamodnunk; a dunántúli *baglyát* bátran újabb alakulatnak tekinthetjük.

Vámbéry, NyK. 8 : 132. Gombocz, Nyr. 29 : 54, Munkácsi, ÁKE 169, NyK. 32 : 286 [MUSz. 459].

49. **bojtorján** [alakv. *baytoryan* Schl. 901., *bojtorvány* NySz., *bojtorváng* MTsz.] acanthus, carduus; klette.

< oszm. *baldıran* schierling, *baldırgan* Laserpitium, laserkraut Zenk. 171. | csag. *baldirgan* ein pflanzenname Kún. 21 | kaz. *baltırγan* medvetalp Bál. 155, Ostr. 33. | bask. *bâldırγan* angyalfű KSz. 5 : 232, Katar. 26. | csuv. *pəlDəran*, *pulDəran*, Mkar. *potran* bärenklau Asm. IX., 367 | alt. *paltırγan* Heracleum Verb. 241 | urj. *paldırgan* Heracleum sibiricum Katan. 158. || mong. *balčirγana* Helleborus, ellébore (plante médicinale) Kov. 1080.

V. Munkácsi, Ethn. 7 : 19, NyK. 32 : 287.

50. **bor** wein.

< kún *bor* vinum CCum. 90; *borla* vinea, szőllőskert, CCum. 89. | ujg. *bor* wein, geistige getränke; *borči* weintrinker, zecher Vámb. Kud. Bil. 213 | krim. *borla*, *borlačık*, szőllőskert Radl. Sprachm. 72.

A köztörök *boza* ‚lait fermenté', a melyet Vambéry (i. h.) és Kún Géza (CCum. i. h.) ide vonnak, nem tartozhatik ide (oszm. csag. *-z*-nek az ujgurban és a kún-ban is *-z-* felelne meg, nem pedig *-r*).

Vámbéry, NyK. 8 : 132; Budenz, NyK. 10 : 78, Gombocz, MNy. 2 : 193.

51. **borít** [alakv. *burít* NySz. Népnyelv] decken; *borul* [alakv. *burul* Népny.] 1. niederfellen; 2. bedeckt werden; *borogat*, *burogat* [alakv. *borongat*, *burongat* Nysz., MTsz. *boringat* MTsz.] umhüllen, umschläge machen; *burok* [*burko*? Com. Jan. 23; alakv. *bürök* MTsz., *borék*, *burik* MTsz.] hülle, decke; *boru* „gewölk, trübes wetter" elvonás a *borul* igéből, vö. NyUSz., Simonyi. Elvonás 23.

< oszm. *bur-*, *buru-*, *bür-*, *büri-* envelopper, couvrir, obscurcir Zenk. | csag. 217. *borka-* einhüllen Kún 31. | kaz. *börkä-* Osztr. 46 | kirg. *bürkö-* Katar. | tob. *bürkö-* Giganov 163 | alt. *pürke-* Verb. 274 | jak. *bürüi* verdecken Böhtl. 145 || mong. *büri* || mandzsu *buri-* überziehen Schm. 122, Gab. 27.

A magy. *borít-*, *borul*-lal alighanem összefüggenek, bár képzésmódjuk nem világos, a következő alakok: *buros*, *burús*, *burus* lombos; *burozik* lombosodik; *burgus*, *burtos*, *burtukos*, lombos, sűrű lombú MTsz., *burhos*, *burhonyó*, *burhonyagos* NySz. *borhús*, *burhós* (*burkós* Nyr. 8 : 40 és MTsz.-ban sajtóhiba) felhős. Munkácsi (NyK. 32 : 382.) az idézett alakoktól különválasztja a *burhonyagos*-t s a *burványlik* igével kapcsolja össze.

Vö. Vámbéry, NyK. 8 : 133, Budenz, NyK. 10 : 78, Munkácsi, NyK. 32 . 297 [A MUSz. a ‚procidere' és ‚tegor' jelentésű *borul* igét különválasztja; így Munkácsi is i. h., de a NySz. helyesen egynek tartja]

52. **borjú** [acc. *borjat*; alakv. *borgyú*, *bornyú*, *buru* MTsz.; Simonyi szerint *borjuja* < **borja* s ennek analogiájára *borjak*, *borjat*, *borjas*, TMNy. 347] kalb.

< oszm. *buzagı* petit de bête fauve, veau, agneu Zenk. 218 || csag. *bozagu*, *bozau* kalb Vámb. Stud. 247. [a Zenk. 190. lapon idézett csag. *burgu* Zenker szerint is talán csak sajtóhiba *buzgu* helyett] | kún *buxau* (olv. *buzau*) vitellus

CCum. 123. | k a z. *bizau*, *bzau* borjú BÁL. 159 | b a s k. *bọδâu* KSz. 5 : 234. *biδau* KATAR. 41 | k i r g. *buzau* | t a r. *mozai* RADL. Sprachm. 76. | t e l. *puza* VERB. 270 | k o j b. *puzo*, *pizo* KATAN. 155 | s o j. *puza* CASTR. 124. u r j. *pizā* KATAN. 93. | c s u v. *păru*, *pru* ASM. XI, NyK. 21 : 7, ZOL. 51 || m o n g. *biraγu* ein rind im zweiten jahre SCHM. KOV. 1153.; khalkha. m o n g. *B'ăru*, *Bĭru* kalb im zweiten jahre Journ. 24 : 2 : 46. | k a l m. *biro* hornvieh, ochse JÜLG, 165.

MUNKÁCSI a török-mongol alakokat iráni eredetűeknek magyarázza (av. *pasav-*, nom. *pasu*, szkr. *paçav-*, nom. *paçu*, indogermán alapalak **peku* „vieh, insbesondere kleinvieh") KSz. 6 : 377, NyK. 24 : 406. de vö. GOMBOCZ, NyK. 36 : 139.

Vö GYARMATHI, Affin. 212, HUNFALVY, VogF. 285, VÁMBÉRY, NyK. 8 : 132, BUDENZ, NyK 10 : 78, 133; BÁLINT, Párh.; BUDENZ, NyK. 20 : 150, GOMBOCZ, NyK. 35 : 253.

53. **bor** [acc. *borsot*, alakv. *boss* MTsz.] pfeffer.

< o s z m. c s a g. *burč*, *borč* pfeffer, VÁMB. Stud. 246, KÚN 35. c s a g. *muruč* BUDAG. 2 : 262 | k ú n *burč* CCum. 91. k a z. *boroč* BÁL. 162 | b a s k. *burs* KAT. 38 | c s u v. *pŏrŏš* NyK. 21 : 11, *pŏrš* ASM. IX. | t e l. *purč* VERB. 272 | —a l t. *mirs* VERB. 207 k u m a n d. *mir* ibid. | t a r *muč* RADL. Phonetik 152 | u j g. *muruč* BUDAG. 2 : 262.

MUNKÁCSI szerint a török szó az iránság területéről való; összeveti vele a szkr. *marića-* „pfeffer, pfefferstaude" szót, KSz. 6 : 377.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8 : 133, BUDENZ, NyK. 10 : 78, 129.

54. **borsó** [alakv. *borsú*, *barsó*, *bossó* MTsz.] erbse.

< o s z m. *burčak* wicke ZENK. 215. | c s a g. *burčak* ein der kichererbse ähnliches korn KÚN. 35 | k a z. *borčak* erbse FUF. 2 : 127 | b a s k *borsak* KSz. 5 : 234. KATAR. 39. | csuvAn. *pŏrža*, Virj *pŏrža* NyK. 21 : 22. ASM. IX. | a l t *mirčak* id. BUDAG. 2 : 262 tel. *mus mirčak* jégeső (tkp. jégborsó) VERB. 207 | k ú n *burčak* gragnora (vö. olasz gragnola : jégeső) CCum. 40. RADL. Sprachm. 75. | k i r g. *bursak* jégeső BUDAG. 1 : 275. | m o n g. *burcak* des pois, fève, haricot KOV. 1223.

Vö. BEREGSZÁSZI, 126; GYARMATHI, Affin. 199, 207, 228., HUNFALVY, VogF. 284; VÁMBÉRY, NyK. 8 : 133, BUDENZ, NyK. 10 : 78, 129.

55. **borz** [acc. *borzot*, *borzat*] dachs, Meles taxus.

< o s z m. *porsuk* dachs ZENK. 215. | c s a g. *bursuk* ein dem hunde ähnliches tier mit schwarzweissem fell, aus welchem pelz verfertigt wird KÚN. 36 | k a z. *bursik* (ə : *borsək*) BÁL. 166. | b a s k. *burhik* borz KATAR. 39. | csuvAn. *porš*, *porəš*, Virj. *purəš* id. NyK. 25 : 274, ZOL. 50 | k o j b. *porsik* KATAN. 154 k a r. *borsuk* CASTR. 127. | t e l. kond. *porsuk* VERB. 265 | u r j. *porzuk* KATAN. 143. — Talán ide tartozik még (más képzővel) m o n g. *borki* vieux blaireau KOV. 1223.

A magyar *borz* képzőtlen török **bors* alakot (vö. csuv. *porš* stb.) tükröztet. A törökségből valók a következő szláv alakok is: bulg.

barsuk, barsъk | or. *barsukъ* | lengy. kisor. *borsuk* vö. Miklosich, EtWb. 7, Denk. 35 : 144. A kkirg. *barsik* orosz jövevényszó, vö. KSz. 2 : 115.
Vö. Hunfalvy, VogF. 285, Vámbéry, NyK. 8 : 133, Budenz, NyK. 10 : 129.

56. **boszorkány** [alakv. *baszorkán* MTsz.], *baszorka* MTsz. hexe, nachtgespenst; *boszoró* férfi-boszorkány MTsz.
< tör. **basirgan*, *,alp' a köztör. *bas-* ,nyomni', ,megnyomni' igének (vö a *basz-* czikket) miveltető alakjából képzett nomen agentise. A törökségből e nomen agentist nem tudjuk kimutatni, de megvan mint török jövevényszó a votjákban: *busturgan* ,alp' („hat jemand alpdrücken, so sagt man, dass der *busturgan* drückt" vö. Vereschagin, Votjaki . . . p. 28.) Vö. még a következő török képzéseket: kirg *bastiril-* Budag. 1 : 230, csag. *basirgan-* boszorkánynyomást szenvedni, aus dem schlafe auffahren, einen schweren traum haben Kún. 22.
Magyar eredetű a tót *bosorka, bozkorka* hexe vö. Halász, Nyr. 17 : 535.
Vö. Munkácsi, NyK. 20 : 467; Wichmann, Lehnwörter, 52. [Gyarmathi. Voc. 10, Sándor I.,Sokf. 12 : 21, Halász, Nyr. 17 : 535].

57. **bosszankodik** [alakv. *boszankodik, boszonkodik* MTsz.] sich ärgern, grollen; **bosszant** [alakv. *bosszoni, bosszint* MTsz.] ärgern, reizen; **bosszú** [alakv. *boszu, buszu, bujszu* MTsz.] lästerlich; ärger, verdruss, rache.
? kaz. *busan-* megboszankodni, elkeseredni Bál. 166.
Kétséges egybevetés, mert a kaz. *busan-* biztos rokonsága a törökségben ismeretlen [a csag, ujg. *boš-* ,zürnen' igére a tővégi *š* miatt (a várható *s* helyett) nem gondolhatunk].
Vö. Munkácsi, NyK. 32 : 292. [MUSz. 466, TMNy. 97].

58. **botorkál,** *botorkáz* herumstolpern, herumtappen v. wanken; *botránkodik, botránkozik* stolpern; anstoss nehmen, entrüstet sein NySz.; *botrángol, botránkodik* botorkál, lábatlankodik MTsz. (egy-egy adat). A *botrány* ,skandal, anstoss' Szemere alkotása (1834), vö. NyUSz., CzF.
? vö. tel. *püdürlü-, püdürle-*, botorkálni, botlani, hebegni; *püdürlü* egyenetlen Verb. 273.
mong. *büdüre-, büdüri-* broncher, faire un faux pas Kov. 1233. (a mongolságból: jak. *büdürüi-* stolpern, in die knie sinken; *büdür* das stolpern Böhtl. 145, vö. mong. *büdür-badur* (marcher) mal et comme on dit, de guingois, Kov. 1233.)
Talán ebbe a szócsaládba tartoznak még a következő mélyhangú alakok: csag. *bodur* holperig, uneben, ungestaltet Vámb. Stud. 246 | kirg. *budur* id. Katar. Másképp: Paasonen, KSz. 3 : 242, vö. a *bodor* czikket.
Szinte kétségtelennek tarthatjuk, hogy a *botránkozik* ige a **botor-* (vö. *botor-kál*) ige származéka (*-án* képzővel, vö. UAl. 58, TMNy. 358; így Kr. és a NySz. is). Munkácsi, véleményem szerint helytelenül, a *botránkozik* igét különválasztva, a következő szavakkal egyezteti: csuv. *potran-* sich empören, beunruhigt werden, sich verwirren, bestürzt werden; *potrat-* trüben, empören etc. Asm. 153,

304 | csag. *botra-* ‚betrübt, zerstreut sein' Kún. 32, s a *botránkozik* régi ‚botorkál' jelentését jelentéskeveredésből magyarázza.

A MTsz.-ban egy adattal igazolt *botor* „hebegő, akadozó nyelvű", ha ugyan van valami köze az itt tárgyalt szócsaládhoz, csak elvonás lehet a *botorkál* stb. igékből, de semmiesetre sem az egész szócsoport alapszava.

Vö. Munkácsi, NyK. 32 : 294.

[59. **bozontos** struppig < oszm. *bozinti* ce qui est détordu, défait, éffilé Zenk. 219, vö. Munkácsi, NyK. 32 : 297.

Az oszm. *bozinti* alapszava *boz-*, a melynek jelentése többek között „auflösen, auflockern, in unordnung bringen" = kaz. *boz-* | kún *buz-* id.; ha tehát *bozontos* régi török jövevényszó volna, köztör. *-z*-vel szemben a magyarban nem *z*-t, hanem *r*-et várnánk.]

60. **bögöly** [alakv. *bégéj*, *bögü* MTsz.] tabanus, asilus; bremse, viehbremse

< oszm. *bükelik* eine blaue oder grüne fliege, welche pferde und andres vieh belästigt Zenk. 224; *büjelik*, *bürelik* Barb. de Meyn. 342, 348—9 | kirg. *bügäläk* Asilus crabroniformus Budag. 1 : 287. | kaz. *bügälčän* id. Osztr. 44. | bask. *bögälsän*, *bugulsän* bögöly, barmokat csipkedő légy KSz. 5:234 [Katar-nál: *bügäläk*] | csuvAn. *pǝ̑,ǯän*, Virj. *po'an* viehbremse NyK. 21 : 24. | tel. *pökönök* szunyog Verb. 494. || mong. *büküne* cousin de couleur jaune Kov. 1249, Golszt. 2 : 279.

A magy. *bögöly* képzőtlen tör. **bügäl*, **bögöl* mása. A *bögöcs* mellékalakot, a melyet Munkácsi külön török átvételnek magyaráz, egyelőre csak Király Pál egyetlen adata támogatja.

Vö. Munkácsi, Nyr. 13 : 259, Ethn. 4 : 285, ÁKE. 171, NyK. 32 : 273; Vámbéry, Magy. Kel. 100.

61. **bölcső** [alakv. *böcső* NySz. MTsz.] wiege.

< oszm. aderb. *besik* wiege Zenk. 199, Budag. 1 : 259. | csag. *bišik* id. Budag. 1 : 302 [vö. *biši-mak* schaukeln Kún. 28.] | kaz. *bišek* Bál. 161. | bask. *bišik* | kkirg. *bešik* KSz. 2 : 114. | tar. *böšük* | kojb. *pezǝk* Katan. 153. | karag. *bed'ek* | kand. salb. *bezek* Castr. 127. | abak. *pizik* Verb. 254. | urj. *pǟǯǝk* Katan. 71. | jak. *bisik* Böhtl. 140. [s ehhez a sajátságos *biliä-* „schaukeln" ige, talán lamdacismussal? vö. Böhtlingk, Jakutische Grammatik 187 l.]

Az újabb *bölcső* (< *böcső*) alak *l*-je járulékhangzó, vö. az *ács* czikket. A TMNy.-ban említett csuv. *belšik* (167. l.) nyilván csak tévedésen alapulhat.

Vö. Beregszászi, 118.; Gyarmathi, Affin 223, Voc. 11.; Hunfalvy, VogF. 297.; Vámbéry, NyK. 8 : 133, Budenz, NyK. 10 : 78; Munkácsi, KSz. 2 : 190.

62. **bölény** [alakv. *bwlen* Schl., *belyn* Beszt., *belén*, *belénd*, *böliny* NySz.; *bölöny* Sl.] bison, auerochs; erdei bika, jávor, jáhor Sl.; *bölömbika*, *bölön-bika* SzD. Ardea stellaris (Mártonnál 1811: *bölön-bika* auerstier), Munkácsi szerint < **bölény-bika* (hasonló elnevezések: *ökör bika*, butorius, onocrotalus Szikszai, 77: mong. *buχa šibaǯun* Ardea stellaris, tkp. bika-madár, id. Munkácsi NyK.

32 : 301). Simonyi szerint *bölömbika* elvonás ebből: *bölömbölö bika*, vö. Elvonás, 58. (*bölömböl*: clamat more ardeae stellaris Kr.; *bölömbölö bölöm-bika* Zrinyi, 2 : 4.).

< bask. *bülän* jávor Katar. 37. | kaz. *bolan* szarvas Bál. 163. | csag. *bulan* id. Budag. 1 : 289. | alt. *pulan* id. Verb. 270. | kojb. *pulan* Katan. 155. | urj. szag. tel. sor, küär. kacs. *pulan* Katan. 18. | csuvAn. *pŏlan*, *pölan*, Virj. *pulan* NyK. 32 : 300, Zol. 53.

Vö. Munkácsi, Ethn. 4 : 295, NyK. 32 : 300.

[63. **böncső** „a fenékhorog hosszában minden tizedik horog után kötött kisebb sülyesztő kő" Herman, MHalK. 2 : 725, Szegedről; Munkácsi szerint: „nyilván oszm *bunžuk* ‚kleine kugel od. perle, glasperle, glaskorallen' Zenk. | csag. *minžak*, *munžak* Budag. 1 : 293 " Vö. Ethn. 4 : 266, NyK. 32 : 300.

Látszatos egyezés. A *böncsö*, a mely nem szorosabban vett halászati müszó, valamint a *böncsölék*, *böncsölék* („összegomolyodott vmi, pl. ruha aljához v. állat szöréhez tapadt és csomósan megszáradt sár, ganaj", MTsz., CzF.) metathetikus alakok ebből: *csömbő*, *csömbölék* (vö. *csömbök*, *csömbolyeg*, *csombó*, *csombók*, *csombolyék* MTsz.)]

[64 **bú** kummer, gram, - csag. *muŋ*, *mung* schmerz, kummer Kun. 146.: *munk* trübsal, beschwerde, kummer, trauer Vámb. Stud 340, *muŋ*, *muŋg* Budag. 2 : 266 | ujg. *munk* beschwerde, mühe, arbeit Vámb. Kud. Bil 228 | kaz. bask. *moŋ* szomorúság, bánat Bál. 171. Katar. 175. | alt. *muŋ* Verb. 205. | jak *muŋ* Böhtl. 150 — oszm. *buŋ* vapeur, exhalation Zenk. 221. | csag *muŋ* Kun 146 | kún *bur* CCum. 143. | kaz. *biu*, *bu* Bál. 158. | kirg. *bu* Radl Sprachm. 75. | alt. *pu* Verb. 269 stb. Vö. Munkácsi, NyK. 32 : 375.

A m. *bú* az id. török szavak első csoportjával alakja, a második csoporttal jelentése miatt nem egyeztethető; Munkácsi ugyan a két csoportot egyeredetünek tartja, de erre nehéz volna meggyöző bizonyitékot felhozni.]

[65. **buda** ‚vminemü mezei játékhoz való karó,' Tjsz. CzF. MTsz. < oszm. *budak* ast, rebe Zenk. 214. | kaz. *botak* ág, faág Bál. 162. | alt *pudak* ág Verb 270 Vö. Munkácsi, Nyr. 13 : 259. NyK. 32 : 284.

Egy adattal igazolt palócz tájszó; oszm. *budak*-nak (= őstör. *botak*) a magyarban különben is **botó* felelne meg.]

[66. **buga** (alakv. *guba*, vö. még *gubis*) apró szarvú, szarvatlan, MTsz < csuvBuj. *muca*, Mkar. *mora* tompa Asm. 356 = bar. *moŋau*, kkirg. *mokok* id. Radl. Sprachm. 78 | tel. *moku* id. Verb. (< *moko*-, *moka*- tompulni) ‖ mong. *moχoγa*, *moχoγu* id. Kov. 2032 Vö. Munkácsi, NyK. 32 : 378.

A -*k* nom. verb. képző nyomtalan eltünése a magyarban érthetetlen volna; nincs arra se biztos példánk, hogy tör.-mong. *m*-nek a magyarban *b*- felelne meg. Az i. h. felvetett m. *buta* < mong. stb. *moχudak* ‚stumpf' hypothezist felesleges bővebben czáfolni.]

[67. **búga**: ,csomó kender, vagy len, melyet nyüvéskor kötnek' - mong. *boʒoγa* bandeau, anneau, bracelet Kov. 1162. Vö. Munkácsi, NyK 32 : 381.

A m. *búga* csak Szegedről közölt tájszó, a melyet a MTsz. is egynek vesz a „bogos virágzatot, magtokot" jelentő *buga* szóval; különben is a mong. *boγoγa* = csag. *boγak* stb. úgyis átjött a magyarba szabályos *békó* alakban, l. a *békó* czikket.]

[68. **burványlik** vergődve hullámot vet (a hal), MTsz ; *neki burjánozza magát*, fölhevülve neki készül MTsz < csag. *borayan* wirbelwind, überschwemmung, welle Kún. 31. | oszm. *buran* zivatar, vihar, Zenk. 217. | tel. kumand. *porogon* Verb. 265. | jak. *burχān* schneegestöber Böhtl. 143. || mong. *boroγan* regen Schm. 115. | burj. *burgaʒ* schneegestöber Castr 171. stb. Vö Munkácsi, Ethn. 4 : 170, KSz. 2 : 190, NyK. 32 : 381.

A *burványlik* igét eddig csak Herman Ottó jegyezte fel („*burványlik* — Komárom — a hal, mikor vergődve hullámot vet" MHalK. 2 : 775), de ez az egy adat még csak a jelentés pontos megállapítására sem elegendő. Ugyancsak egyetlen adat van a MTsz.-ban a valószinűleg tréfás jelentésű és képzésű **burjánoz* igére is. Az eredet keresése tehát egyelőre legalább is korai.]

69. **búsz,** *búz* NySz., MTsz. dampf, dunst, schwüle, drückende hitze im sommer.

< oszm. *pus* brume, brouillard; tristesse, triste, mélancolique Zenk. 219. | csag. *bus* nebel Vámb. Stud. 247. | bask. *büs* Katar. 39. | csuv. *pus* Zol. 53. | sor *pus* Verb. 273.

Munkácsi egészen felesleges módon a tájnyelvi *búsz* és a régi *búz* alakokat két különböző nyelvjárásból való jövevényeknek magyarázza.

Vö. Munkácsi, Nyr. 13 : 259, NyK. 32 : 383 ; Wichmann, Lehnw. 50.

70. **búza** [acc. *búzát*] waizen.

< oszm. *bogdai* getreide, waizen Zenk. 202. | csag. *bugaj* id. Vámb. Stud 246 | kún *bogday* CCum. 135 | kaz. *bodaj* Bál. 162. | bask. *boγdāi̯* | kirg. *būdaj* Radl. Sprachm. 75. | kojb. *puγdai* Katan. 155 | alt. *pudai* Budag 1 : 260. | urj. *pūdai* Katan. 85. | tob. *budai* Budag. 1 : 260.

mong. *buγudai* waizen Kov. | moghol *bīdū*, *buγdei* id. Journ. 23 : 4 : 24 | gold, tungOlcsa *buda* hirse Grube 114 [mandzsu *buda* gekochter reis Gab. 25 = mong. *budaγa* ris Kov. 1175].

Vö. Fischer J. Eberhard, Quaestiones Petropolitanae, ed. Schlözer, p. 37 ; Gyarmathi, Affin. 230, Voc. 11 ; Hunfalvy, VogF. 285 ; Vámbéry, NyK. 8 : 134, Budenz, NyK. 10 : 79, 129 ; Grønbech, Forstudier 68 ; Gombocz, NyK. 35 : 276.

71. **bü** [alakv. *bincs* Schl., *byes*, *byós*, *bűjős* NySz.] zauber; *bü-báj* id. ; *büröl* [alakv. *bőjől* NySz.] zaubern, bezaubern ; **bölcs** [alakv. *belcz*, *bülch* ; *bewch* NySz. ; *bőcs* MTsz.] weise, gelehrt, klug.

< oszm. *bögü* Zenk. 224, *büjü* Zenk. 240; *bogu* Zenk. 222 zauber, zauberei; *büjüǯü* sorcier, magicien Barb. de Meyn. 1:341; *bögü bag etmek* durch zauber binden, bezaubern, behexen Zenk. 167. | csag. *bögü* zauber, zauberei, hexerei; hexe; zauberkunst Kún. 32. | ujg. *bügü* (*bögü?*), *bögü* kenner, wissende, weise, gelehrte Vámb. Kud. Bil. 217 (Radloff-nak kétségkivül helytelen olvasása szerint *pögü* Kud. Bil 25:8) | kún *begr* (olv. *bügü*) propheta CCum. 212, Radl. Sprachm. 76. || mong. *büge* chaman, enchanteur; *bügele-* exercer la magie; battre la caisse pour évoquer les esprit; *bügeči* chaman, enchanteur, bonze; Kov. 1242. 1245. | kalm. *bö* zauberer Zwick. 162 | burj *bö* id. Castr. 170.

Munkácsi tetszetős magyarázata szerint a magy. *bölcs* (< *böcs* zauberer) a tör. *bögü* zauber szónak *-či* képzővel szerkesztett nomen possessorisa (vö. a mong. *bugeči* ‚chaman'-nal).

Vö. Boller, Sitzungsber. der kais. Akadémie, Wien, 17:323; Vambéry, NyK. 8:134, Budenz, NyK. 10:79, TMNy. 330, Munkácsi, NyK. 32:283, 298 [Máskép: Budenz, MUSz. 469; Schuchardt, Nyr. 29:79; Gombocz, Nyr. 29:353.]

[72. **bükk** [alakv. *buch*, *büc* Schl. 1584. 2246; *bik* Beszt. 892] buche < csag. *bük* tölgyfa, tölgyes Budag. 1:262. vö. Munkácsi, NyK. 32:384.

A m. *bükk* középfrank eredetét már 1900-ban meggyőzően kimutatta Melich János (Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? p. 3, 12.)]

73. **bütyök** [acc. *bütyk*; alakv. *bötök*, *butok* NySz., MTsz.] knoten, knorren: *bütykö* [alakv. *bötkö*, *bötke*, *bötykö* NySz., MTsz.] id.

? vö. mong. *bileǯe*, *biteǯi* tumeur, squirre, excroissance, glande, Kov. 1137.

A *bütyök*höz a magas- és mélyhangu alakok egész sora csatlakozik (*bocok*, *büczok*, *boczek*, *bocsok*; *botkó*, *botikó*, *butkó*, *butykó*, *buczkó* NySz., MTsz.), a melyek egy része nyilván újabb — talán contaminatiós — alakulat. A magy. *botok*-nek, — ezt véve fel a legrégibb magyar alaknak — tör. **bitik*, **bitek* (ez volna a mong. *biteǯi* török mása) alakilag pontosan megfelelne ugyan, de egyelőre ilyen alakot a törökségből nem tudunk kimutatni. Figyelembe veendő még a jelentések eltérése is, ezért kérdéses egybevetés.

Vö. Munkácsi, NyK. 32:302.

74. **csabak** Aspius rapax MHalK.; *csabak-keszeg* keszegfaj CzF.

< oszm. krim. *čapak* ein flacher fisch Radl. 3:1918. | csag. *čapak* kleine fische Zenk. 337. Pavet de Courteille 270.; *čabak* ein kleiner breiter fisch, im Oxus, Vámb. Stud 277 | kaz. *čabak* ein kleiner fisch, die plötze Osztr. 222. | bask. *sabak* плотва Katar. 188. | kirg. *šabak* подлещикъ Budag. 1:451. | alt. *čabak* Cyprinus lacustris Verb. 420, Budag. | bar. küär.

tsabak brassen Radl. 4 : 196. | csuv. *šoβaχ* Cyprinus brama Zol. 70. Van a perzsában is: *čepag* genus piscis, silurus, Vullers 1 : 560.

A teljes alaki egyezés mellett sem tarthatjuk kétségtelennek a m. *csabak* török eredetét; Herman Ottó e szót csak Szegedről és Kőrös-Tarcsáról jegyezte fel; régi szótáraink, íróink nem ismerik, úgy hogy a legvalószinűbb feltevés az volna, hogy hozzánk, szláv közvetítéssel került. Csakugyan van is az oroszban: *čebakъ, čabakъ* Cyprinus barbus, Abramis brama Dalj, Slovarj 2 : 529, 535 | kisor. *čabak* Denk. 34 : 272, de a leginkább számba jöhető délszláv nyelvekben, a szerbben, bolgárban ismeretlen.

Vö. Munkácsi, Ethn. 4 : 183.

[75. **csákány** [alakv. *csákán* NySz., MTsz.] streithammer, reuthaue, spitzhacke.

a) kirg. *čakan* eine mit langem stiele versehene hacke, die als waffe gebraucht wird, Vámb. Stud. 275. Ezt a Vámbéry-féle adatot idézik Radloff 3 : 1833, Budagoff 1 : 459; más adat lehet: *čakan* hache d'arme, Pavet de Courteille 278 Vámbéry szerint (Magy. Er. 395) a *čak-* ‚schlagen' ige származéka, valószinűbb azonban, hogy perzsa jövevényszó: perzsa *čevkān* quodvis lignum capite adunco; lignum magnum capite adunco, de quo pila ferrea suspenditur, Vullers, 1 : 601, Kropf, Nyr. 25 : 231. Alapszava Bahârî szerint (idézi Vull.) چول in flexus, incurvus, ibid. 1 : 602, vö. még arab *savleǯān* bâton recourbé, Zenk. 579; Wahrmund, Handwb. 2 : 66.

b) bulg. *čukan* | szerb *čakanac* | újszl. *čekan* ‚hauer der schweine' | lengyel *czekan* ein ungarischer streitkolben Linde 1 : 361 | orosz *čekanъ* Dalj, 2 : 536 | tót *čekan*, vö. még oláh *ciocan* alb. *tšekán* Meyer, EtWB 445 | újgör. τσουκάνι hammer. Aligha eredeti tulajdona a szlávságnak; Miklosich (Denk. 34 : 274) utal az említett török-perzsa szóra.

Budenz (NyK. 6 : 302, 10 : 79) és Vambéry (NyK. 8 : 134, Magy. Er. 395) a magyar *csákányt* török jövevényszónak magyarázták; sokkal valószinűbb, hogy szláv jövevény; hogy azután e szó a szlávságnak eredeti tulajdona-e, vagy, mint Miklosich gondolja (Denk. 34 : 274), török jövevényszó, nem merném eldönteni.

Mellékesen említem, hogy CzF. szerint a m. *csákány* „csákánybot alakú furulyát" is jelent. Az or. *čekanъ* hasonló jelentését Dalj is említi: furulya v. tilinkó-féle zeneszerszám, 2 : 536. A MTsz.-ban említett moldvai csángó és tatrangi *csokán* ‚metszőfog' nyilván az oláhból került, bár a szótárakban az oláh *ciocan* szónak ezt a jelentését nem találom vö. Szinnyei, Nyr. 22 : 295.]

[76. **csáklya** haken, enterhaken. < csuv. *šakľə*, *šäGəl* horog, kampó; alapszava: *šak-* felakasztani, felfüggeszteni, Zol. 60, 66. Vö. Munkácsi. Ethn. 4 : 274.

Meg van e szó a cseremiszben is, még pedig kettős alakban: *šaγəľə*, *šaj̆ľə*, *šaj̆la*, s e mellett *saγal*, *saγəľə*, *sakəľə* ‚haken' vö. Paasonen, S-laute, 119. Alapszó: cserHegyi *säkäs* hängen, hängen

lassen, RAMSTEDT, 118, *sakem* SZILASI, UgFüz. 13 : 193. A törökségben egyébként ismeretlen, s így még az sem lehetetlen, hogy a csuvasban cseremisz jövevényszó, s nem megfordítva; így ANDERSON is, Wandlungen, 146 l., jegyzet; a cseremisz szót csuvas jövevénynek tartják: BUDENZ, NyK. 3 : 417, ASMARIN, XVI. l. A m. *csáklya* = csuv. *šakľə* egyeztetés tehát egyelőre csak feltevésnek tekinthető.

A m. *csáklyát* több valószinűséggel szlávnak magyarázták: GYARMATHI, Voc. 81; SÁNDOR, Sokféle 12 : 147; DANKOVSZKY, 900, MIKLOSICH, Slav. El., Nyr. 11 : 118 [de BRASSAI, Budap. Szemle, 73 : 461] vö. szerb. kisor. *čaklja*. A hétfalusi *csoklya* ‚faszállító gyalog-szán' MTsz. < oláh *ciocla* handwagen, schlitten bes. zum transport von brennholz, TIKTIN, Rumän.-deutsch Wb. 1 : 356, SZINNYEI Nyr. 21 : 484.]

77. **csalán** [alakv. *chalan* Beszt. 398; Schl. 916. Számos népnyelvi alakváltozatát l. a MTsz.-ban] brennnessel, urtica.

< csag. *čalaγan* brennnessel VÁMB. Stud. 276. | tel. kumand. *čalkan*, *čalkančak* csalán VERB. 422.

khivai tat. *čalγan* tüskés bokor BUDAG. 1 : 462. | ? csuv. *šilan* id. ZOL. 109.

tel. kumand. *čalkan* répa; *aču č.* retek; *kizil č.* veres répa; *čalkanaš* retek VERB. 422. | kaz. *šalkan* répa BÁL. 100 bask. *šålkan* KSz 5 : 263, KATAR. 229. | tob. *šalγan* id. Mém. 23 : 32 | kún *salghan* rapa CCum. 127.

Valószinű, hogy *čalkan* igei származék (mint pl. tar. *čakak* csalán RADL. 3 : 1833 < *čak-* schlagen, beissen, stechen, vagyis tkp. „harapó fű"; kaz. *kičətkan* csalán OSZTR. 111 < *kičət-* viszketést okozni; mong. *χalaγai* csalán < *χalaγa-* anbrennen, brennen SCHM. 135), csakhogy a köztör. *čal-* igére kissé távol álló jelentése miatt („frapper légèrement,' toucher, battre") nem igen gondolhatunk. A ‚répa' és a ‚retek' jelentésű *čalkan*, *šalkan* talán nem is ide való; mindenesetre feltűnő, hogy a perzsában is van *šalγam* rübe, steckrübe ZENK. 549, VULLERS. 2 : 457.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8 : 134, BUDENZ, NyK. 10 : 79; MUNKÁCSI, NyK. 20 : 472, Ethn. 4 : 174, KSz. 4 : 253, 256.

78. **csatol** anschliessen, zusammenfügen; *csat* [alakv. *csatt*] schnalle, spange.

< oszm. *čat-* anstossen, nahe sein, dicht neben einander stehen; zusammengefügt sein, fest anschliessen, passen; verbinden, einfügen, anfügen, zusammentroddeln ZENK. 338; *čati* zusammenfügung; dach, sparrwerk, gerüste etc. ZENK. 339 | csag. *čat-* id. RADL. 3 : 1894 | aderb. *čatū* kötelék BUDAG. 1 : 454.

Úgy értem ez összeállítást, hogy a tör. *čat-* igét vettük át, s a *csat* főnév elvonás a *csatol*ból.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8 : 135, BUDENZ, NyK. 10 : 95; MUNKÁCSI, NyK. 21 : 115, Nyr. 12 : 347.

79. **csavar** [alakv. *csafar* NySz., MTsz.; *csórint* = csavarint] drehen, umdrehen, schrauben.

< csag. *čawur-* drehen; *čawurma* die umgebende mauer, die einfristung. A kalkuttai csag. szótárból idézi RADL. 3 : 1935, PAVET DE COURTEILLE 281.

u j g. *čäbir-* drehen, Radl. 3:1998, Vámb. Kud Bil. 251 | k ú n *čourma, čoura* rotunde CCum 65, 70; *čonrumen* volvo CC. 62 [ɔ: *čourumen*, Radl. olvasása szerint, Sprachmat. 58: *tsüür-*] | o s z m. *čewir-* drehen, umdrehen, umkehren, umwenden, umgeben, umhegen, umhüllen; verdrehen, verkehren, verwandeln; *čewre* kreis, umkreis, umgebung Zenk. 371—2 | k r i m. *čäwir-* id. Radl. 3:2000 | k a r a i m. *čüwür-* umdrehen, umstürzen, umwühlen Radl. 3:2203 | b a r. *tsür-* sich rund herumdrehen Radl. 4:213 | c s u v B u j. *śarər-* forditani Asm. 365, Zol. 66; Mkar. *śar-* id. (> c s e r. *sawər-*, *sär-* id. Szilasi, UgF. 13:196, Ramst. 118).

Vö. Vámbéry, NyK. 8:135, Budenz, NyK. 10:79.

80. **csécs** [alakv. *che*: KBécs 1651, 45; *csics* MTsz.] blatter; himlő, kanyaró.

< o s z m. *čiček* fleur, bouton, petite vérole Zenk. 350. | c s a g *čečeh* blattern, pocken Vámb. Stud. 283 | k ú n *ček* CCum. 209, *zizac* flos 28 | u j g. *čeček* id. Sprachm. 59 | k a z. *čäčäk* virág, himlő Bál. 92 | k i r g. *sešek* id. Budag. 1:470 | b a s k. *süsäk*, *siskä* KSz. 5:261—2, *süskä* Katar. | t o b. *seček* Budag. 1:470 | t e l k u m a n d. *čeček*, k o n d. *čačak* Verb. 425, 428 | s o j. *tetäk* id. Castr. 115 | c s u v. *čečka* virág Asm. VII, XVIII; *čeček* himlö Zol. < a tatárból.

m o n g. k a l m. *cecek* blume, kinderpocken Schm. 322, Jülg, 215 | b u r j. *sisek*, *cicek* blume, geimpfte blatter Castr. 158. A m a g y. *csécs* kicsinyitő képző nélküli t ö r. *čeč* alaknak felel meg.

Vö. Vámbéry, NyK. 8:135, Budenz, NyK. 10:79; Munkácsi, NyK. 18:95 (Másként: ÁKE. 196).

[81. **csekély, sekély** niedrig, klein, wenig; furt, untiefe NySz < c s u v. *saral* kevés NyK. 36:145 (< c s e r. *šagal*, *šägäl* id.) Vö. Munkácsi, Ethn. 4:288. A c s u v. *saral* egyebként a törökségben ismeretlen.

E származtatását Munkácsi az ÁKE 198. lapján maga megczáfolja. Finn-ugor eredetűnek magyarázza Budenz, MUSz. 338, 364; Donner, Wb. 1:171, vö. még TMNy. 499.

82. **csëpü** [alakv. *csepë*, *csöpö*, *csüpü*, *csüppö* NySz., *csöppü*, *csüpü* MTsz.] werg.

< k a z. *čübek* csepü, Bál. 98; *čübek*, *čüpek*, *čüprek* rongy, csepü Budag. 1:490 | t o b. *tsübrek* (NB.! Giganovnál: چوباك) werg Radl. 4:214 | k ú n *cupräkä* fragmentum panni CCum. 159 | tel. k u m a n d. *čübərük* rongy Verb. 426, Radl. 3:1997; tel. *čübrük* handtuch Radl. 3:2203; k u m a n d. *čübərük* lappen Radl. 3:2203 | t ü m. *tsüprük* id. Radl. 4:214 | c s a g. *čiberik* id. Vámb. Stud. 283.

Talán ide tartozik még a c s u v. *čüpkä* ebben a kifejezésben: *śüś čüpkä*, a melyet Munkácsi így fordít: „szösz-csepü, kender az orsón (кудель)" NyK. 21:127. (Zol.-nál *mйнке* id.; talán < c s a g. *täbäk*

die wolle?). Van a csag.-ban is *čöbüt* ‚alte, schlechte wolle' is, de csak Vámbéry-nál (Stud. 279) találom.

Vö. Munkácsi, Nyr. 13:260; Vámbéry, NyK. 8:137. [Donner, Wb. 147.]

[83. **cseres**, sáros, gyékényes és kákás hely, Herman O., MHalK.; **csér** MTsz. sár, kátyu; *cséros*, *csíros* MTsz. Kassai 5:199.; **cseret** nádas, kákás sűrűség a vizenyős réten MTsz. < oszm. krim. *čajir* wiese, weideland, feld Radl. 3:1853. Vö. Munkácsi, Ethn. 4:285.

A *cseres*, *cseret* szavakat újabban maga Munkácsi is másként magyarázta (ÁKE. 200), régibb származtatását meg sem említve.]

84. **csérla** [alakv. *csélla*, *cséjja*, *csérja*, *csélya* MTsz. MNy. 2:116] sterna, hydrochelidon.

< kaz. *ak-čarlak* sirály (*ak* = fehér) Bál 91 | kún *čirlak* en vlischin (?) CCum. 230. Radloff szerint (Sprachm. 60. möwe" | bask. *sârlak* KSz. 5:261. | tel. *čarlāk* id. Radl. 3:1868 | csuvBuj. *fšarlan*, Mkar. *šarlan* id. Asm. 369 A m. *csérla* természetesen csak a képzőtlen tör. **čarla*-nak felelhetne meg, vö. *csipa*.

Munkácsi a *csélya* szót a török *čajlak*, *čilak* („habicht" Budag. 1:467) szavakkal veti össze, de vö. a nagyobb jelentésbeli különbséget. Gombocz, Nyr. 28:68, MNy. 1:422 [Munkácsi, ÁKE. 207].

85. **csibe** [alakv. *czibe, csebe* MTsz.] küchlein.

< csuv. *tšэвэ* csibe Asm. 117, 154; NyK. 21:6 | kaz. *čebeš* csibe, csirke Bál. 93.; *čübüš*, *čipče* id. Budag. 1:468 | bask. *sebeš* id. Katar. 192, KSz. 5:261 | karaim *čipčä* id. Radl. 3:2153 | oszm. *ǯiwǯi* poussain Zenk. 371

Török jövevényszavak: cser. *tsəβə* die henne, Ramst. 153 | zürj. *tšipan* (*-an* demin. képzővel), *fšip* henne; votj. *tšipị̂*, *tšipị̂*, *tšipu* id. | mordv. *tsipu*, *tšupu*: *ts. levks*, *tš. levks* küchel, vö. Wichmann, Lehnw. 115.

A *čebeš*, *čipče* stb. alakok nyilván deminutiv képzővel vannak megtoldva; vö. kirg. alt. *aγaš*: *ap aγaš* ganz weiss < *ak*, Radl. 1:153; ujg. tel. oszm. csag. *aγača* väterchen, < *aγa* vater, Radl. 1:150; oszm. *karaǯa* schwärzlich, < *kara* schwarz Radl. 2:162.

Vö. Beregszászi, 137; Gyarmathi, Affin. 204; Munkácsi, NyK. 18:113.

86. **csiger** [alakv. *csëngër*, *csengér*, *csügör* NySz., MTsz.] nachwein, tresterwein.

< kún *čager* vinum CCum. 90. | csag. *čaγir*, *čakir* bor Budag. 1:457, Vámb. Stud. 275 | oszm. (arch.) *čakir* wein Radl. 3:1834 | karaim *čaγir* branntwein Radl. 3:1845 | tar. *čägir* id. Radl. 3:1958.

Van az oroszban is: *чихирь* ‚kaukasischer wein' Radl., Sprachm. 58. A kaukázusi nyelvekben (Erckert-ből idézi Munkácsi, ÁKE. 188.): *čäghir*, *čaghir*, *čagur*, *čaχir*, *čaχur*. A szerb *čìnger* („lauerwein", Vuk[3] 853) a magyarból.

Vö. Kuun, CCum. 281., Munkácsi, Nyr. 13:365, Gombocz, MNy. 2:195 [Borovszky, NyK. 24:335].

87. **csihol** [alakv. *cihol*, *csahol*, *csohol* MTsz.] feuer anschlagen. < oszm. *čak-* mit einem kurzen schlage schlagen RADL. 3:1832; *čakmak* feuerstahl 3:1841 | csag. *čak-* feuer schlagen, blitzen, aufschlagen, aufknacken; *čakmak* feuerstein, flintenstein; VÁMBÉRY különválasztja ettől a *čak-* stechen, beissen igét, VÁMB. Stud. 275. | kaz. *čak-*: *ut čak-* tüzet ütni; *čakma* tűzkő BÁL. 89. | bask. *sak-* szúrni harapni; *sakma-* feuerstein KATAR. | alt. *čak*: *ot čak* feuer schlagen VERB. 421. | csuv. *tiχ*, *čiχ-* id. Ethn. 4:179. | kojb. *sak-* id. KATAN. 144. | jak. *saχ-* id. BÖHTL. 152. || mong. *caki-* faire du feu, battre le briquet KOV. 2109. | burj. *caχur*, *saχur* kiesel, feuerstein CASTR. 156. (jak. *čakir* feuerstein BÖHTL. 119. < mong.).

Vö. MUNKÁCSI NyK. 18:60, 22:434; KSz. 4:253; WICHMANN, Lehnw. 116.

[88. **csikar-** < oszm. *čikar-* herausgehen lassen, herausbringen, steigen lassen | ujg. kaz. alt. *čiγar-* id. | tar. *čikar-* id. RADL. 3:2056, 2063, 2107. Vö. GYARMATHI, Voc. 36; VÁMBÉRY, NyK. 8:136, BUDENZ, NyK. 10:96.

Látszatos egyezés. A tör. *čikar-* műveltető ige, alapszava: *čik-* „herauskommen, hervorkommen, sich loslösen, sich bilden." A m. *csikar-*, *csikor-* SzD. (valószinüleg *-r* frequ. képzővel) eredeti jelentése „facsar" (vö. SzD., MTsz.) s a mai „erzwingen," „erpressen" jelentése későbbi fejlemény].

[89. **csikó** füllen < csuvBuj. *tira*, Mkar. *tirä* csikó ASM. 15, NyK. 36:156 = köztör. *taj* das füllen (im zweiten frühlinge) = jak. *tii* ein füllen im 2 jahre BÖHTL 101 = mong. *daγa* un poulain de 2 à 5 ans, KOV. | mandzsu *daχan* id. ZACH. Vö. MUNKÁCSI, Nyr. 11:57, 13:259, NyK. 23:434; TMNy. 164.

„A csuv. *t'ira* szorosan egyező mongol *daγa* mása olyan előzményre utal, a melyből a magy. cs- szókezdő alakulata nem magyarázható." MUNKÁCSI, ÁKE. 203.]

90. **csipa** [alakv. *chyppa*, *coppas* NySz. *csapa* MTsz.] augenschleim.

oszm. *čapak* augenschleim ZENK. 348, BUDAG. 1:468 | tar. *čapak* eiter in den augen RADL. 3:1818. Vö még kel. török *čopušmak* devenir chassieux, PAVET DE COURTEILLE 291.

A magy. *csipa* csak képzőtlen (?) tör. **čapa*-nak felel meg.

Vö. BUDENZ, NyK. 10:132, MUNKÁCSI, Nyr. 13:260, KSz. 4:253.

91. **csóka** dohle. Hasonló alakú és jelentésű szavak a törökségben is a szlávságban is vannak:

a) kaz. *čäükä* csóka BÁL. 92 | mis. *čauka* [> mordv. *čavka*] id. Journ. 15:2:51. | bask. *säukä* id. KSz. 5:261, KATAR. 192 | tob. *čükä* id.; *kara č.* fekete varjú RADL. 3:2192, BUDAG. 1:497 | csuvAn. *čaβGa*, Mkar. *tšaγGa*, Kurm, *tšana* id. NyK. 21:25, 36:157; ZOL. 101 [> cser. *tsäγgä* id. RAMST. 150 | votj. *tšana*, *tšaγa*, *šaγa* id. WICHMANN, Lehnw.

112]. Munkácsi, NyK. 18 : 113 és Wichmann i. h. bővebb megokolás nélkül ide vonják az alt kojb. *tān* ,csóka' szót is. (?)

b) ószlov. *čavъka* dohle Mikl. EtWb. 113 | szerb *čâvka* id. Vuk[3] 845 | kisor *čorka* (< magy.) || oláh *ceucă*, *ciocă*, *ciucă* id. Marianu 2 : 26 | albán *tšafkε* ,möwe', Meyer, EtWb. 443

Nehéz volna eldönteni, hogy a m. *csóka* török vagy szláv jövevényszó-e? Bár Wichmann még legutóbb is kétségtelennek mondja a m. *csóka* török eredetét, ellene szól e feltevésnek az a körülmény, hogy az idézett kazáni, tobolszki stb. szavak magashangúsága nem látszik újabb fejleménynek. (Bálint, Kazáni-tatár nyelvtanában 13 l. a kaz. *čäükä* mellett oszm. *čauka* alakot említ, de ez utóbbit forrásaimban nem találom).

Vö. Beregszászi, 119; Gyarmathi, Affin. 379; Sándor, Sokféle 12 : 157; Munkácsi, NyK. 18 : 113, ÁKE. 187.

92. **csoport** [alakv. *csopor* NySz., egy *csopron*, egy *csupron* MTsz.; *csaport*, NySz. *csuport* NySz., MTsz., *csiport* MTsz.] scholle; haufe, menge; rotte, gruppe, haufe.

csag. *čopor* stümpel, knäuel, haufen Stud. 279; *čopur* dicht, gedränge Kún. 48; dichtes gehölz, a kalkuttai szót.-ból idézi Radl. 3 : 2683; poil de chèvre, de mouton; jungles; amas, foule Pavet de Courteille 291. | oszm. *čopra* unpassierbares dornengesträuch Radl. 3 : 2029.

Aligha tartozik ide csag. *čoporoš-* zusammenlaufen, einen auflauf verursachen Stud. 279, sich anhäufen, Radl. 3 : 2183 (de: *čopros* egymás után menni Budag. 1 : 491; *čuprušub* egymás után menvén Abuska 58), a mely, úgy látszik, -*š* gyakorító képzős származéka a *čupur-* (in einer graden linie gehen Radl. 3 : 2183) alapszónak (vö. *čopra-* hintereinander gehen, sich anhängen Kún. 48; *čupru-* id. Radl. 3 : 2183. = oszm. *čopru-* id. Radl 3 : 2030 = kirg. *čubura-* id. Radl. 3 : 2185, ujg. *čubrun-* hintereinander folgen Radl. 3 : 2186. tel. *čubat-* in einer reihe gehen Radl 3 : 2185.)

Ha e származtatást elfogadjuk, akkor a horvát és szerb *čopor* szót („herde, horde", Fn. grex porcorum Vuk[3] 587) magyar jövevénynek kell tartanunk.

Vö. Vámbéry, NyK. 8 : 137, Budenz, NyK. 10 : 79; Munkácsi, NyK. 17 : 94

[93. **csótány** [alakv. *csótán*, *csóta* MTsz.] schabe, blatta. A NySz. és az OklSz. nem ismerik; először SzD.-nál találom: „fekete bogár, olyan mint a tücsök, de laposabb és hosszabb farú." < kaz. *čəwalčan*, *sualčan* giliszta Voszkr. 45 | oszm. *sogulǯan* id. Budag. 1 : 708 | csag. *ǯülǯän*, *čülǯän* vörös féreg Budag. 1 : 446 | csuv. *šəвəlᴅžan* giliszta NyK. 21 : 42 || mong. *širgolǯin* | tung. *fergölδi* ameise. Vö. Munkácsi NyK. 20 : 471, 21 : 129.

A mongol és tunguz szó nem tartozik ide. A csuvasban úgyis meg van a mong. *širgolǯin* megfelelője: *sirelᴅžan* hangya, NyK. 21 : 41. Különben is a m. *csótán* (Munkácsi szerint e helyett **csóltán*) = kaz. *čəwalčan* egybevetés alakilag sem kifogástalan (a -*čan* nyilván

kicsinyitő képzőbokor, s nincs okunk feltenni, hogy valaha -*tan lett volna), a jelentésbeli különbség meg éppen szembeszökő.]

94. **csök** [alakv. *csög*, *csék* MTsz. NySz.] ruthe des stieres ≺ oszm. *čük* die ruthe, der penis Radl. 3:2190 | csag. *čük* das männliche glied Vámb. Stud 281 | ? kaz. *čügäi* gyermek penise, Budag. 1:497. ‖ tung. Ochotski, Lamut *čika*, *čiki*, Manäger. *čigeltén* Grube, 59. id. Törökségből került jövevényszó a cser H. *tsəγə* (das männliche geburtsglied Ramst. 151.) is. Vö. Vámbéry, NyK. 8:135, Budenz, NyK. 10:79, 129; 17:448—9; Munkácsi, Ethn. 4:262.

95. **csökönyös** [alakv. *csökönös* MTsz.] eigensinnig, halsstarrig (bes. vom pferde); SI. óta az irodalmi nyelvben is, vö. NyUSz. 40.

≺ vö. kaz. *čiγin* eigensinnig, halsstarrig, (упрямый, упорный), leg. lóról, Radl. 3:2004, Budag. 1:478; *čiγinla*- makacskodni ibid. | kirg. *šegin* id. Zol. 105. | csuv. *ťšəɢəmla*- makacskodni (lóról) NyK. 32:260; Zol. 105. A törökségből valók mord M. *čigen* csökönyös (ló), cser Kel. *ťšegen* csökönösség, cser Hegyi *tsəγə'näš* hartmäulig, starr sein (von pferden, sehr selten) Ramst. 151, Paasonen NyK. 32:260. (? vö. kaz. *čigən*- (≺ *cik*-) hátrálni Voszkr. 265 | kask. *sigen*- id. Katar. 194). Vö. Vámbéry, NyK. 8:137, Budenz, NyK. 10:79.

[96. **csupor** acc. *csuport* v. *csuprot*; alakv. *csipor* MTsz.] topf, töpfchen. ≺ kún *čuprak* „urceus" CCum. 142, 283. Vö. Kúun, CCum. 142, jegyzetben.

Kuun Gézát nyilván a m. *csupor* alaki hasonlósága vitte arra, hogy a Codex Cum. nem értelmezett *čuprak* szavát ‚urceus'-szal forditsa. Radloff, alighanem helyesebben *čüpräk*-nek (illetőleg elmélete szerint *tsüpräk*-nek) olvassa, s a kaz. *čüpräk*, tüm. *tsüpräk*-kel összevetve, ‚rongy'-gyal forditja (Sprachmat. 60). A codex 159. lapján még egyszer előfordul ez a szó: *cupräkä* (olv. *čüpräkä*) „fragmentum panni".]

[97. **czakó** [alakv. *czákó* NySz.] storch ≺ mong. *caχulai̯* héron, grèbe Kov. 2080; *caχalai̯* la mouette ibid. | burj. *caχalai̯*, *saka* id. Castr. 156, 163 | kalm. *caχun* möwe Jülg 214 [vö. még burj. mong. *sachalù* Larus cachinnans Pall.] ‖ mandzsu *čakō* ein vogel oder hund mit weissem halse; *čakoχa* elster; *čakolu* name eines vogels mit weissem kopfe; *čakolun* weisskehle Gab. 29. Vö. Bálint, Párh.; Budenz, NyK. 20:152; Munkácsi, Ethn. 4:294.

Ide tartozik még a törökségből tat. *čakala*, *čagala* sirály (мартышка) | kirg. *šagala* id. Budag. 1:457 | kara-kirg. *sagala* halászmadár KSz. 2:116 | csag. *čagala* héron (gém) Pavet de Courteille, 277. A m. *czakó* legfeljebb köztör. **sakak*nak felelhetne meg; tat. *č*- után a magy.-ban is *š*-t vagy *č*-t várnánk.

Munkácsi újabban, több, részben össze nem tartozó finn-ugor madárnévvel együtt a m. *czakó*-t is árja jövevényszónak magyarázta (szanszkr. *çaka*- vogel; *çakuná* vogel, bes. eine grössere art, etwa

häher, oder haselhuhn, AKE. 185—7). Csak a teljesség kedvéért említem meg a *ciconia* > *czakó*-féle kalandos magyarázatot, a mely már Miskolczi Gáspár „Egy jeles vadkert"-jében megvan; újabban ismételte Rell Lajos, Latin szók a magyarban, 33.]

[98. **czége,** a NySz.-ban egy adat a XVI. század első feléből, a Leveles tárból; Herman, MHalK. 2:779, Bereg-m. [alakv. 1257: *seege*; 1334: *scege*; 1343: *zege*; 1348: *scege*; 1399: *zege*; 1400: *zegie*; 1420: *zegye*; 1467: *zeghe* OklSz a *szégye* czimszó alatt; Szamóta, Termtud. Közl. 1894:495. A fejlődés *szége* > *czége* volt, vö. *cábár* < n é m. *sauber*, *czakompak* < n é m. *sack und pack* stb. Az OklSz-ban a *czége* czimszó alatt közölt személynevek, a mennyiben *cs*-vel olvasandók, nem oda valók] erős husángokból álló halfogó rekeszték; excipula, clausura; verschluss < k a z. *süke* Budag. 1:647, *söke* Osztr. 176. varsa | alt. *sügen* Verb. 312. | k o j b. *sügän* schnauze, ein geräth zum fischfange Katan. 150 Vö. Munkácsi, Ethn. 4:262.

Alaki kifogast Munkacsi származtatása ellen nem igen tehetni, de már Herman Ottó utalt egy közelebb eső német szócsoportra, a mely a m a g y. *czégé*nek pontos mása: *sege*, *säge*, *segen* bezeichnung eines schlappnetzes; am Bodensee und anderen oberdeutschen seen ist die segen ein sehr grosses zugnetz Grimm, Wb. 8:1648, 10:82, vö. régibb ú f n., k ö z é p f n. *segene*, *segen*, o f n. *segina*; a n g s z. *segne*, k ö z é p h o l l. *seghene*, *saghene*, *seyne* < l a t i n *sagena* retis piscatorii genus Forcellini, DuC. [> o l a s z *sagena* | f r. *seine*] < g ö r ö g σαγήνη: πλέγμα τι ἐκ σχοινίων εἰς θήραν ἰχθύων Stephanus, Thesaurus 7:15.]

99. **cziczkány** [először Sl., Márton, 1804, 1811; a NySz., MTsz. nem ismeri] „apro egerek faja, piczi szemekkel és hegyes orral" CzF.; sorex, spitzmaus.

< u j g. *sičkan* egér Radl. Sprachmat. 66 | k ú n *sičhan* mus, ratus CCum. 129 | o s z m. *sičan* egér, patkány (Bianchi szerint borz is) Zenk. 499 | c s a g. *sičγan* id. Kún. 169; *sičkan* Budag. 1:621 | k a z. *tičkan* egér Bál. 114 | b a s k. *säskan* Katar. 198, KSz. 5:262 | k i r g. *siškan* Budag. 1:621; *tiškan* Radl. Sprachm. 66; *šiškan* Zol. 109 | k k i r g. *čičkan* id. KSz. 2:115 | t e l. k u m a n d. *čičkan* egér, *jer č.*, *su č.* vakand Verb. 441 | k o n d. *šiškan* Verb. 456 | s z a g. *siskan* Radl. Sprachm. 66 | b a r. *tsitskan* Radl. 4:207 | c s u v B u j., M k a r., K u r m. *šŏži*; J a d r. *šŏrži* egér Asm. 128, 377, NyK. 21:8, Zol. 109.

A m a g y. *cziczkány* (hasonulással ebből: *czicskány* < *szicskány*) t ö r. *sičkan* (vö. az ujgúr, kún, oszm. és csagataj adatokat) alaknak felel meg. Fialowszky tévesen nyelvujitási alkotásnak tartotta, Nyr. 7:215.

Vö. Petényi, Hátrahagyott munkái, 1:58; Munkacsi, NyK. 20:471, Ethn. 4:294; Szily, NyUSz.

[100. **czompó** [Schl. 787; *czompo* 1548: Termt. Közl. 1894:492; Szikszai 83: NySz] schleihe, Cyprinus tinca. Tinca vulgaris. Az OklSz.-ban 1211-ből *Sompou* (= *czompó*?) személy-

név. *Czompók-hal* Scardinus erythrophthalmus, HERMAN, MHalK. — csuv. *šamba* ЦАЛЫМЪ, Gadus lota, menyhal ZOL. 107. ZOLOTNICZKIJ tatár *šambä* alakot is említ, de OSZTROUMOV és VOSZKRESZENSZKIJ szerint *žumba* (= *jumba*). Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 4 : 183.

A turóczi tót *tompor*-ot, a melyet HERMAN OTTÓ PETÉNYI után idéz, forrásaimban nem találom; különben a tótságban is csak jövevényszó lehetne.]

101. **czötkény** [alakv. *czötkén*, *czetkény* MTsz., CzF.] Euphorbia palustris, HERMAN, MHalK., CzF. Butomus umbellatus, MTsz.

< tör. *sütken*, vö. oszm. *südligen*, *südlügen*; *südlüče*, *südliže* wolfsmilch, eselskraut; tithymalus, euphorbia ZENK. 501, BUDAG. 1 : 622; laiteux en parlant des plantes qui ont un suc qui ressemble au lait, BIANCHI, 1 : 1065 | csag. *sütkelcgen* milchgebend KÚN. 175. Alapszó a köztör. *süt*, *süd* ‚tej'.

Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 4 : 203.

[102. **dal**: *dal-evező* tonsae, die ruder oder schaufeln an den rudern, C. MA. PPB.; *dal-gus* (olv. *dal-gúzs*) scalmus, ruderring, daran man die ruder bindet MA. PPB. MÁRT. 1811.; *dal*, *dall* evezőlapát MÁRT. 1811.; *dali*: gúzsba v. húzószegbe akasztható nagy evező, Kopácsi; *dali-evező*: oldal-evező a nagyobb ladikokon, Eszék vid.; *dalladz*, *dallaz* gúzsba akasztott nagy evezővel evez, Tisza-melléke, Csongrád, Szeged, MTsz., HERMAN, MHalK., KASSAI, Szókönyv, 1 : 409. < mong. *dali* der flügel eines vogels, SCHM. 269 | burj. *dale*, *daľi* id. CASTR. 153 [tung. MauUr. *dalapči*, *dalapfi* flügel < mong. *dalabči* les plumes de l'aile KOV. csag. *dalpai* une plume employée à la fauconnerie VÁMB. Stud. 288; *dalbaj* id. ZENK. 420 = tar. *dalvai* ein mit stricken angebundener vogel, mit dem man die jagdfalken anlockt RADL. 3 : 1638 < mong. *dalbaya* die fahne oder das fahnenzeichen SCHM. 270]

A m. *dali*, *dal* „evező" jelentése sem biztos. SZARVAS GÁBOR az összes adatok egybevetése, mérlegelése után arra a valószinű eredményre jutott, hogy *dal-evező* = gúzs-evező, *dal-gúzs* pedig magyarázó összetétel (Nyr. 17 : 83). Ha ezt az értelmezést elfogadjuk, inkább gondolhatunk a köztör. *tal*, *dal* „weide, ruthe" szóra, a mely az oszmanliból esetleg délszláv közvetítéssel kerülhetett a magyarba, e mellett szól a m. *dal* földrajzi elterjedése is (Csongrád, Szeged, Eszék).]

103. **dara** [alakv. *dera*, *dere* MTsz.] gries.

tel. kumand. *taraγan*, *tarān*, *taran* köles VERB. 335 kún *tari*, *d..ri* milium CCum. 131 | oszm. aderb. *dari* id. RADL. 3 : 1627 | kaz. bask. tob. kirg. *tari*, *târŝ* id. BÁL. 109, KATAR. 204, KSz. 5 : 265, RADL. 3 : 846 | csag. *tariγ* id. KÚN. 183 | alt. *taru* VERB. 337 | csuv. *tira*, *tirŝ* ZOL. 87, NyK. 21 : 4 ‚gabona általában'.

Vö. BEREGSZÁSZI, 118; GYARMATHI, Affin. 379, Voc. 13; SÁNDOR, Sokféle 12 : 24; HUNFALVY, VogF. 285; VÁMBÉRY, NyK. 8 : 138, BUDENZ, NyK 10 : 80; MUNKÁCSI, NyK. 18 : 85.

[104. **darú** [acc. *darvat*] kranich.

~ vogul Északi *tarî*. Tavdai *toru*. Kondai. Lozvai *teri* darú | osztják Felső-demjankai *torə̂*. Tremjugan *tàrə̂γ*. Vach. Vasjugan *tarə̂γ*. Nizjam *tərə*. Kazym *tər'*, Obdorszk *târ* kranich. Karjalainen Mém. 23:88 | zürj. *turi* id. Wiedemann, Wb 380. permi Kel. *turi* id. Journ. 15:1:16; votj. *turi* id. Munkácsi, Votják szót. 385.

köztör. *turna* kranich Radl. 3:1459, CCum. 129 | oszm. kirg. *tirna* id. Radl. 3:1326 | szoj. *tura* Castr. 111 | karag. *turńa* ibid | kaz. *torna* Bál. 120 | csuv. *tə̂rna*, *tərne* Asm. XII. | jak. *turuja* id. Böhtl. 109 [a csuvasból: cser Kel. *turńa* Szilasi, UgF. 13:264, Hegyi *tər'ńa* Ramstedt, 156].

mong. *toγoriu*, *toγoriγun* grue, Kov. 1813, 1815 | burj. *tokoŕuŋ*, *toγoŕuŋ* id Castr. 149 | tungManUr. *tokorof*, *tokorou* id Castr. 87 (a burjátból) | dachur *toγoról* id. Iv. 45. Vö. még japán *turu* kranich

Valószinű, hogy a felhozott finn-ugor, török és keleti altáji daru nevek, legalább alaprészükben, valamikép összefüggenek egymással, bár e kapcsolat módját (ősrokonság? kölcsönvétel?) egyelőre pontosabban meghatározni nem tudjuk. A magy. *daru* nem török jövevény, hanem az obi ugor és permi alakok szabályos megfelelője.

Vö. Berecz Szászi, 115; Vámbéry, NyK. 8:138, Budenz, NyK. 10:80, 20:151; Donner, Wb. 1:137; Munkácsi, NyK. 18:86, 25:271; Nyr. 13:369; Ethn. 4:294, 7:504; TMNy. 104, 336; Szinnyei, Nyh.[7] 147.]

105. **dél** [alakv. *dël* NySz., MTsz.; acc. *delet*] mittag, süden.

< ujg csag. alt. tar tob. *tüs* mittag, süden Radl. 3:1586 | kaz. bask. *tös* id. Bál. 121. Katar. 213 | kirg. *tüs* Radl. 3:1576 | kojb. *tüs* Katan. 138 | mong. *düli* milieu, moitié, midi, minuit Kov. 1917 | mandzsu *dulin* mitte, hälfte, mittag Gab. 48 | tungManUr. *dolin*, *dulin* Castr. 90 | Kond. *dulin* Czek. 394 | Vilui *dulu* Maack.

Vö. Schott, Ueber das altaische ... sprachengeschlecht, 120; Boller, Sitzungsber. der Akademie der wiss. Wien. 17:362; Fogarasi, NyK. 5:282; Bálint, Párhuzam; Munkácsi, NyK. 25:177; Gombocz, Nyr. 33:548, NyK. 35:263

[106. **dió** [alakv. *Gyota* 1264; Marcelney-*gyaya* 1288; *Gyous*-potok 1319; *Gyozegh* 1358 stb. OklSz.; *diu* NySz.; *gyió*, *gyiu*, *gyija*, *gyiró*; *dia*, *dijó*, *dió* MTsz.] nuss < oszm. *toplak* muscat-nuss Budag. 1:807 | csag. *tobalak* „mogyoró-féle a melyből itt-ott a tatárok gombokat, talismánokat késziteneк)," Budag. 1:742. Vö Munkácsi, KSz. 4:256 (máskép: Munkácsi, NyK. 20:472, 21:116).

Úgy látszik, Munkácsi is azt tartja, hogy ebben az esetben csak átvitt jelentéssel van dolgunk, legalább utal az oszm. *topalak* „rund, dick, abgerundet; ballen" | csag. *topalak* chose de forme arroudie, Pavet de Courteille 221. szóra (vö. oszm. csag. *top* jedes runde ding, ball, kugel; *topak* rund, abgerundet, der klumpen; *toparlak*

rund, kugelrund; ballen, knäuel, RADL. 3:1220—3). Különben is a magy. *dió*-tól az oszm. *toplak*-hoz az adatokkal nem támogatható feltevések egész sora vezetne csak át. Nem szabad feledni azt sem, hogy a legrégibb adatok tanusága szerint a szókezdő *gy* látszik eredetibbnek s a *d*- későbbi fejleménynek, vö. SZAMOTA, NyK. 25:133, SIMONYI, NyK. 25:253, ANDERSON, Wandlungen, 63.]

107. **disznó** [alakv. *gesnov* 1266/97; *gyznou* 1267/1380; *gyzno* 1364/99 OklSz.; *gyisznó*, *gyësznó*; *dësznu*, *dësznyu*; *disztó*, *dësztó* MTsz. Vö. SZAMOTA, NyK. 25:133, SIMONYI, NyK. 25:253] schwein.

? < **tịsnak* vö. csuv. *sịsna* disznó, ASM. XI. Hasonló *s*-, *š*- < *t*- hangfejlődéssel: csuv. *s°mza* orr ∾ csag. ujg. *tumšuk*, alt. *tumčuk* ASM. 101; csuv. *šǝn*- fagyni, fázni ∾ tör. *tuŋ*-, *toŋ*- id. RADL. 3:1170—1.

Vö. GYARMATHI, Affin. 208; HUNFALVY, VogF. 285; VÁMBÉRY, NyK. 8:139, BUDENZ, NyK. 10:80; MUNKÁCSI, NyK. 23:434.

108. **egyéb** [alakv. *eegyeb*, JordC. 151; *egyęb* HELTAI, Krón. 34; *egyeb*, *ëgyeb*, *ëgyáb*, *ögyebb* MTsz.] ander, sonstig, sonst.

? vö. mong. *eldeb* quoi que ce soit, quiconque, différent, divers KOV. 209 | kalm. *eldeb* verschieden, mancherlei JÜLG 143 | burj. *eldep* jeder CASTR. 92.

Az *-ld-* < *-gy-* fejlődésre egyébként nincs példánk régi török jövevényszavaink között.

Vö. SZINNYEI, NyK. 31:237 [BUDENZ, UgAl. 283].

109. **eke** [alakv. *ecke* NySz.] pflug.

vö. csuv. *aɢa*, *aɢa-buš* pflug, hackenpflug, ASM. 66. Alapszava: *ak*- pflügen, säen ZOL. 3 | ujg. oszm csag. *äk*-, kaz. tob. bask. *ik*- ackern, beackern, säen, pflügen; *igǝn* acker, getreide RADL. 1:674, 1416, 1426.

A csuv. *aɢa* kétségkívül igei névszó, s így a m. *eke* rövid véghangzója magyarázatlan marad.

Vö. MUNKÁCSI, NyK. 25:268, 374; Ethn. 6:10; ASMARIN, Materialy 66; WICHMANN, Lehnwörter 38 [AHLQVIST, Kulturwörter 29; BOROVSZKY, NyK. 24:336].

[110. **eme** weibchen, sau; *emse* [alakv. *emcse*] id.; *emics* nőstény malacz, MTsz.

∾ finn *emä* anya, szüle; *emisä*, *emis* gen. *emiksen*, *emakko* nőstény, emse; észt. *emis*, gen. *emise* id. | osztják *imi*, *imǝ* weib, altes weib, gattin, KARJALAINEN, Mém 23:208.

∾ csuv. *ama* weibchen von tieren, mutter ASM. 137, ZOL. | kún *emegar* [olv. *ämägän* RADL. Sprachm. 12] en babe CCum. 232 | kkirg *emä* die alte RADL 1:946 | tel. kumandu *emegen* öreg asszony VERB. 44. | alt. *äŋmäγän* alte frau, mütterchen RADL. 1:720. E török alakok egy része (pl. az alt., tel., kumand.) kétségkívül mongol jövevényszó.

∾ mong. kalm. *eme* weib, weiblich; *emeγen* alte frau;

emekčin weibchen von vögeln Schm. 27, Jülg 143 | burj. *eme, ime* id. Castr. 93.

∾ mandzsu *eme* mutter, *emeke, emje* schwiegermutter; *emile* weib, weibchen Gab. 54 | szolón, dachur *emége, emige* nő Iv. 18, 37.

∾ szamojéd Jurák *ńebca* mutter, *ńebta* stiefmutter Castr. 21 | Tavgy *ńame* mutter, *ńami'a* renntierkuh C. 58 | szamOsztják *ämä, ème, äwue, em, au, eu* mutter (*ima* weib, frau < osztjákból); Castr. 97, 108.

Bár a m. *eme* rokonai az összes ural-altaji nyelvekben el vannak terjedve, semmi okunk sincs rá, hogy ne ősi finn-ugor szónak, hanem, a mint Munkácsi újabban magyarázta, török jövevényszónak tartsuk. Az *emse, emcse* az *eme* alapszónak magyar deminutivuma.

Vö. Budenz, MUSz., Szinnyei, Nyh.[3] 148; Halász, NyK. 24:455; Munkácsi, NyK. 32:386.]

[111. **em**-*ik* saugen; *eml-* id.; *emlél, emlet ymlet* KT. | säugen NySz.

∾ finn *ime-* szopni, színi; *imettä-* szoptatni | osztj. *ä̬mәm* emni Nyh.[3] 153.

∾ kaz. bask *im-* saugen Bál. 25; Katar. 75 | csuv. *öm-* Asm. 12 | a többi török nyelvben *äm*, *em-* id. Radl. | jak. *ämii* brust, zitze, Böhtl. 15.

A finnugor és a török alakok hasonlóságát csak ősrokonságból magyarázhatjuk, s semmi okunk sincs rá, hogy a m. *em-* igét finnugor megfelelőitől elválasztva, török jövevényszónak magyarázzuk.

Vö. Vambéry, NyK. 8:141, Munkácsi, NyK. 32:385; Budenz, NyK. 10:80, MUSz.]

112. **ér** [alakv. *ír* Sylvester, NySz.] reichen, langen, erreichen, berühren, wert sein; *érdék, érdékél, érel, érdëz, érdës* NySz. (gyakorító igék) öfter berühren; *érint* (moment. ige) berühren; *érkëzik* ankommen, hingelangen; *érték* [alakv *értëk*] fähigkeit, vermögen NySz.; wert; **ér-ik** [alakv. *ír-ik* NySz.] reif werden; *érel* reif machen.

Lélektani és jelentéstani szempontból nagyon tetszetős a MUSz. és Szeremley (Nyelv. Füz. 36:37) magyarázata, hogy az *ért* „verstehen, erfahren" és az *érëz* „empfinden, fühlen" igék is az *ér* „reichen, berühren" származékai (emez *z* frequ., amaz elhomályosult értékű *t* causat. képzővel). Mind a két származtatás közös nehézsége azonban, a mire különben már Balassa is utalt (TMNy. 57), hogy az *ér*-ben zárt, az *ért-* és *érez*ben pedig a régiségben nyilt *e* van: *eertte* ÉrdyC. 25, *eere* JordC. 697, *eerkezny* JordC. 466; *ír* Sylv., dunántúli nyelvjárásokban: *ír*, de: *ertnec* MünchC. 38, *mègèrtetec* BécsiC. 83; *erthween* ÉrdyC. 131, *ertelem* JordC 401; a bakonyalji nyelvjárásban s egyebütt: *'ért* (NyelvFüz. 34:92); *erzee* ÉrdyC. 444; *mègèrziec* BécsiC. 46.

< oszm. csag. *er-*, *ir-* reichen, gelangen, ankommen; *akil ermek* verstehen, einsehen Zenk. 146. — ó-tör. *ir-*

folgen Radl. Inschr. 2. folge, 91 | k i r g. *er-* követni, kisérni (слѣдовать за кѣмъ, сопровождать) Budag. ‖ m o n g *ire-*, kalm. *ire-* kommen, ankommen Schm. 39, Jülg. 147 | b u r j. *ire-*, *ir-*, *jer-* id. Castr. 94. Gyakorító *š* képzővel: o s z m. *eriš-* anlangen, ankommen, erreichen; sich erstrecken, an etw. stossen; reif werden Zenk. 146 | k a z. *ireš* jutni, megérni Bál. 26.

A magy. *ér* rendkivül gazdag alak- és jelentésfejleményei inkább arra mutatnak, hogy ősrokonsággal, s nem aranylag újabb kölcsönvétellel van dolgunk; de másrészt az is igaz, hogy a m. *ér* megfelelőit a finn-ugorságból nem tudjuk kimutatni.

Vö. Hunfalvy, VogF. 297; Vámbéry NyK. 8 : 142, MagyKel. 85; Budenz, NyK. 10 : 80; Gombocz, NyK. 31 : 247 [MUSz., Genetz, Suomi 3 : 16 : 19].

113. **érdem** [alakv. *erdelm* EhrC. 41; *érdelmes*, *érdelmes*: MTsz.; *erdem* JordC., *'erdëmës* Bakonyalja, NyelvFüz. 34 : 85; de: *érdëm* BécsiC., MünchC.; *írdem* Sylv. UjT. Vö. Schajda. NyK. 31 : 106] lohn, verdienst.

— o-t ö r. *ärdäm* die mannhaftigkeit, der muth, die trefflichkeit, tugend, verdienst; trefflig, tapfer; *ärdämlig* verdienstvoll Radl. Inschr. Neue f. 163; Dritte f. 353 | u j g. *ärdäm* handwerk, kunst, geschicklichkeit, verdienst, tugend; *ärdämlik* (o: *ärdämlig*) verdienstvoll, geschickt Radl. 1 : 794–5 | k ú n *erdem* ars, virtus; *erdamli* virtuosus, CCum. 115, 136(?) 182, 207.

m o n g. kalm. *erdem* habileté, adresse, talent, qualité, mérite, vertu, connaissance, savoir, sagesse Kov. 260, Jülg. 144 ‖ m a n d z s u *erdemu* tugend, fähigkeit, güte, verdienst; tugendhaft, Gab. 56.

A NySz. az *érdem* czikk végén az *ér* „reichen, erreichen“ szóra utal. Bár e származtatás magában véve nem lehetetlen, még sem tekinthetjük *érdem* szavunk teljes alaki és jelentésbeli egyezését az idézett török-mongol alakokkal puszta véletlennek.

Vö. Gabelentz, Éléments de la grammaire mandschoue, 7; Fogarasi, NyK. 5 : 282, Pálint, Párhuzam; Budenz, NyK. 20 : 148; Simonyi, FUF. 1 : 127; Munkácsi, KSz. 2 : 191–2.

[114. **erkölcs** [alakv. *elkech*, *elkőcz*, *elkőlch*; *erkecz*, *erkőch*, *erkűlc* NySz.; *erköcs* MTsz.] sitte, tugend.

E szó eredetével eddig Simonyi és Munkácsi foglalkoztak, de egyikük származtatása sem kifogástalan. Simonyi szerint *erkolcs* < m o n g. *erkil ükčil* ‚ehrenbezeugung‘ (vö. m o n g. *erkil* respect, vénération, égard, révérence, distinction, préférence Kov. 268; a homályos második tag alapszava valószinüleg *ük-* donner, présenter, rendre Kov. 576.) Megjegyzendő, hogy ez az összetétel csak egy orkhoni feliratban fordul elő. Simonyi másik feltevése szerint *-le* igeképzővel és *-ši* névszóképzővel szerkesztett m o n g. **erkil-le-ši* „honoratio“ volna a magyar *erkölcs* megfelelője.

Munkácsi a következő mongol összetétellel veti össze: *erkekü-un* pouvoir, puissance, force Kov. 264 (vö. m o n g. *erke* pouvoir,

autorité, puissance, force, capacité Kov. 263.; *kucun* kraft, macht, stärke Schm. 188). M. szerint már most „... das wort *erkőcs* keine directe entlehnung aus dem mongolischen ist, sondern jener, welche ihr, wenn auch mit wortlicher übersetzung, im turkischen entsprechen würde und die wir nach den bestandteilen derart bilden können: *ärk-küč*." Erre megjegyezhetjük, hogy ha az *erkőcs* < *ärk-küč* egybevetést elfogadjuk, bátran feltehetjük, hogy a törökségben is volt ilyenféle magyarázó összetétel, s semmi okunk sincs arra, hogy azt a mongol *erke-küčün* mintájára alakultnak tartsuk (ennek a módját különben nehéz is volna elképzelni). De másrészt a t. *ärk*, *ärik* ugyis megvan a magyarban szabályos *erő* alakban, tehát *ärk küč* összetételnek is **erőkőcs* (vö. a *szalócs* czikket) s nem *erkőcs* felelne meg.

Vö. Simonyi, Nyr. 26 : 529, FUF. 1.128; Munkácsi, KSz. 2 : 189.]

115. **erő** [alakv. *erű*; *ersség*, *ersszen* NySz.; személyraggal: *ereje* s *erője*. TMNy. 344] kraft, macht

< ó-tör. *ärk* stärke; *ärkli*, *ärkliq* stark Thomsen, Inscr. 21; Radl. Inschr. Neue f. 163, Zweite f. 88 | ujg. *äriq* fort, zéle KSz. 2 : 248; *ärk* macht, kraft, gewalt Radl. 1 : 775 | kún *erk* liberum arbitrium CCum. 157; *erkli* potens 219; *erue* vis. 142 [Budenz szerint talán csak iráshiba *erue* helyett; Radloff *ärü*-nek olvassa, Sprachm. 66] | csag. *ärik* kraft, gewalt Radl. 1 : 762 | kaz. *irek* kény, akarat, szabadság, jog, rendelkezés Bál. 26 | mis. *erek* id. Journ. 15 : 2 : 33 | kirg. *erik* Radl. 1 : 753 | alt. *erik* Verb. 51 | sor *ärik* Radl. 1 : 763 | szag. *era* Radl. 1 : 755.

mong. *erke* pouvoir, autorite, puissance, force, capacité, habileté, volonté Kov. 263 | kalm. *erke* Jülg. 144.

Vö. Beregszászi, 136; Gyarmathi, Affin. 212; Vámbéry, NyK. 8 : 142, Budenz, NyK. 10 : 98; Munkácsi, NyK. 18 : 103, Anderson, Wandlungen, 112 [MU Sz. 796].

[116. **garda** [alakv. *garaga*, *gorda*, *gyaraga*; *karda* MTsz.] Pelecus cultratus. < tel. kojb. *korti* der schlei Radl. 2 : 576. | csuv. *kȯrDȯš* epurь, Perca cernua Zol. 39 | tat. *kȯrtȯš* id. ibid. Vö. még cser. *kȯrtᵊ* sigér Szil. UgFüz. 13 : 81. Vö. Munkácsi, Ethn. 4 : 183.

Az idézett alakok nem mind tartoznak össze. A Zolotnickij-tól idézett tat. *kȯrtȯš* alakot forrásaimban nem találom, de nagyon közel áll hozzá az azonos jelentésű kaz. *jȯtiš* (ɔ: *jȯrtȯš*) epurь, Voszkr. 62; valamelyik adat hibás. Különben a m. *garda* mindegyiktől egyaránt távol áll.]

[117. **gém** reiher < kojb. *kögan* enterich, Katan. 125, Castr. 97 | kkirg. *kögöl* id. Radl. 2 : 1232 | csuv Buj. *kȯraGal*, Mkar. *kuaral*, Olg. *kuaGal* kacsa Asm. 367 | jak. *közön* Böhtl. 57. Vö. Munkácsi, NyK. 21 : 120, Ethn. 4 : 295. ÁKE 285, KSz. 6 : 378.

Sem az alak, sem a jelentés nem egyezik, vö. bővebben Gombocz, NyK. 36 : 478.]

[118. **göbe** [alakv. *göbő*, *gübe*, *gübü*, *gübő* MTsz.] ,patak v. folyómeder fenekén levő vízjárta mélyedés: sárral, vizzel telt

gödröcske, pocsolya' < mong. *köb* tiefe wasserstelle, wasserbasin SCHM. 180 Vö BÁLINT, Párhuzam; MUNKÁCSI, Ethn 4:288.

Vö. evvel szemben MUNKÁCSI, ÁKE. 302; SZILASI, Adalékok a finn-ugor palatalis hangok történetéhez, 42; WIKLUND, Le monde oriental, 1:60; SCHUCHARDT, Romanische Etymologien 2:153.]

119. **gödény** gavia, Pelicanus onocrotalus.

< jak. *kütän* ein besonderer landvogel, von der grösse des kranichs. BÖHTL. 73.

csag. *kotan* golya (aнстъ) BUDAG. 2:70, pelikan RADL. 2:607 | kirg. *kök kotan* gólya BUDAG. 2:70 | mong. *χutan* pelican KOV. 909; *chodang* Pelicanus onocrotalus, PALL. | mandzsu *kotan* id. GAB. 135.

Feltünő a *gödény* hosszú *ö*-je, a melyet az idézett szavak rövid tőhangzója nem magyaráz meg.

Vö MUNKÁCSI, Ethn 4 295.

120. **görény** [alakv. *geren* gurgulio Beszt. 1084; *gœren* id. Schl. 1666; *görén*, *gurin*, *girind*, *gérind*, *girhiny* MTsz.] iltis, Mustela putorius.

< kún *charachusan*, *cara cuzan* (olv *kara küzän*) gati spuči, g. spucius CCum. 98, 128. RADL. Sprachm. 36 | kaz. (*sasi*) *közän* (büdös) -görény VOSZKR. 354 | bask *ködän* KATAR. 140 | kirg. (*sasik*) *küzön* id. RADL 2:1508 | kojb. *küzän* KATAN 129 | tel. tob. *küzän* id VERB. 189, RADL. 2:1506 | ~ kamaszini szamojéd *khözen* CASZTR. 237].

mong. *kürene* un animal, espèce de putois KOV. 2636 | kalm. *kurnae* Mustela putorius PALL. | mandzsu *kurene* iltis GAB. 137.

Az oszm. *girin* (,ein kleines tier in der tartarei, dessen fell grau und schwarz ist', a Lehese-i Oszmani szótárból idézi RADL. 2:1619) s a jakut *kirinas* (hermelin, BÖHTL 64) hangzóközi *r*-jük miatt nem tartozhatnak az idézett szócsoportba.

Vö. BÁLINT, Párhuzam; MUNKÁCSI, Nyr. 13:260, Ethn. 7:28, 8:315; BUDENZ, NyK. 20.148, GOMBOCZ, NyK. 35:250 [VÁMBÉRY, NyK. 8:145, BUDENZ, NyK. 10:118; ANDERSON, Studien 264].

[121. **görvély** [alakv. *görvény* SzD. KASSAI, 4:320] scrophula < mong. *gürbel* eidechse SCHM. | burj. *gulmer*, *gurbil*, *gulber* id. CASTR. 132. Vö. MUNKÁCSI, NyK. 21:122, Ethn. 4:296.

Alaki és jelentésbeli nehézségek miatt (nincs semmi támasztékunk arra, hogy a m. *görvély* ,scrophula' jelentése eredetibb ,gyík' jelentésből származott) nem fogadhatjuk el. L. bővebben GOMBOCZ, NyK. 36:473.]

[122. **göte** Lacerta palustris, Sl.; Triton cristatus, MTsz. < kaz. *kaltа*, *k jilan* gyik BÁL. Vö. MUNKÁCSI, NyK 21:116, Ethn. 4:183.

A kaz. *kältä jılan* voltaképen „suta kigyó;" *kältä* = kirg. kkirg. *keltä* kurz, ein kurzes gewehr, RADL 2:1121 | csag. *kelte*

kurz, niederen wuchses, Vámb. Stud. 327.; vö. perzsa *kelte* deficiens, parvus, vilis, incongruus, inordinatus; mutilum, truncatum cauda *animal* stb. Vullers, 2:865. L. bővebben Gombocz, NyK. 36:474.]

123. **gözü** [alakv. *gezeu* Beszt. 1089; *guzu* Schl. 73.; *gözö*, *güzü*, *gező*, *güzsü* NySz., MTsz.] gurgulio, sorex; spitzmaus.

< tör. **kösük*, **küsük* vö. kaz. *küse* Bál. 68; *köse* Osztr. 127, patkány. Kicsinyítő képzővel: abak. *küske*, *küskeček* egér; *jer küskečegi* Siphneus aspalax, Verb. 194 | kojb. szag. *küskä* ratte Radl. 2:1501, maus Katan. 129; *küskü̆zük* maus Radl. i. h. | tob. *küskü* Radl. Munkácsi szerint jövevényszók az iránságból, de a felhozott szkr. *káça-*, *kaçīka-* ,wiesel' mind alakra, mind jelentésre távol áll.

Vö. Munkácsi. Nyr. 13:260, ÁKE 603, KSz. 6:378.

[124. **guga** pest, kropf, halsgeschwür NySz.; döghalál idején támadó kelevény, pestbeule, Sl. Kreszn.; *guga-halál* döghalál, *dögleletes guga* MTsz.; Kreszn. Munkácsi szerint *guga* hasonulással ebből <**buga* (vö. *buga* „a növények bogos feje, magtokja, virágja" MTsz.) < oszm. *bugak* halsgeschwulst, Zenk 221 | csag. aderb. *buȝak* kropf, fetter kinn, Budag. 1:273. Vö. NyK. 32:380.

Kétségtelen evvel szemben, hogy a *bugá*-nak semmi köze a *gugá*hoz. Ez utóbbi szláv jövevényszó, megfelelői: szerb, horv. újszlov. *kuga* pest Belloszt., Vuk.[3] 322, Miklosich, EtWb. 145 | cseh *kuha* id. Grimm. || vö. svájczi s vorarlbergi *kog*, *kogen* aas; középrajnai *koge* ansteckende seuche; westfal. *kuggeln* kränkeln, Grimm, Wb. 5:1577, Schmeller 2:287, Dief. 145.

A horv. szerb *gûka*, *gûta* beule, auswuchs am leibe; *gùkav* scrophulös (Fil., Vuk[3] 111—2) Halász szerint (NyK. 18:453) magyar jövevényszavak.]

125. **gügyü** a lekaszált rendnek egy kis része; marok; három-négybe tört és összekötött nádnyaláb, a mekkorát egyszerre dugnak be a kemenczébe, MTsz.

? < csag. *küdü* der garbenhaufen Vámb. Stud. 329.

A m. *gügyü*-t csak a Tjsz. (két adat), a csag. *küdü*-t csak Vambéry ismeri; némileg hasonló jelentésü kirg. *ködö* das riedgras, Radl. 2:1283.

Vö. Munkácsi, Nyr. 13:260, NyK. 25:285.

126. **gyaláz** [alakv. *ialász* NySz.] schmähen, verleumden, vorwerfen, verunehren; belőle elvonva *gyala*: *gyala-ember* gyáva, gyámoltalan, hitvány Kassai, 2:248; *gyala-vász* rendetlen öltözetű; *gyala-beli* gyarló, gyáva, együgyű MTsz. Vö. Simonyi, Elvonás, 33.

? < kún *jala*: *jala iabadir* ,calumniat' CCum. 137 | kaz. *jala* rágalom; *jala jabmak* rágalmazni Bál. 78. | kirg. *ȝala* das fehlerhafte, das unrechte, der ungerechte verdacht, die verleumdung Radl. 4:36 | alt. *jala* strafgeld, geldbusse Verb. 71.

mong. *jala* faute, crime, peine, amende, punition Kov. 2279.

Vö. Munkácsi, KSz. 6 : 379 [MUSz., Vámbéry, NyK. 8 : 146].

127. **gyalom** [acc. *gyalmot*] zuggarn, fischergarn.

< kún *ilim* en vischgarn CCum. 221 | kaz. kirg. *ǯılım* zugnetz Budag. 2 : 364 | bask. *jılım* Katar. 107 | tob. *jılım* [ылым] Giganov | bar. tümen *jilim* ein grosses netz Radl. 3 : 185 | csuv. *silim* Zol. 69 | jak. *ilim* netz zum fischfang Böhtl. 38.

Török jövevényszavak: osztj. Konda *jalım* zugnetz. Paasonen, FUF. 2 : 116 | vog Konda, Tavda *jalım*, Lozva *elım*, Pelym *elım*; Konda, Tavda *elım* Munkácsi, Ethn. 4 : 304, Gombocz, NyK. 28 : 162.

Munkácsi (ÁKE. 313, KSz. 6 : 379, 1 : 157) a tör. alakokat összeveti a szkr. *ǯálam* ,netz, fanggarn' szóval.

Vö. Munkácsi, Ethn. 4 : 198, NyK. 27 : 156 [Genetz, Suomi, 3 : 16 : 5; Setälä, NyK. 26 : 379].

128. **gyapjú** [acc. *gyapjat* TMNy. 347] wolle.

< kún *jaborli* lanatus, CCum. 143; Radloff értelmezése szerint ,bedeckt' a *jap-* ,befedni' igéből | oszm. csag. *japak* fliess, wolle; oszm *japaγi* unbearbeitete wolle, fliess, Radl. 3 : 261 | kirg. *ǯabaγa* die im frühling geschorene schafwolle Radl. 4 : 57.

Vö Pray, 104; Hunfalvy, VogF. 297; Vámbéry, NyK. 8 : 146, Budenz, NyK. 10 . 82.

[129. **gyarat** krämpeln kardätschen Márt., MTsz. ~ köztör. *tara-* kämmen Radl. 3 : 837, vö Vámbéry, NyK. 8 : 146, Budenz, NyK. 10 : 82.

A szókezdő köztör. *t*-nek a magyarban is *t-* s nem *gy-* felelne meg.]

130. **gyarló** [alakv. *gyalló*, *jarló*, *járló* NySz.] schwach, gebrechlich, hinfällig.

< kún *jarle*, *yarli*, *iarle* pauper, miser, CCum. 47, 116, 141 | csag. *jarli*, *jarlıγ* arm, bettler Vámb. Stud. 345, Radl. 3 : 143 | kaz *jarli* szegény, nyomorult, gyarló Bál. 77 | kirg. *ǯarli*, *ǯarili* Radl. 4 : 30, 33 | tob. *jarılıγ* arm, elend, bedürftig Radl. 3 : 126. Deverbalis névszók, vö. kaz. kirg. *ǯaril-* verarmen.

Vö. Vámbéry, NyK. 8 : 146, Budenz, NyK. 10 : 82 [Másképp: Munkácsi, ÁKE. 310].

131. **gyárt** [alakv. *gyarat*: *O Ihus vilagnak gyaratoya* WinklerC. 249; *járt* NySz.] machen, arbeiten, verfertigen.

< köztör. *jarat-* machen, etwas passend machen, einrichten; schaffen, hervorbringen Radl. 3 : 111—3 [alapszava *jara-* passend sein] | csuv. *śorat-* id Zol. 72.

Vö. Vámbéry, MagyEred. 602, MagyKel. 85; Munkácsi, KSz. 6 . 380 [MUsz. 750].

132. **gyász** [alakv. *jász* NySz., MTsz.] trauer, trauerkleid; traurig.

— ujg. *jas* schaden, Radl. Kud. Bil. 17_{12}; trauer Kud. Bil. 34 | oszm. csag. *jas* weinen, klage, trauer Zenk. 950, Vámb. Stud. 346 | bask. *žaz* szomorúság, búbánat NyK. 17:375. Vö. arab يأس *jees* hoffnungslosigkeit, verzweifelung Zenk. 950.

Vö. CzF.; Vámbéry, NyK. 8:147, Budenz, NyK. 10:82; Munkácsi, NyK. 25:283, Ethn. 5:19.

133. **gyáva** hebes, debilis v. timidus sine causa, SzD., Sl.; feig, unbehültlich, Márton, MTsz. Régi szótáraink nem ismerik, először SzD.-ban találom.

— ujg. *jaba* nutzlos, wertlos, zwecklos Radl. 3:273 [Thomsen szerint: *jara* vain, en vain KSz. 2:256] | csag. *jaba* v. *žaba* nutzlos, wertlos, schwach Vámb. Stud. 344, umsonst Kún. 51 | oszm. *žaba* umsonst, gratis Radl. 4:57; de oszm. aderb. *jara* fade, albern Radl. 3:290 < persa *jare* verloren, leer, fade, eitel Zenk. 957.

Vö. Vámbéry, NyK. 8:147, Budenz, NyK. 10:82, 17:461, Munkácsi, NyK. 25:283, MUSz. 225.

134. **gyékény** [alakv. *gyken* BeszT.: *geken* Schl.; *gykynus* 1331; *gykenyes* 1420 OklSz.; *gyekény*, *gyekény*, *gyíkény* NySz., *dékény*, *gyikény* MTsz.] binse, Typha palustris; matte; binsen-korb.

— kún *gegan* teges CCum. 123 | csag. *jäkän* art binsen; die aus diesen binsen hergestellten matten Radl. 3:317; Pavet de Courteille 556 | kirg. *žiken*, *žigin* id. Budag. 1:449 | kaz. *jikän* gyékeny, kaka Bál. 82 | tel. *jeken* id. Verb. 87 | bar. *jigän* das grosse, harte steppengras Radl. 3:509 | csuv. *ťšaγan* binse | mong. *žižesun* roseau, canne a sucre Kov. 2352. Hasonló képzésű szavak: *balžasun* város; *toγosun* por; *sudasün* ér; *sünesun* lélek.

Török jövevényszavak: osztjak felső demjankai: *ieγän*, tremjugani *iäk'i*, nizjami *itkan'*, kazymi *iä.an*, kondai *ièkän* schilfmatte, Karjalainen, Mém. 23:159, Paasonen, FUF. 2:117. vogul, észa i *jakän pum* binse, *jakän* binsedecke. A csuvasból: votj. *śakan* bastdecke, bastmatte. Wichmann, Lehnw. 96; vogul. lozvai: *šäkw n*, kondai *səχwənt* equisetum. Munkácsi, Ethn. 4:298, Vog. Népkölt. Gyüjt. I. CCCV.; Gombocz NyK. 28:176.

Vö. Vambéry, NyK. 8:147, Budenz, NyK. 10:82; Munkácsi, NyK. 18:115, Ethn. 4:298 [Donner, Wb. 1:102, Budenz, Szóegy. 181].

135. **gyenge** [alakv. *gewnge* EhrC. 81; *gyǜnge* Melius. Jób 79; *gënge*, *genge*, *jönge* MTsz.] zart, weich; mild, gelind, sanft, schwach, kraftlos.

? — ujg. *jaŋi* neu Radl. 3:60 | kún *yangi* CCum. 87, *ungi* 147, 161 | oszm. *jäni* neu, jung Radl. 3:329 | csag. *jäŋi*, *jäŋgi* id. R. 3:323-5 | kaz. *jaŋa* Voszkr. 162 | kirg.

šaγa R. 4:16 | bask. alt. tel. *jaγi* KATAR. 91, VERB. 76 | leb szag *ja* RADL. 3:3 | sor *na* R. 3:633 | küarik, tuba *naγi* RADL. 3:627 | csuv. *šińe* ZOL. 69 | jak. *saγa* BÖHTL. 152. A mong. *šine*, ‚neu', a melyet BÖHTLINGK szintén ide von, szókezdő *š*-e miatt nem illik ide.

Figyelemre méltó a vocalismus eltérése; az oszm. és csag. alakok magashangúsága újabb fejlemény. A m. gyenge szót BUDENZ (Verzweigung d. ugrischen Spr. 68; a MUSz.-ban nem) és MUNKÁCSI (NyK. 25:264) eredeti finn-ugor szónak magyarázták, de a vogul *ńaməkk* puha, *ńaγkəm* lágy, gyönge, osztják *ńamək*, *ńämək* mild, weich (KARJALAINEN, Mém. 23:2), a melylyel egybevetették, az obi-ugorságban is szamojéd jövevényszó (vö. GOMBOCZ, NyK. 32:197).

Vö. VAMBÉRY, NyK. 8:147, BUDENZ, NyK. 10:82.

136. **gyéplö** [alakv. *gyöplő*, *gyöplü*, *gyöplyü* NySz.] strick, seil, band; zügel NySz., MTsz.

< oszm. *iplik* ein gedrehter faden, RADL. 1:1567 | csag. *jiplik* faden, RADL. 3:530, *iplik* garn, zwirn VÁMB. Stud. 230 Alapszó: oszm. kún *ip* schnur, bindfaden, strick RADL. 1:1564, CCum. 100 | alt. tel. *jib* RADL. 3:529, vö. *jebek* VERB. 94 | csuv. *sip* ZOL. 69 | jak. *sab* faden zum nähen. BÖHTL. 155.

A magy. *gyéplo*-éhez hasonlo jelentésfejlődést mutat a csuvas eredetű cserKel. *sop*, cserHegyi *sap* zügel, bindfaden an der strähne. A tiszamelléki és székelyföldi *iplik* „czérnával való kivarrása a csizma sarkanak" MTsz, több mas csizmadia-mesterműszóval együtt (*csizma*, *csizmadia*, *csiriz*, *szattyán*, *papucs*, *topán*) hódoltság korabeli jövevényszavak.

Vö. VAMBÉRY, NyK. 8:147, BUDENZ, NyK. 10:100; PAASONEN, KSz. 3:243 [BUDENZ, NyK 20 152].

[137. **gyepü**, *gyep* agger, septum, maceries; ager incultus; herbetum NySz., OklSz. < tör. **jepük* vö. csuv. *šaβə* feuchtes reisholz zu einem zaune ZOL. 65 [A csuvasból: lozvai vogul, cseremisz *šaba*, *šäwə*, *šäbä*, *šaba* reisholz; votj. *ćabi* zaun, hecke]. Vö. MUNKÁCSI, KSz. 7:252, s MUNKÁCSI-ra hivatkozva már SEBESTYÉN, Nyr. 28:466, ZOLNAI, Nyr. 28:529.

E magyarázatra megjegyzendő: *a*) a csuv. *š*- nem csak tör. *j*-nek, hanem tör. *ć*-nek is megfelel, pl. csuv. *šul-*, *šol-* aratni ∾ tat. *ćal-* id. A csuvas *šaβə* alapján tehát ép olyan joggal köztör. **ćäbük*, **ćapuk* alakot is feltehetnénk; mivel azonban a csuv. *šaβə* a többi törökségben ismeretlen, nincs módunkban egyik feltevést sem igazolni; *b*) a votj. *ćabi*, a mely jelentésre legközelebb állana a magyar *gyëpü*höz, szókezdő *ć*-je miatt nem lehet a csuv. *šaβə* (< **jepük*) átvétele, vö. WICHMANN, Lehnw. 15; *c*) ketségtelen, hogy a csuv. és a cser. alakok összetartoznak, de egyelőre még arra sincsen semmi bizonyitékunk, hogy nem a csuvas-e az átvevő fél.]

138. **gyertya** [alakv. *gyérta*, *gyërgya*, *gyëresa* OklSz., MTsz.; *györtya* NySz., *gyírtya*. MTsz.; *gorchya* bei Schl.; *gyortya*, OklSz., NySz., MTsz.; *gyurtya* MTsz.] licht, kerze.

? < c s u v. *śurᴅa, śorᴅa* licht, kerze, Asm. X. [A csuvasból: c s e r H. *sarta* Ramst. 117; | v o g u l *śərtä, śārtə, čārtå* kienspan zum leuchten. VogNépkGyüjt. 1 : CCCIV.] | a l t. *jarta, jartma* рыболовный лучъ, коза Verb. 81; Radl. 3 : 146 | t o b. *jaritma* id | c s a g. *jaritma* id. Radl. 3 : 127, 130. Más képzővel: t e l. *daritkiš* die leuchte (zum fische fangen), fackel Radl. 3 : 126. Alapszó: k ö z t ö r. *jar-, jari-, jaru-* hell sein; caus. *jarit-, jarut-* leuchten, hell machen.

Vö. Gyarmathi, Affin 194; Zolotnickij, Kornevoj 83; Munkácsi, Nyr. 13 . 261, Ethn. 4 : 175; Paasonen, S-laute 25.

139. **gyom** [alakv. *gyam* NySz., MTsz.; *gyem* MTsz.] unkraut.

< c s u v. *śom* gaz, fű a gabona között; a jászolban maradt összetöredött széna Zol. 71 | ? t e l. k u m a n d. *joɣ* rasen, rasenstück Verb. 97, Radl. 3 : 414 | t u b. *ńoɣ* id Radl. 3 : 631.

Vö. Munkácsi, Nyr. 13 : 261; NyK. 20 : 473.

140. **gyöngy** [alakv. 1276: *Gyung*; 1295/1345: *Gungh*; 1309: *Gung*; 1310, 1318: *Gyung*; 1329: *Gyungh*, OklSz.; *geng* Beszt. Schl.: *gyůng* Melius, Szt. Ján. 409; *gyöny* Noor. IdvK. Előb. 7.; Petki, Virt. 12; MTsz.] perle.

< ó-t ö r. *inčü* perle Thomsen, Inscr. 42 | u j g. *jinǯü, jönǯü* Vámb. Kud. Bil. 247 | k ú n *ingču* gemma CCum. 109 | o s z m. *inǯu* Radl. 1 : 1454 | c s a g. *jinǯu* Vámb. Stud. 358 | t o b. *jintse* Radl. 3 : 514 | k a z. *enǯü* Bál. 19 | s z o j. *finďi* Castr. 153 | k o j b. *nenǯə* Katan. 130 | s o r *nänǯi* Radl. 3:678.

Vö. Gyarmathi, Voc 24; Sander, Sokféle, 12 . 42; Vámbéry, NyK. 8 . 147, Budenz, NyK. 10 : 82; Munkácsi, Nyr. 13 : 358, NyK. 18 : 80.

141. **gyúr** kneten, zusammenkneten.

< k ú n *jur-*: *jurimen, jurdim* CCum. 136: *juurdim* 143 | u j g. o s z m. c s a g. *joɣur-* Radl. 3 : 412 | k a z. *joɣor-* Radl. Sprachm. 44 | a l t. *jura-* Verb 103 | t e l. *dura-* Radl. 3 : 546 | s o r *čar-* kneten R. 3 : 2172 | c s u v. *śur-* Zol. 74 || m o n g. *ǯiɣura-* broyer, frotter (la couleur); pétrir (la pâte) Kov. 2334.

Vö. Vambéry, NyK. 8 : 148, Budenz, NyK. 10 : 82; Munkacsi, NyK. 21 : 121.

142. **gyül** sich versammeln; *gyülik* schwären, eitern; *gyüjt* [alakv. *gyült* RMNy. II : 191; MonIr. 3 : 117; *iůt* Heltai, Krón. 129; *gyëjt, gyöjt, gyött, gyütt* NySz.; MTsz.] versammeln, zusammenhaufen.

< u j g. o s z m. *jiɣil-* sich versammeln Radl. 3 : 471 t a r. c s a g. *jiɣil-* Radl 3 : 506 | k a z. *jijil-* Bál. 81 | b a s k. *jəɣəl-, ǯəwəl-* KSz. 5 : 248 | a l t. *juul-, juuluš-* Verb. 100 | t o b. *jīl-* Radl. 3 : 518 | s o r. s z a g. *čiɣil-* Radl. 3 : 2066 | s o r *čil-* Radl 3 : 2084; l-képzős visszaható ige. Alapszó: k ú n *ji-* congregare CCum. 18, 169, 234 | o s z m *jiɣ-* id. Radl. 3 : 468

csag. *jiʒ-* 3:504 | kirg. *ǯij-* Budag. 2:357 | tob. *ji-* R. 3:502 | alt. *ju-* Verb. 100 | sor, szag. *čiʒ-* R. 3:2062.

Vö. Vámbéry, NyK. 8:148, MagyKel. 85; Budenz, NyK. 10:82, 18:23 [MUSz.; TMNy. 78, 127].

143 **gyümölcs** [alakv *gimilc*, *gimils* HB.; *gyimöcs*, *gyömöcs*, *gyümöcs*, *gyümües* OklSz., NySz., MTsz.; *gyimëlcs*, *gyëmëlcs*; *gyimölcs*, *gyëmölcs*; *gyömëlcs*, *gyömölcs* OklSz., NySz., MTsz.] frucht, obst.

< kún *jemis*, *yemis*, *giemis* fructus CCum. 28, 89, 125 | oszm. csag. *jemiš* obst Zenk. 968, Vámb. Stud. 358 | kaz. *jimeš* Bál. 83 | bask. *jemeš* Katar. 98 | kirg. *ǯimis* Budag. 2:367 | alt. *jimiš*, *jimis* gyümölcs, étel Verb. 93 | szag. *čiməs* Radl. 3:2159 | urj. *čəməs* Katan. 150; urj. *čäməs* id. Katan. 84 | szag. kojb. *nemis* lockspeise, köder Radl. 3:691. | csuv. *šiməš* gyümölcs Asm. 72 || mong. *ǯimis*, *ǯimes* fruit, baie Kov. 2350 | kalm. *ǯemis* Jülg 211. Alapszó: köztör. *je-*, *ji-* | csuv. *ši* | jak. *sii-* essen.

Vö. Beregszászi 115, 127; Gyarmathi, Affin. 224; Sándor, Sokf. 12:43; Vámbéry, NyK. 8:148, Budenz, NyK. 10:82; Munkácsi, NyK. 18:109.

144. **gyűrű** [alakv. *gyirö*, *gyérö*, *gyürö* OklSz., NySz., MTsz.] ring, fingerring.

< kún *juzuk* gyűrű CCum. 179 | oszm. csag. *jüzük* fingerring Radl. 3:619 | kaz. *jözek*, *jözök* Bál. 87 | kirg. *ǯüzük* Budag. 2:376 bask. *jöđök* Katar. 100 | csuv Buj. *šərə*, Virj. *šörę* NyK 36:148, 21:11. Más képzővel: tel. küär. *jüstük* Verb. 106, Radl. 3:616 | kojb. szag. sor *čüstük* Katan. 144, Radl. 3:2200.

Vö. Gyarmathi, Affin. 190; Vámbéry, NyK. 8:148; Budenz, NyK. 10:82, 15:464; Gombocz, NyK. 31:246.

145. **gyűrű** [alakv. *gyirö*, *györö* OklSz.] Acer tartaricum. Cornus sanguinea. Ligustrum vulgare.

< kaz. *jirək* erle | mis. *jērek* Journ. 15:2:48, 21:1:27 | bask. *jerek* erle Katar. 99 csuv. *širik* Zol. 69 | ? alt. *jürük* Pinus cembra Verb. 106, Budag. 2:372. A jakut *sisik* ‚erle' hangzóközi *s*-szel nem illik ide.

Vö. Gombocz, NyK. 31:243.

146. **gyűszű** [alakv. *gyüszö* NySz., OklSz., MTsz; *gyiszö*, *dészü*, *dëszü* MTsz.] fingerhut.

< oszm. *jüksük*, *jüsük* fingerhut, Radl. 3:593, 615; Budag. 2:380 | jak. *sütük* id. Böhtl. 175.

Vö. Vámbéry, NyK. 8:149, Budenz, NyK. 10:82.

[147. **hagyma** [alakv. *hajma* MTsz.] zwiebel < ujg. *soʒun* Budag. 1:708 | kún *sorgan* (o: *sogan* v. *sojgan*) cepe CCum. 127 | oszm. *sogan* Zenk 577 | krim. *soγan* Radl. Sprachm. 65 csag. *sojgan* zwiebel Vámb. Stud. 300 | kaz. *soγan*, *suγan* Bál.

139 | b a s k. *hugan* KATAR. 56, KSz. 5:242 | t e l. *sogono* VERB. 301 | a l t *sono* Sprachm. 65 | c s u v. *sogan* ZOL. 61. [Török jövevényszavak: z ü r j. v o t j. *sugon* id. WICHMANN, Lehnw. 93 | c s e r. *sogan* SZILASI, UgFüz. 13:224.] | m o n g. *soγγina* oignon KOV. 1386 [= u r j. *soγ ina* KATAN. 155] | m o n g Khalkha *songen* VITALE et SERCEY | k a l m. *soγgino* JÜLG 220 | m a n d z s u *soγgina* eine art wilder zwiebel GAB. 185, ZACH. 624, 635.

Megvan ez az egybevetés már VÁMBÉRY-nál is (NyK. 8:149), de BUDENZ (NyK. 10:101) alaki okokból elveti; s csakugyan t ö r *sogan*-nak a magyarban *szokány*, v. *szogány*, nem pedig *hagyma* felelne meg. MUNKÁCSI a NyK. 20:473. s újabban KSz. 2:194—5. lapjain felelevenítette VÁMBÉRY származtatását, olyanforma változtatással, hogy a m. *hagyma* nem török, hanem „ugor-török" közvetítéssel került mongol jövevényszó (<- m o n g. *soγγina*). Az alaki különbséget három feltevéssel hidalja át: 1. Az átadó mong. nyelvben a szókezdő *-s* helyén *h-* volt, mint pl. a mai mongol dialektusok közül a burjátban 2. Az átvevő török nyelv a *-γγi-* hangcsoport helyen *-γi-*t s a *-n-* helyén *-m-*t fejlesztett; vagyis m o n g. *soγγina* > u g o r-t ö r. **haγima* > m. *hagyma*.

A mi az *s-* > *h-* változást illeti, megjegyzendő, hogy még ma sem ment végbe az egész burját nyelvterületen [pl. m o n g. *salkin* ~ b u r j. *halkeγ*, *halkiγ*, de szelenginі b u r j. *salke* ‚wind'; m o n g. *saral* ~ b u r j. *haral*, de szeleng. b u r j. *saral* ‚braun' stb.] s nagy kérdés, nem anachronismus-e e változást már az 5—6. századra feltenni. (Vö. még a *hölgy* és *húz* czikkeket.)

Az *-γγi-* > *-γi-* > *gy* változás MUNKÁCSInál is csak feltevés, a melyet analogiákkal nem támogat. Az *n*, *γ* > *m* változás jellemző sajátsága ugyan a mai csuvas nyelvnek [pl. c s u v. *ïlDə̑m* ~ t ö r. *altïn* ‚arany'], de régi török jövevényszavaink között, — s reánk nézve ez a döntő — nincs e hangváltozásnak olyan biztos példája, a melyre nyugodtan építhetnénk (l. erre nézve a Hangtant.).

Nem sokkal valószínűbb a m. *hagyma* finn-ugor etymonja sem. Egybevetették vele a köv. v o g u l szavakat: pelymi *khašə̑m*, *khašmə̑* hagyma UgFüz. 11:234, lozvai *kuošm*, *kàšm* NyK. 20:474. (BUDENZ, Szóegyezt. 90., DONNER, Wb. 1:93; SZINNYEI, Nyh.[3] 149, NyK. 35:456.) Megvan e szó teljesebb alakjában AHLQVISTnál (Mém. 2:22): *košmen*, *košman* „zwiebel", s nyilván azonos a köv. szavakkal: z ü r j. v o t j. *kušman* retek; *kurə̑t kušman* torma, *gulanka-k.* kalarábé, *jumal-k.* metélő káposzta, WICHMANN, Lehnw. 85 | m o r d v i n M. *kušman*, *kušma*, Erzä *kšaman* meerrettig PAASONEN, Journ. 15:2:39 | c s e r. *ušman*, *ušmen* retek SZILASI, UgFüz. 13:273. Valószínűleg valamennyi csuvas jövevényszó (vö. c s u v. *košman*: *püžə*-k. retek (*püže*-keserű) ASM XVIII., 32), bár viszont igaz, hogy e szó a többi törökségben ismeretlen.]

[148. **hajó** schiff < k ö z t ö r. *kaik*, *kajïk* boot RADL. 2:4, 93 | j a k. *χajïk* id. BOHTL. 80 | m o n g. *χajak* schiff Schm. 145. Vö. BOLLER, Magy. Etym. 56; VÁMBÉRY, NyK. 8:149, MagyEr. 353, BUDENZ, NyK. 10:82, 133; SZILASI, Adalékok 7.

Az alaki s jelentésbeli egyezés ellenére is valószínűbb, hogy a m. *hajó* a *hajt* ige családjába tartozik s eredeti finn-ugor szó. Vö. BUDENZ, MUSz., DONNER, Wb. 1:7; MUNKÁCSI, Ethn. 4:468, NyK. 25:271]

[149. **hanga** brya, erica; heidekraut C. MA. MÁRT. < csag. *kamgak* distel ZENK. 709 | tar. *kamɣak* Salsula oppositifolia RADL. 2:490. Vö. MUNKÁCSI, NyK. 20:471.

A m. *hangá*-ra csak néhány szótári adatunk van; különben sem az alakja, sem a jelentése nem illik kifogástalanul a t. *kamɣak*-hoz.]

[150 **hangya**, *hangyál* ameise < csuv A n. *χəɣɡəla*, *χənᴅəla*, Kurm *χomətla*, Virj. *χəmətla* poloska ASM. 53, NyK. 21:25 | kaz. *kandala* id BÁL. 43. Vö. MUNKÁCSI, Nyr. 11:193, NyK. 18:116, 21:117 [VÁMBÉRY, NyK. 8:150, BUDENZ, NyK 10:83].

Újabban MUNKÁCSI *hangya* szavunkat több valószinűséggel néhány rokonnyelvi hangya-névvel egyeztette (ÁKE. 326) s régebbi, sem az alak, sem a jelentés szempontjából ki nem elégítő származtatását maga visszavonta.]

151. **harang** glocke, schelle.

< köztör. *kazan* kessel RADL. 2:367 | csuv. *χoran* id. ZOL. 96 || mong *χaraɣγa* une grande cymbale d'airain Kov. 828.

A magy. *kazán* újabb, délszláv úton került oszmán török jövevényszó, vö. MIKLOSICH, Denkschr. 34:331.

Vö. BÁLINT, Párhuzam; BUDENZ NyK. 20:153 [DONNER, Wb. 1:43].

[152. **haris** [alakv. *haras* Beszt. *hars* PP. *hors* MTsz.] wachtelkönig < csuv. *karə̂š* haris ASM XII. Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:150, BUDENZ, NyK. 10:101, MUNKÁCSI, NyK. 21:117.

Már BUDENZ megjegyezte, hogy „az egy csuvas adat után ily szónak török volta még nem bizonyos"; megvan e madarnév a magyaron kívül még több más finn-ugor nyelvben is (vog. *χårs*, *khors*; mordvin *kerši* NyK. 5:175; cser. *karə̂š*, *kärəš* RAMSTEDT, 43, UgFüz. 13:68; votj. *kwaži* Rallus crex, Crex pratensis) s a csuv. *karə̂š* is valamely finn-ugor nyelvből került jövevény lesz. Vö. BUDENZ, NyK. 6:397, DONNER, Wb. 1:45, ANDERSON, Studien 230; MUNKÁCSI, ÁKE. 328, 650; Ethn. 8:316; SZILASI, Adalékok, 17.]

[153. **herjó** < tör. *kirgi*, *kirgu* Falco apivorus. Vö. MUNKÁCSI, ÁKE. 352.

A *herjó*-t Szikszai, MA., PPB., KRESZN., Zsebsz., CzF., „rebhuhn-, feldhuhn"-nak értelmezik, csupán KASSAI állítja, hogy Szabolcsban *hérjóka* = héja. KASSAI adatát a MTsz. is megkérdőjelezi.]

[154. **hernyó** raupe < **hiringyó* (vö. *hiringó* MTsz., egy adat, kérdőjellel) < oszm. *karinǯa* | csag. *karinǯa*, *karinčka* ameise, RADL. 2:185. Vö. MUNKÁCSI, NyK. 21:118.

Sem az alak, sem a jelentés nem egyezik.]

[155. **hinta** schaukel < csuv. *kunᴅə̂*, *kunᴅə̂k* hintabölcső, vö. MUNKÁCSI, NyK. 21:118, 32:394.

A *hinta* a *hintó*val együtt igenév s **hintani* igére utal (vö. *hintál*, *himbál*), vö. SIMONYI, Elvonás 18, 32. A *hilinta* mellékalak (szokottabb alakja *hirinta*), a melyet MUNKÁCSI szintén török jövevényszónak magyaraz (< csuv. *jalanᴅžə̂*; vö. alt. *kalaɣda*-, bar. *kalaɣna*-hintázni), nyilván a gyereknyelvből került bele vidékenként a felnőttek nyelvébe. L. Bővebben: GOMBOCZ NyK. 36:474—5.]

156. **hír** [alakv. *hér* NySz., MTsz.] gerücht, geschrei, gemeine sage; ruf, renommé; *hirtelen* [alakv. *hértelen*, *hertelen*, *hërtelen*, *hörtelen* MTsz., NySz.] unvorgesehen, plötzlich, schnell, geschwindt, flugs.

? vö. o s z m. c s a g. *χaber* nachricht, botschaft, gerücht Radl. 2:1693 | t a r. *χäbär* R. 2:1701 | k a z. t a r. *kabär* R. 2:440, 448 | b a r. *kābar* R. 2:1193 | a l t. t e l. k i r g. *kabar* Verb. 111 | b a s k. *χibär* Katar. 226 | c s u v. *χiвar* Asm. 73 < a r a b *χaber* avis, nouvelle, énonciation, histoire, narration Zenk. 403.

Vö. Munkácsi, NyK. 18:129, Wichmann, Lehnw. 62.

[157. **hiúz** [alakv. *heyoz* Beszt. *hayoz* Schl. *heyoz* JordC. 907. OklSz. Murm. *heoz* Szikszai; *hiusz* avagy *hioz* C. *héjusz* Gvad. Nótár. 50; *viúz* MTsz. (egy adat)] luchs < k ú n *silausun* (Radl. szerint: *siläüšün*) lupi ceruerij CCum. 98 | u j g. شلاسون hiúz Budag. 1:632 | k a z. *səläüsən* id. Bál. 135 | k i r g. *siläüsün* Radl. Sprachm 67 | b a s k. *säläüsen*, előttem ismeretlen forrásból idézi Munkácsi, KSz. 2:190 | t e l. *šülüzin* Verb. 452 | c s u v. *šülewəš* Zol. 76, NyK. 21:118 || m o n g. *šilegüsün* lynx, loup cervier Kov. 1494 | k a l m. *schiloïssü* Pall. | b u r j. *šiluhuγ*, *šiluhuγ*, *šiluse* Castr. 139 || m a n d z s u *silun* Gab. 178. Vö. Budenz, NyK. 20:149, Munkácsi, NyK. 21:118, KSz. 2:190 [Vámbéry, NyK. 8:151, MagyEr. 293, Budenz, NyK. 10:181].

Sem az *l* nyomtalan eltűnése, sem a szókezdő *h-* nem volna érthető e származtatás mellett (vö. a *hagyma* és *hölgy* czikkeket). Nem hivatkozhatunk ez esetben a burját analogiájára sem, mert hiszen a közmongol *si-* > *ši-* változás hamarább ment végbe, mint a burj. *s-* > *h-* változás, s így ez utóbbiban is *š*-sel kezdődő alakok vannak. Figyelemre méltó a hangrendi eltérés is.]

158. **homok** [alakv. *humuc* 1055, 1095 stb. OklSz., NySz.; *hamok*, *humok* MTsz.] sand

< u j g. k ú n, o s z m. c s a g. k i r g. a l t. t e l. l e b. s o r, s z a g. k o j b. *kum* sand Radl. 2:1043 | c s a g. a l t. s o r, k i r g. *kumak* sand, sandboden, sandhügel Radl. 2:1044 | j a k. *kumaχ* Böhtl. 70 | m o n g. *χomak* sable fin Kov. 934.

Vö. Beregszászi 136; Gyarmathi, Affin. 222, Voc. 27; Hunfalvy, VogF. 297; Vámbéry, NyK. 8:152, Budenz, NyK. 10:83; Szamóta, NyK. 25:136, Munkácsi, NyK. 25:278.

[159. **horog** haken, angel < k ö z t ö r. *karmak* haken, angelhaken | o s z m. *karmuk* ein eiserner haken, spaten Radl. 2:216, 219 | k o j b. l e b. s z a g. s o r *karbak* so viel heu man auf einmal mit der hand fassen kanr; angel; fischreuse Radl. 2:213. Alapszó: *karma-*, *karba-* packen, fassen, schnappen. Vö. Munkácsi, Ethn. 4:265.

Alaki okokból elfogadhatatlan.]

[160. **hölgy** [alakv. *helg* Schl., Beszt., OklSz.] Mustela erminia, hermelin; braut, liebste; dame < m o n g. *soloɣɣo*, *soloɣɣa* putois, martre de Sibérie Kov. 1401 | b u r j. *holoɣo*, | szelengini b u r j. *soloɣo* feuermarder, iltis Castr. 135; *cholongò* Mustela sibirica Pall. ‖ t u n g. *scholongo* Mustela putorius (inproprie) Pall.; t u n g B i r a r *soluge*, Manäger *sologa*, *sologe* Maack és Schrenck után idézi Grube 100; g o l d *soloi* Mustela sibirica ibid.; o r o c s ó n *solongo*, k o n d. *soloɣgó* wiesel, v e r c h o j a n s z k i *χoloɣo* Czek. 377, 395 A mongolságból: k o t t *holanka* feuermarder, Castr., Versuch einer kottischen sprachlehre, 238 | j a k. *soloɣdo* iltis Böhtl. 161. A Budenz és Munkácsi idézte többi alak nem tartozik ide.

A Munkácsitól felvett *hol(o)ɣi* közvetítő alak (ebből a m. *hölgy* hátraható illeszkedéssel az *i* hatása alatt) sem tényheli adatokkal, sem megbízható analogiákkal nem támogatható. Az *s-* > *h-* változásra vö. a *hagyma* és *hiúz* czikkeket.

Vö. Budenz, NyK 20:149; Munkácsi, KSz. 2:193, de: Gombocz, NyK. 35:277.]

161. **hurok** [alakv. *urok* NySz. MTsz.; *ürök* Faludi schlinge], fallstrick; masche, schleife

< a l t. t e l. s z a g s o r *uruk* eine stange mit einer schlinge, zum einfangen der pferde Radl. 1:1658, Verb. 404 | t e l *uruk* Verb. 404 | b a r *ukruk* Radl. 1:1613 | c s u v. *ukrək* pányva NyK. 21:36 ‖ m o n g. *urɣa* longue perche avec un nœud coulant pour attraper les chevaux, Kov. 460. Radloff (Wb. 1:1658) m o n g. *uruk* alakot is említ, de forrásaimban nem találom. m a n d z s u *urgan* id. Gab. 216. Vö. még k o t t *urkan* pferdeschlinge, Castrén, Versuch einer kottischen sprachlehre, 249.

Föltűnő e mellett a magában álló k i r g. *kuruk* (‚pferdeschlinge, fangstrich', Radl. 2:930. Budag 2:53) szókezdő *k*-jával.

Különválasztandó a felsorolt török-mongol alakoktól a m o n g. *uraka* attrape ou filet fait avec du crin pour prendre les oiseaux, Kov 438 | b u r j *uřeka*, *uřeχa*, *uřeχaχ* id. Castr. 103 ‖ m a n d z s u *χurga* schlinge von pferdehaar zum fang der vögel Zach., Gab. 105 t u n g M a n U r. *urka*, *orka* Castr. 77; k o n d *χurká*; v i l u i *urka* Czek. 379 | s z a m o j é d *hurku* schnur Castr. 275.

E származtatás szerint a köznyelvi *hurok* a régi s tájnyelvi *urok* mellett újabb fejlemény; vö. Simonyi, Nyr. 35:8.

Vö. Sándor, Sokféle, 12 180; Vámbéry, MagyEr. 317; Budenz, NyK. 20:153; Munkácsi, Ethn. 4:267.

[162. **huszár** eques hungaricus, husar < t ö r *khazar*, *khuzar* rabló, lovag, kalandos levente. Vö. Vámbéry, MagyKel. 34; Réthei Prikkel Marián Nyr. 28:342.

A törökségben, vagy legalább egy részében ismeretes ugyan a *kazár* népnév (vö. c s a g. *χazar* die Chasaren; *därja-i χazar* das Kaspische meer, Radl. 2:1689), de hogy köznévül használnák (ill.,

hogy használták volna már 7—8. században!), annak semmi nyoma. A VÁMBÉRY-féle *khuzar* alak csak a Lehcse-i Oszmani خزار írásmódjának valószínűtlen olvasata. Különben is tör. *khazar*-nak a magyarban nem *huszár*, hanem **káràly*-féle alak felelne meg, mindenesetre hangzóközi *r*-rel. Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 11 : 47.]

163. **idő** [alakv. *ydeketh* JordC. 758; *ede*-ig MHEGEDÜS, Tűzoszlop, 1 : 117, *edeje* ACSERE Enc. 149; *ödö*, *üdö* NySz., MTsz.; birtokos személyraggal rendszerint *ideje*, de *idöje* is, vö TMNy. 344] zeit; *idén* heuer, in diesem jahre; *idétlen* [alakv. *idötlen*, *üdötlen* NySz.] unzeitgemäss, unpassend; unreif, missgeboren.

< tör. **öd-äk* vö. ó-tör. *öd* die zeit THOMSEN, Inscr. 23, 166, 176; RADLOFF, Inschr Neue folge, 165 | ujg. *öd* THOMSEN, KSz. 2 : 251 (RADLOFF Wb. 1 : 1259 helytelenül *öt*-nek olvassa; nem tartozik ide az ugyancsak ide vont *ödün* „immer, alle zeit", a melynek helyes alakja *ötün* s értelme valószinűleg „tout à fait, absolument", vö. THOMSEN, KSz. 2 : 251) | ó-oszm. *üd* zeit VÁMBÉRY, Altosmanische sprachstudien 213 | tel. *öi* zeit punkt RADL. 1 : 1172, VERB. 227 | tar. *öt* id. RADL. 1 : 1259 (feltűnő a szóvégi *-t* az ó-tör. *-d* után várható *-i̯* helyett).

Talán ide vonható még: mong. *üde* midi, *üdüši* soir, *üdele-* faire une sieste, faire une halte, déjeuner Kov. 1 : 515, 517, 519 | kalm. *üde* JÜLG 158 | burj. *ude* CASTR. 106 | khalkha *üd* VITALE ET SERCEY = oszm. *ölä* der mittag, mittagszeit RADL. 1 : 1175, 1801. A tel. *üdä*, alt. *üdö* „das rasten auf der reise am tage" a mongolból.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8 : 153, Altosmanische sprachstudien. 213; BUDENZ, NyK. 10 : 84; 17 : 455, 18 : 31; MUNKÁCSI, NyK. 32 : 388 [MUSz. 808, TMNy. 99].

164. **ige** [alakv. *ige* MTsz.] wort, rede, spruch; *igéz* verzaubern, bezaubern, behexen.

< ujg. *üge* wort VÁMB. Kud. Bil. 198 | mong. *üge* mot, terme, parole, expression, langue, discours, don de la parole Kov. 1 : 554 | kalm. *üge* JÜLG 157 | burj. *uge* CASTR. 104.

MUNKÁCSI szerint a m. *igér* ‚versprechen' < ujg. *üge-* RADL. *ögü-* ‚sagen' (sing. 3. p. *üger*), ezt azonban alig lehet az *üge* ‚wort' szótól elválasztani. Kétségkívül külön eredetű az ujg. *ögü-* ‚loben können' < *ök-* loben = oszm. *öi̯-* id. RADL. 1 : 1172.

Vö. BEREGSZÁSZI, 127; GYARMATHI, Affin. 230; FOGARASI, NyK. 5 : 282; VAMBÉRY, Ujgurische sprachmon. 198; BÁLINT, Párhuzam; SIMONYI FUF. 1 : 127; MUNKÁCSI, KSz. 2 : 197.

165. **ikër** [acc. *ikrët* v. *ikërt*; alakv. *ikör*, *ükör* OklSz.] zweifach, doppelt, gepaart, zwillings

< ó-tör. *äkiz* iker RADLOFF, Inschr. Neue f. 162.; 3. lief. 351 | kún *egiz* CCum. 221 | oszm. *ikiz*, *äkiz* RADL. 1 : 1419, 681 | csag. *ägiz* R. 1 : 702 | kaz. *igez* BÁL. 22 | bask. *igəδ* KATAR. 72 | kirg. *egiz* R. 1 : 702 | alt. tel. *äγis* VERB 42 | tar. *ikizäk* R. 1 : 1421 | karag. *ihis-* (*kiži*) CASTR. 82 | csuv

jacər iker NyK. 37:24 (Mell.) (< c s e r. *jiyər* Ramstedt, 31) m o n g. *ikere*, *ikıre* Kov. 317. Alapszó: k ö z t ö r. *iki*, *igi*, *äki* kettő, jak. *ikki*.

Mongol jövevényszavak: u r j. *äkkərä* Katan. 122 | k o j b. *əkkärä* Katan. 109 | c s a g. *ikir* (? ɔ: *ikiz*) Vámb. Stud. 236.

Vö. Hunfalvy, VogF. 297; Fogarasi, NyK. 5:282; Vámbéry, NyK. 8:154, Budenz, NyK. 10:84.

166. **ildomos** klug; *ildomosság* klugheit NySz. Az *ildom* ,anstand' Fogarasi elvonása az *ildomos* melléknévből, vö. NyUSz., Nyr. 27:117; MNy. 1:175.

< c s a g t a r. *ildam* schnell, flink, hurtig Radl. 1:1495 | k a z k i r g. *ǯildam* schnell, bald, Radl. 3:130 | k i r g. *ǯibdan* R. 3:133 | a l t. t e l l e b. b a r. s o r *iltam*, *ıltam* schnell; t o l. *iltamaś* eilig, flink Radl. 1:1379, 1700; Verb. 457 | m o n g. *ilyom* adroit, agile, souple, alerte; fin. ingénieux, pénétrant, sagace, Kov. 305 | m a n d z s u *ildamu* gewandt, flink; geschickt, witzig. Gab.

Vö. Bálint G., Párhuzam; Budenz, NyK. 20:147; Simonyi, FUF. 1:127; Munkácsi, KSz. 2:192.

[167 ım [számos összetételben: *im-e*, *em-e*; *im-már*, *im-ént*; *am-az*, *am-ott* stb.] en, ecce; eccum < t e l. k u m a n d. l e b. s o r *äm* jetzt | u j g. k ú n, c s a g. *ämdi*, t a t *ändi* id. stb. Vö. Munkácsi, NyK. 32:389—90.

Igaz, hogy Budenz magyarázata (a mely az *ím* szót az *émett*, *imett* szavakkal családositja) nem meggyőző; de másrészt, ha elfogadjuk is Munkácsi feltevését, hogy a m. *ím* eredeti jelentése ugyancsak „jetzt" volt, azt még sem tarthatjuk valószinűnek, hogy csak az aránylag újabb torok-magyar érintkezéskor került volna nyelvünkbe, a melynek emlékét különben, csekély kivétellel, szorosabban vett kultúrszavak őrzik.]

[168. **imëly** < c s u v. **jimél*. Vö. Munkácsi, NyK. 32:391.

Munkácsi felteszi, hogy a magy. *imëly* eredeti jelentése „marhabögöly", s ebből fejlődött ismert jelentése: „a szarvasmarha hátán bizonyos légyfaj csipesétől támadt nyüves kelevény, v. maga a benne élősködő nyű." A „marhabögöly" jelentést a Nyr. két adata igazolja (Nyr. 7:140: *imej* marhabögöly, Csikm. Gyergyóban *imé* és *imecs*, T. Nagy Imre. Nyr. 9:42: *imő* v. *himő* bögöly, Erdővidék, Benedek Elek), míg a másik jelentés mellett, részben ugyancsak a Székelyföldről, az adatok egész sora tanuskodik: B. Szabó Dávid, Magyarság Vir. Told.; Kassai, Szókönyv, 3:29; Kresznerics, Szótár, 1:137; Czuczor-Fogarasi: Tjsz.; Magyar Nyelvészet, 3:405, 6:332, 358, Nyr. 7:478, 9:478, 8:463, 16:47; Horváth, A bakonyalji nyelvjárás 34 l. Már csak ezért is nagyon valószinűnek tartom, hogy Nagy és Benedek tévesen határozták meg a közölt tájszó jelentését; nyilván Szinnyei is ezt tartja, mert a MTsz.-ban a „marhabögöly" jelentést meg sem emliti.

Nem szabad felednünk azt sem, hogy a b a r. *iγnälėk*, k i r g. *ijnelik* stb. alapján több-kevesebb valószinűséggel feltehető c s u v.

*jiméľe is csak ugyanazt jelenthetné, a mit a baraba tatár és kirgiz szavak, t. i. „szitakötőt, libellat", a mely persze „tűs, tülopó" nevét (iγnäläk szó szerint = tűs) nem azért kapta, mintha fulánkja volna, hanem azért, mert hosszú, egyenes potroha szinte tűvékonyságú.]

[169. inczi: inczi-finczi vézna, czingár, gyenge, nyápicz; jelentéktelen, hiábavaló ≺ csag. inčä, oszm. aderb. krim. inǯä | kún inčkä | karaim inčkä dünn. fein, schmal Radl. 1 : 1451, 1455, 1823. Vö Munkácsi, NyK. 32 : 392.

Már a gazdagon burjánzó változatok is (inczin-fincz, inczin-pincz, inczen-pincz, inczén-bincz; továbbá encsén-bencs, enczön-bencz, a mely utóbbiakat Munkácsi különválasztja) arra figyelmeztetnek bennünket, hogy ebben az esetben is olyan játszi szóalakulatokkal van dolgunk, a melyek az etymon kutatásához nem nyujtanak biztos alapot. Hiszen még azt sem tudjuk, hogy nem az ikerszó első tagja ered-e a második tagból, mint pl. az iczi-piczi, ityeg-fityeg esetében?]

[170. int richtung vö. intés vminek irányában levő MTsz.; intéz meinen, dafürhalten; ordnen; vö. meg Kertész, Nyr. 31 : 577. ≺ ujg. öγdi, öγdä richtschnur. Vö. Munkácsi, NyK. 32 : 394

Sem a jelentésbeli, sem az alaki egyezés (tör. γd ∾ magy. nt? vö. a következő czikket) nem olyan természetű, hogy e származtatást egyelőre föltevésnél egyébnek tarthatnók.]

171. int [alakv. imt NySz.] winken; ermahnen; ? incselěg, incselkedik (≺ *int-seleg) trachten, hinterlistig sein NySz., MTsz. ? ≺ ujg. tar. csag. karaim imlä- kirg. imdu- | tel. imde- | kaz. tob ujg. imlä- | bar. imnä- ein zeichen geben, mit der hand winken, rufen herbeirufen, einladen Radl. 1 : 1407—8, 1447. Vére 59, 467 | mong. imne- cligner les yeux, hocher la tête en signe de consentement Kov. 1 : 311.

Alapszó: kirg. bar tob kaz. im, alt. tel. im ein mit der hand gegebenes zeichen; eigenthumszeichen am ohre des haustieres Radl. 1 : 1403, 1571.

A tör. -nd- ∾ magy. -nt- megfelelést biztos esetekkel nem igazolhatjuk. Budenz (MUSz 805, 819) eredeti finn-ugor szónak tartja s az ingerkedik igével együtt az en-, el- családjához fogja.

Vö. Paasonen, KSz. 3 : 243. Munkácsi, NyK. 32 : 393.

172. ír (irok) schreiben, malen.

≂ oszm. kún, krim. kaz. jaz- Radl. 3 : 226 | bask. jaδ- Katar. 83 | kirg ǯaz- Radl. Sprachm. 40, schreiben, zeichnen | csuv. śir- id. Zol. Asm. 391 | mong. ǯiru- tirer une ligne, peindre, dessiner; calculer; ǯiruk dessein, plan, tableau Kov. 2360, 2363.

A m. ír egy föltehető tör. *jir- átvétele.

Vö. Gyarmathi, Affin. 208; Hunfalvy, VogF. 298; Vámbéry, NyK. 8 : 155; Budenz, NyK. 10 . 84, 15 : 465; Gombocz, NyK. 35 : 254.

173. ír [acc. iret] *„gyökér" vö. Szily K. Nyr. 25 : 538.

? vö. kirg. ır eine pflanze mit blauen blumen, die als

arzenci gegen den husten gebraucht wird Radl. 1:1456; *ijir* egy növény gyökere, a melyet orvosságnak használnak Katar.

Csak föltételes egybevetésnek fogadhatjuk el, a melynek lehetséges vagy lehetetlen voltát egyelőre (az egyetlen kirgiz adat alapján nem dönthetvén el, hogy az *i*-nek ebben az esetben milyen köztör. előzmény felelt meg) nem ítélhetjük meg.

Vö. Munkácsi, NyK. 32:396; Szilasi, NyK. 30:484.

174. **iró** buttermilch (Schl. 1015: „mulsum").

< ujg. oszm. csag. kirg. alt. kojb. *airan* ein getränk aus gegohrener kuhmilch Radl. 1:25 | kaz. *äirän* 1:25 | csuvBuj. *ujran*, Mkar. *oŕen* iró NyK. 21:23, Asm. 347, 354 | ? jak. *arï* geschmolzene russische butter Böhtl. 8 | mong. kalm. *airak* lait fermenté, koumis Kov. 8, Jülg. 137. — Régi csuvas jövevényszó a cserGen. *jȏra* irós tej UgFüz. 13:53.

Vö. Vambéry, NyK. 8:155, Budenz, NyK. 10:84; Munkácsi, KSz. 2:192, NyK. 32:397; Gombocz, MNy. 1:165.

[175. **ív**-*ik*, érik, puhul, levesedik; elérik (pl. gyümölcs); megporhanyul (trágya) MTsz. < csag. tar. *ibi*- weich werden, Munkácsi, NyK. 32:398.

A csag. tar. *ibi*- rokonsága a törökségben: alt., tel. *jibi*- *d'ibi*- nass werden, im wasser weich werden Radl. 3:531 | kaz. *jeb*- Bál. | bask. *jebe*- Katar. 96 || mong. *debte*- être trempé, mouillé. A köztör. szókezdő *j*- után a magyarban *gy*-s szókezdetet várnánk. Vö. bővebben Gombocz, NyK. 36:475.]

[176. **jargal** hin und her gehen, reiten NySz., MNy. 1:204 < oszm. csag. bar. *jorγala*- im passe gehen (< *jorγa* passgang) Radl. 3:436. Vö Simonyi, Nyr 26:176.

A magyarban szókezdő *gy*-t várnánk.]

177. **káka** binse, riedgras.

? vö kaz. *kaki* mocsári növény, a melylyel a kádárok a hordók dongaközeit tömik ki („болотное растеніе, употребляемое бочарами для законопачиванія бочекъ") Osztr. 106, de Bálintnál „ribiszkefaj". | ? kaz *kuki* eine pflanze Radl. 2:896. Vö. még oszm. *kova* binsen Bi. 2:533 | kirg. sor *koγa* schilfart Radl. 2:516 | türk. *kuγa* Radl. 2:898 | tel. *koγo* Verb. 137 | csuv. *χoχ* typha Zol. 97 Van az oroszban is *куга*, *кугa*

Kérdéses, hogy a felsorolt adatok csakugyan mind együvé tartoznak-e? A m. *káka* vocalismusát csak tör. *kaki*-féle alak (vö. az idézett kaz. tat. alakot) magyarázná meg kielégítően.

Vö. Munkácsi, Ethn. 4:298.

178. **kalokány** [alakv *kolokány*, *karlokány* Tjsz., MTsz.]. Stratioites aloides (toban növő szúrós fű). Kétségkivül ugyanez a szó: *karakány* id Tjsz. Kassai 3:183, CzF.; átvitt értelemben: *karakánkodik* izgágáskodik, MTsz., *karakánság*: pajkosság CzF.

A törökségből két szó is kinálkozik az egybevetésre:

α) ha *karakán* alakot veszszük eredetibbnek:

bask. *karaγan* Katar. 124 | kirg. tat. *karagan* Budag. 2:46 | tel. *karaγana* Verb. 130 | sor *karaγan* Radl. 2:151 „Robinia caragana“ || mong. *χaraγana* caragogne, caragan frutescent; faux acacia de Sibérie; *χarγana* Robina ferox Kov. 831 | burj. *kargana* Spierpflanze Castr. 109.

β) ha a *kalokány* (< **kalakán*) alakot tartjuk az eredetibbnek:

kirg. *kaśaγan* die klette Radl. 2:390.

Vö. [Vámbéry, NyK. 8:156]; Munkácsi. Ethn. 4:298; Gombocz, NyK 35:258.

[179. **kan** männchen < kún, csag. kaz. kirg. bask. *kaban* Radl. 2:439, Katar. 108 alt *kaman*, *kaban* eber, der wilde schwein Verb. 123 | mong. *χaban* Kov. 750. Vö. Vámbéry, NyK. 8:156, Budenz, NyK. 10:85, 20:151; Munkácsi, Ethn. 4:205.

A hangzóközi *b* nyomtalan eltűnése érthetetlen volna. Vö. még Munkácsi. ÁKE. 386.]

180. **kancsó** [alakv. *kancsú*, *kancsu* MTsz.] weingeschirr, eimer oder krug.

? csag. *končak*, *kolčak* eine längliche tasse, ein trinkgefäss Vámb. Stud. 319, 320; *konǯak* teller, schale Kún. 134.

Munkácsi a csag. *končak*-ot iráni jövevényszónak tartja s összeveti vele a szkr. *kamsá-* „metallenes gefäss, becher, schale“ szót, KSz. 6:377.

Vámbéry, NyK. 8:157, Budenz, NyK. 10:85.

[181. **kandró** tóban élő hal, talán Perca fluviatilis; a MTsz.-ban egy adat Herman MHalK.-ből. < burj *χadaraγ*, *χadaran*, *χadar* Salmo thymallus Castr. 110 || mandzsu *χadara* Gab. 91. Vö. Munkácsi, Ethn. 4:183.

Alaki okokból elfogadhatatlan.]

182. **kantár** [alakv. *gantár*, *kentár* MTsz.] 1. zaumriemen, zügel, 2. vastag fonalból vagy hársból készült ritka hálószerű fonadék, a melyben az ételhordó edényt a mezei munkásoknak kiviszik, MTsz.

< oszm. *kantarma* ein kurzer zügel, mit dem man den kopf der pferde in die höhe hält, wenn man sie zur tränke führt Radl. 2:121 | csag. *kantar* das kurze leitseil; *kantar-* ein pferd kurz anbinden Vamb. Stud 313, Zenk. 685 || mong. *χantar-* den zügel der pferde straff anziehen und an den sattelknopf befestigen Schm. 128 (? vö. mong. *χantu-* détourner les yeux Kov. 724); *χantarγa čilbuγur* une courroie que l'on met dans la bouche d'un cheval et qui passe sous son ventre où l'on attache, pour l'obliger à baisser la tête Kov. 724, b. (> jak. *χantarγa* id. Böhtl. 77.)

Legrégibb adatunk a m. *kantár* szóra a 17. század elejéről való (a Beszt. Szój. *kantrengu* — „antena“ szavát Finály a *farmatring*

eltorzitásának tartja); nem lehetetlen, hogy csak újabb, szláv réven került oszmanli jövevényszó, vö. szerb. lengy. *kantar* Miklosich, Denk. 34:326, EtWb. (a m. szó mindkét helyen hibásan *kántár*).

Vö. Hunfalvy, VogF. 297; Budenz, NyK. 6:306, 10:85; Vámbéry, NyK. 8:157; Munkácsi, NyK. 17:96.

[183. **kanyaró** [alakv. *kanyaru, konyoru, konyorú* MTsz.] masern ≺ kaz. oszm. *kizamik* masern, scharlachfieber Radl. 2:823 | vö. még bar. *kizilzuk* masern, rötheln | kirg. *kizilša* id. Radl. 2:829 | csuv. *χərləχεn* kanyaró NyK. 37 Mell.: 37. Alapszó: *kiz-* roth werden, glühend werden. Vö. Munkácsi, NyK. 21:118.

Még ha felteszszük is, hogy a m. *kanyaró* eredetibb **karamó* helyett van [vö. *kanyarodik* ∼ *karamodik* MTsz.], az első szótag *a*-ja akkor is magyarázatlan marad.]

184. **kapu** [alakv. 1216/30: *Cv-copu*; 1319/22: *kopu* OklSz.] tor. ≺ ó-tör. *kapuγ* Thomsen, Inscr. 20; Radloff, Inschr. Neue folge 168; Zweite f. 93. tor | ujg. *kapuγ, kabuγ* [?] porte Kud. Bil. 2:86:10; Thomsen, KSz. 2:248 [Radloff hibásan *kabuk*] | kún *kabak* CCum. 186, 188, 206 | oszm. *kapu, kapi*, Radl. 2:414, Zenk. 691 | csag. *kapuk, kapuγ* Vámb. Stud. 308 | karaim *kabak* | kaz tob. bar. kirg. *kapka* Radl. 2:438, 418 | kaz. *kapi* Radl. Sprachm. 25 | bask. *kåpka* KSz. 5:250 | csuv. *χapχa* Zol. 91, NyK. 37. Mell.: 34.

Vö. Pray, 104; Beregszászi, 115, 137; Gyarmathi, Affin. 206, 228; Voc. 32; Vámbéry, NyK. 8:157; Budenz, NyK. 10:85.

185. **karó** pfahl, pflock.

≺ ujg. oszm. kaz. kirg. alt. tel. leb. *kazik* pflock, pfahl Radl. 2:374, Verb. 114 | kún *altû chaz'* CCum. 161; Radloff olvasása szerint (Sprachm 24): *altin-kazik* „der polarstern" | csag. *kazuk* Vámb. Stud. 311; *karuk* (vielleicht ein versehen für *kazuk*) Radl. 2:188 | bask. *kåδək* id.; *timər-k.* sarkesillag KSz. 5:249 [vö. kaz. *timər-kazək*, csag. تيمور قازوق polarstern, tkp. ‚vas karó' Radl. 3:1135, 1409].

Vö. Hunfalvy, VogF. 297; Vámbéry, NyK. 8:157, Budenz, NyK. 10:85.

[186. **karvaly** falke, sperber ≺ tör. **kargul* (**kargaul*, vö. tör. *torγul* falke, tat. *kirkaul* fasan, mong. *χorγoul* id.). Vö. Munkácsi, ÁKE. 330, 352; NyK. 21:117; Szilasi, Adalékok a finn-ugor palatalis hangok történetéhez, 18; de vö Gombocz, NyK. 36:475.]

[187. **káta** a gyalom zsákja, Kassai, Szókönyv, 3:122; Herman O. MHalK. ≺ kaz. kirg. alt. *kalta* tasche, ein lederner tabacksbeutel Radl. 2:258; vagy: kaz. *kata* nemezcsizma Bál. 42 | bask. *kata* башмаки Katar. 129 [vö. orosz *коты* art lederner bauerschuhe]. Vö. Munkácsi, Ethn. 4:204.

Egyik egybevetés sem meggyőző. Nincs nyoma annak, hogy akár a tör. *kalta*, akár a *kata*, mint halászati műszó, halórész megnevezésére is szolgálna, sem pedig annak, hogy a magyar *kata* általában „zsák"-ot is jelentene, vagy jelentett volna.]

[188. **katáng** solsequium, intubus, cichorium < kirg. *kan*, *kandak* avarfű | csuv. *katan* csalán Vö. Munkácsi, NyK. 18:116. Csuv. *katan* = kaz. *kitän* ,len'; a kirg. *kandak* megfelelői: krim. *kandan* | mis. *kandan* | tob. *kandak*, *kaudak* ,avarfű'. Vö. bővebben Gombocz, NyK. 36:477—8.]

[189. **katka** „vacsmacska alakba kötött négy nagyobb horog, a melylyel a halász a fenekes horgokat a víz fenekén megkeresi és fölszedi." Herman O., MHalK. < tör. *kadak*, *kadaγ*, *kadïγ*, *kada* nagel, hufeisen, pfund, riegel, sattelbeschlag Radl. 2:307, 308, 322, 350. Vö. Munkácsi, Ethn. 4:274.

A magy. *katka* nyilván egy szláv dem. *kotzka* (ebből *kotz* „macska, kandúr": vö. lengy. bulg. *kotka*) átvétele. Megemlíti e szláv szavakat részben Munkácsi is, de a hangalaki egyezést véletlennek tartja. A jelentésváltozásra vö. a *vasmacska* szót.]

[190. **káva** [alakv. *qava*, *kámva*, *kánva*, *kángva* MTsz.] reif, umfassung < tob. *kabak*, kerítés a mezőn | kirg. *kabak*: *sajïdïn kabaγï* a hegyszakadék felső karaja Budag. 2:2 < oszm. *kapa-* umhüllen | csag. *kaba-* umfassen, umgeben, einschliessen, zustopfen, belagern Radl. 2:435; kirg. *kama-* id. Radl. 2:479 stb. Vö. Munkácsi, Ethn. 4:205.

Érthetetlen volna a magy. *káva* alakban a *-k* névszóképző nyomtalan eltűnése. Különben is az idézett igeket alig lehet elválasztani a tör. *kapa-*, *kaba-* „zudecken" igétől, a melyből Munkácsi (Ethn. 4:205, jegyzet) — szerintem tévesen, — a *kupak* és *kápa* szavakat származtatja. A *kápa* „blendleder, augenleder; caputium equi" nyilván azonos a „kutte, kapuze, kappe" jelentésű s szláv (Asbóth, NyK. 18:373) vagy latin-olasz (Melich, Szláv jövev. 2:300) eredetű *kápá*-val; így már a NySz. is. A *kupak* < tör. *kapak* ,deckel' [már: Sándor, Sokf. 12:74; Czuczor-Fogarasi; Vámbéry, NyK. 8:163, Budenz, NyK. 10:86] származtatás a magyar szó *u* tőhangzóját nem magyarázza meg; különben a *kupak* szót először SzD.-ban találom.]

191. **kecske** [alakv. *keske* MTsz.] ziege.
< oszm. csag. krim. *käči* ziege Radl. 2:1145 | chin-tör. *käčki* Radl. 2:1148 | kaz. *käǯä* ziege Radl. 2:1149; *käzä* Radloff 2:1171. szerint ,reh', de Bálint-nál ,kecske' tob. *käzä* reh | bask. *käzä* Katar. 111 | csuv Buj. *kaďža*, *kaďžaɢa*, M kar. *katšara* NyK. 36:11.

Különválasztandó ettől: csag. krim. *äčki* | kirg. *eški* kecske Radl. 1:864, 911 | alt. *ečki* Verb. 55 | szag. *äskä* Radl. 1:1879 | bar. *itskä*, tob. *itski* Radl. 1:522 | kumand. *öčkä*, küärik *ötskä* Radl. 1:1287, 1289 = mong. *išigen* Kov. 285; *ischègae* Pall. ziege, junge ziege [Munkácsi szerint (KSz. 6:378) < szkr. *aǯá-* ziegenbock].

Vö. Beregszászi, 115; Gyarmathi, Affin. 194, 223; Voc. 36; Vámbéry, NyK. 8: 158, Budenz, NyK. 10: 85, 20: 151; Munkácsi, NyK. 18: 82, ÁKE. 512, KSz. 5: 354, 6: 378; Wichmann, Lehnw. 73

192. **kék** [alakv. 1216, 1229, 1275 stb. *keye* OklSz.; *kík* NySz., MTsz.] blau

≺ ó-tör. *kök* Thomsen, Inscr. 19, 20 | ujg. *kök* Radl. 2: 1220 | kún *kök* kék, ég CCum. 78, 108, 160 | oszm. *gök* Bi 666 | csag. *kök* grün, blau, himmel Vámb. Stud 330 bask. *kuk* KSz. 5: 255 | kaz. *kük* Bál. 67 | kojb *kök* blau, grün Katan. 125 | karag. *kuk* Castr. 97 | alt. tel. leb kirg. *kök* kek, zöld, fü Verb. 182, Radl 2: 1221 | csuv *kǝvak* kék Asm. 8 | jak. *küöχ* die grüne od. blaue farbe; *köχör-* grün od. blau werden Boehtl. 57, 72 | mong. *küke* bleu, vert Kov. | kalm. *kükü* Jülg 182 | burj. *kökö*, *χöχö* Castr. 115 || mandzsu *kuku* bläulich, grau. Gab. 156.

Vö. Gyarmathi, Affin. 223; Sándor, Sokf. 12: 175; Vámbéry, NyK. 8: 158, Budenz, NyK. 10: 85.

193 **kelengye** „jegyruha, ajándék, leánynegyed“, SzD.

? vö. keleti-tör. **kelindik*, vö. oszm. *gelinlik* état de fiancée, dot nuptial Zenk. 758. Alapszó: köztör. *kälin*, *kilǝn* schwiegertochter, frau eines jüngeren verwandten | csuv. *kin* Asm. 362. 376 Vö. még: csag. *kälinčäk* | kirg. *kälinšek* die braut, eine junge frau bis zur geburt des ersten kindes Radl. 2: 1117—8. Vö. Munkácsi, Nyr. 13: 262.

E magyarázat szerint a magy. *kelengyé*-t eredetibb **kelendő*ből kellene származtatnunk. A *kelengyé*-t az irodalmi nyelvben Barczafalvi (1787) honosította meg, vö. NyÚSz. SzD.-nál csillaggal. A népnyelvből igen kevés adatunk van (Nyr. 14: 469, 25: 571 28: 124, 30: 588). Más magyarázatot kisértett meg Melich Nyr. 28: 399.

194. **kender** [alakv. *kendör* (irva: *kendur*, számos adatban a XIII és XIV. századból) OklSz.; MTsz.] hanf, Cannabis sativa.

≺ ujg. oszm. alt. tel. leb. sor, tar. küär. *kändir* der hanf, der flachs, das hanfgewebe Radl. 2: 1081, Verb. 169 | kún *chendir* CCum. 102, 106 (*kinadir* CCum. 143; Kuun szerint ‚kender‘, de vö. Radloff, Sprachm. 27) kaz. bask. *kinder* Voszkr. 108, Katar. 137 | kirg. *kendir* Radl 2: 1081 | kkirg. *kindir* egy euphorbia-faj, melyet szőnek; kender KSz. 2. 114 | kojb. *kendǝr* Katan. 122 | nog. *kindiriš* Radl. 2: 731 | csuv. *kandir* Zol. 31.

Vö. Beregszászi, 126; Gyarmathi, Affin 223; Voc. 35; Hunfalvy, VogF. 297; Budenz, NyK. 10: 132.

195. **kénesö** [alakv. *kenósó* Murm. 1590; *kinesö*, *kényesö*, *kinyesö* NySz., MTsz.; népetymologiával: *kénasó*, *kinasó*. *kényesüög*, *kényesítő* MTsz.] quecksilber.

≺ kún *konessu*, *chonasuj*, CCum. 30, 94 argentum vivum; Radloff olvasása szerint (Sprachm. 32): *könäsü* | kaz. *künäsiwi* Bál. 163; *кенясу* Budag. 1: 705 id. | ujg. *könüksü* id. A Chinai-ujgur szótár 68. lapjáról idézi Radl. 2: 1245.

Igaza van Munkácsinak abban, hogy Hunfalvy magyarázata (kún *konessu*, *chonasu*) tör. **kümüš* + *su* „ezüst-víz"), bár magában véve tetszetős, az újabban előkerült kazáni és ujgur adattal nem egyeztethető össze. Munkácsi szerint is összetétel, de szerinte az első tag oszm. *känä*, kirg. *kenä* „zecke," tehát az egész összetétel jelentése „parasitenwasser, zeckenwasser"; persze az idézett ujg. *könüksü* alakot ez a feltevés sem magyarázza meg.

A magy. *kénesö* szóra, a mely kétségkívül népetymologiai alakulás, a legelső adat a XVI. század közepe tájáról (1533-ból) való. (Igaz, hogy Ballagi „Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár" 218. lapján már a MünchC.-ből idézi a *kéneső* szót, csakhogy az illető helyen nem ‚quecksilber'-ről, hanem valóságos *kén-eső*-ről, „*schwefel-regen*"-ről van szó). Lehet, hogy csak újabb, pl. kún jövevényszó.

Vö. Kuun Géza, CCumanicus 30; Hunfalvy, A Petrarca-codex 42; Budenz, NyK. 21:158; Munkácsi, KSz. 2:237.

196. **kép** [alakv. *keep* ÉrdyC. 46, 166; *kêp* MünchC.; *kip* Sylv UjTest. vö. NyK. 31:97; *kíp* MTsz.] bild. vorstellung; standbild: *-képen*, *-kép* vö. Budenz, Magy. Nyelvészet 5:542; Szarvas, Nyr. 21:150; TMNy. 690.

< ujg. *kep*, *geb* (ez utóbbi olvasatra alig van ok) form, bild Vámb. Kud. Bil. 215; *kebit*, *kebid* form, bild, hülle, gestalt, äusseres aussehen ibid. | ó-oszm. *gib* ebenbild, bild, aehnlichkeit Vámb. Alt-osmanische sprachstudien 169 | alt. *kep* Verb. 170 | sor *käpkä* muster, leisten, form Radl. 2:1188, Verb. 170 | jak. *kiəb* form, gestalt Böhtl. 66 | mong. *keb* forme, modèle Schm. 147, Kov. | burj. *χep* form für kugel Castr. 124. — Vö oszm. *gibi* comme ainsi, à l'instar Bi. 2:564 | kún *kibi* addita alicui nomini denotat alicuius similitudinem CCum. 174 | turkoman *kibin*, *gibin* -ként, gyanánt NyK. 15:52 kaz. *kibək*; *kük* Radl. 2:1416, 1423 | tob *kibək* Radl. 2:1400.

Vö. Hunfalvy, VogF. 280; Vámbéry, NyK. 8:159, Budenz, NyK. 10:85; Munkácsi, NyK. 18:116 [Donner, Wb. 1:82].

197. **kepe** fruchthaufen, mandel.

< kaz. *kübä* kis rakás széna Bál. 69; so viel heu man auf einmal mit der heugabel aufheben kann Radl. 2:1518 bask. *kubä* копна Katar. 152 sor *kobu* die garbe Radl. 2:660 | csuvBuj. *kuва*, Mkar. *kořa* szénaccsomó Asm. 11,357.

Megjegyzendő, hogy van a törökségben egy másik alakra és jelentésre közel álló szócsoport is (kún *keben* „en huwte" CCum. 234 | kaz. *kibən* kazal, boglya Bál. 57. | bask. *kibn* Katar. 109 | kirg. *kebän* Radl. 2:1192 | bar. *käbän* R. 2:1191 | tob. *kibən* R 2:1399 | csuv. *kaвan* Asm. 63 [a törökből or. *кабанъ*]) s a magyarban is a *kepe* mellett *kéve* ‚garbe.' Munkácsi szerint (Ethn 4:205) a *kepe* és *kéve* egyazon török szó-

nak két különböző nyelvjárásból való átvétele (KSz. 4:256 szerint *kéve* < tör. *kuba*, de KSz. 5:359 szerint *kepe* < tör. *küba*).

Vö. Munkácsi, Nyr. 13:262, Ethn. 4:205, KSz. 4:256, 5:359 [Budenz, Szóegyeztetések 19, 31: Donner, Wb. 1:77, 83].

198. **keselyü** [alakv. *köselő* Murm. 1034; *köselyö*, *keselő*, *keselé* NySz., OklSz.] geier.

? tör. **küč-lik* vö. csag. *kučalak* geier Radl. 2:1009; *kuǯalak* le milan Zenk. 712.

Vö. Gombocz, NyK. 31:12.

199. **kés-*ik*** [alakv. *keesyk* ÉrdyC. 355: *késuen* MünchC. 238; *kísedelem* Sylv. UjTest. 1:80] verweilen, säumen; *késő* [*késén*, *kísén*, *késün* MTsz., NySz.; *késübb* MTsz.] zögernd, zandernd; spät.

< tör. **käč-* vö. csag. tar. *käčik-* spät bleiben, sich verspäten Radl. 2:1146 | alt. *kečik-* id. Verb. 174 | kaz. *kičək-* Radl. 2:1381 | kirg. *kešik-* Radl. 2:1181. — Vö. még: alt. tel. ujg *käč* spät, lange, (von der zeit) Kud. Bil. 18, 11; Radl. 2:1142, Verb. 174 | kirg. *keš*, kaz. *kič* id. | kún *kečow* piger, cunctabundus CCum. 135; *keziv* CCum. 220, träge' Radl. Sprachm. 31, de Kuun szerint: ‚sectio, consvetudo'.

Vö. Beregszászi, 116; Gyarmathi, Affin. 378; Budenz, NyK. 2:156, 10:85; Vámbéry, NyK. 8:159.

200. **kín** [plur. *kínok*; alakv. *kinzotviatwl* HB.; *keen* ÉrdyC. 89, 122, JordC. 162; *kén*, *kíny* MTsz.] pein, qual, marter, folterung.

< ujg. *kijin*, qual Radl. 2:718. | kún *kyn* CCum. 169; *kin* 209; qual, marter; *kinov* cruciatus 138; *kinadi* torsit 138; *kinaidelar* cruciaverunt 170 | oszm. csag. *kin* qual Radl. 2:725, Kún. 129 | tel. leb. küär. kirg. *kijn* qual, schwierig Radl. 2:695 | alt. kaz. *kijin* qual, strafe; prügel Radl. 2:718, Verb. 159 | csuvBuj. *χən*, Mkar. *χən* baj, betegség; *χəńε-*, *χəńü-* ütni, verni Asm. 361, 363.

Vö. Vámbéry, NyK. 8:159, Budenz, NyK. 10:85; Munkácsi, NyK. 17:97 [Donner, Wb. 1:64].

201. **kis** [alakv. *küs* OklSz., MTsz.] klein; *kicsi* klein (a NySz.-ban s az OklSz.-ban csak egy pár kései példaadat); *kicsid* [alakv. *küesid* OklSz., MTsz.] klein, wenig, gering; *kicsiny* [alakv. *kücsin*, *kicsény*, *kicsin* NySz., OklSz.; vö. még: *kičenèd* BécsiC. 72, *kewczew-ned* EhrC. 145] id. A mai irodalmi nyelv jelzőnek a *kis*, (és *kicsi*, *kicsiny*), állitmány-kiegészitőnek a *kicsi*, *kicsiny* alakot használja (de vö. „nyavalyád nem *kis*" NySz.).

< ó-tör. *kičig* klein Radl. Inschr. Neue f. 171 | ujg. *kiǯik* Radl 2:1383 | kún *chiči* CCum. 75 | oszm. *küčük* klein; *küči* fratze, lotterbube, *kučük* jedes kleine ding, lotterbube Radl. 2:1491–3 | csag. *kičik* Radl. 2:1381 | kaz. *kečə*, *kiček* klein Radl. 2:1413 | kirg. *kiši*, *kiškənə* R. 2:1392—3 |

kojb. *kəčəq* klein, *kəčīšək* ein wenig KATAN. 123 | tel. *kičik, kičinek, kičenek; kičiyeš, kičiyeneš* VERB. 179 | tel. abak. kumand. *küčü, küčünek, küčeš, küčeyeš* VERB. 195 | tuba *kičinäš* RADL. 2 : 1381 | tar. *kitskä*, küär. *kidzək*, bar. *kidzū* R. 2 : 1384 | csuv. *kǒžəń* kicsiny NyK. 21 : 6, 11 | jak. *kuččugui* BÖHTL. 70.

Vö. PRAY, 104; BEREGSZÁSZI, 137; SÁNDOR, Sokféle 12 : 67; VÁMBÉRY, NyK. 8 : 159, BUDENZ, NyK. 10 : 85; MUNKÁCSI, KSz. 2 : 191, NyK. 25 : 280, Ethn. 4 : 289.

202. **kobak** [alakv. *kabak, kobag* NySz., MTsz.] kürbisflasche, schädel.

< kún *cabuc* cucurbita CCum. 125 (ɔ : *kabak* vö. RADL. Sprachm. 25) | oszm. csag. krim. kaz. *kabak* kürbis RADL. 2 : 437, BÁL. 44

MUNKÁCSI NyK. 18 : 82 lapján mong. *χomon* alakot is idéz, az illető helyen azonban *χolon* van, vö. *χulun* espèce de courge, une grande cuiller à longue manche KOV. 927.

Vö. VAMBÉRY, NyK. 8 : 160, BUDENZ, NyK. 10 : 85; MUNKÁCSI, NyK. 18 : 82, ÁKE. 429.

203. [kócsag der reiher < csuv. *kǎvaGal, kuaval* ASM. 467 | kkirg. *kögöl* RADL. 2 : 1232 | kojb. *kogən* stb. Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 4 : 295 s a *gém* czikket. Nem meggyőző egybevetés, l. bővebben GOMBOCZ, NyK. 36 : 478—9.]

204 **kocsány** [alakv. *kocsán, kocsony; koczon; csokán, csokány* MTsz.] (levél, virág) szára; (kukoricza, káposzta) szára, torzsája; csutak (KR.).

< oszm. csag. *kočan* der strunk RADL. 2 : 616 | kaz. *kočan* gyümölcs bele, torzsája BÁL. 178.

A törökségből valók: szerb *kočan*, kisor., orosz *kočanъ*, újgör. κοτσάνι, albán *kotšan*, olah *cocean* stengel, strunk MIKLOSICH, EtWb. 122, MEYER, EtWb. 203. Lehet, hogy a magy. *kocsány* is csak újabb, oszmán török jövevényszó.

Vö. MUNKÁCSI, Nyr. 13 ; 262, NyK. 25 : 284.

205. **komló** [alakv. *kompló* CSÁNKI, 1 : 300, 2 : 498; OklSz.] hopfen.

< kaz. csag. *kolmak* BÁL. 61, PAVET DE COURTEILLE 436 | kirg. *kumdan* RADL. 2 : 1051; *kulmak* BUDAG. 2 : 92 | bask. *kumalak* KATAR. 144 | tel. *kumdak* VERB. 150 | kumand. *kumunak* VERB. 150 | szag. *kumnak*, küär. *kumnag* RADL. 2 : 1050 | sor *kubanak* RADL. 2 : 1035 | csuvBuj. *χə̆mla*, Mkar. *χǒla* ASM. 368., NyK. 37. Mell. 41.

A törökségből átkerült több finnugor nyelvbe: tavdai vogul *χumləχ* NyK. 28 : 159 | osztjak *χŏmpàχ* KARJALAINEN, Mém. 23 : 111, FUF. 2 : 121 | mordM. *komľa* E. *komuľa, komoľa, komľa* Journ. 15 : 2 : 37 | cser. *umola, umla* SZILASI.

UgFüz. 13:270. A finn Suomi *humala*, vepsz. északt *humal*, vót *umala*, lív *umal* < ó-északi *humli*, *humall*, ó-svéd *humbli* (vö. Thomsen, Den gotiske sprogklasses indflydelse på den finske, 117), míg a középlatin *humulus*, ó-bolg. *chmelь* (or. *хмель*, lengy. *chmiel* stb.) szavakat keleti finn és tatár (?) jövevényszavaknak magyarázták (vö. Miklosich, EtWb. 87; Kuhn, Zeitschrift, 35:314; Walde, EtWb. 291).

Vö. Beregszászi, 126; Gyarmathi, Affin. 200, 226; Voc. 37; Hunfalvy, NyK. 3:22; Budenz, NyK. 10:132; Munkácsi, Ethn. 8:29, KSz. 6:376; Papay, Nyr. 24:465.

206. **kopó** [alakv. *kofo* MTsz.] jagdhund.

< tör. **kopak* vö. oszm.-krim. *köpäk* hund, jagdhund Radl. 2:1310 (vö. talán még: oszm *kupui* ein sehr guter jagdhund | kirg. *kumai* ein windhund türkmenischer race Radl. 2:1033, 1044).

Vö. Sándor, Soktélé 12:69; Hunfalvy, VogF. 285; Vámbéry NyK. 8:160, Magy. Ered. 289; Munkácsi, AKE 423.

[207. **kopoltyú** die kieme < oszm. *kümürtlik*, *kümirtlik* knorpel | csag. *kamirdük* id. | kaz. *kimərčäk* id. | bask. *kimər-dük* id. | alt. *kimirčäk*, *käbirčak* id. | tob. *kimərtsäk* id. Radl. 2:1196, 1207, 1210, 1404 | csuv. *kəmə̆rbž̆ak*, *kəmərbž̆äk* id. NyK. 21:24. Aligha tartozik ide a tung. *kamoša* kieme Castr. 127. Vö. Munkácsi, NyK. 21:120, Ethn. 4:169.

Munkácsi szerint *kopoltyú* eredetibb **koborcsú*-ból fejlődött. Ellentmond ennek a feltevésnek a nyelvtörténet: a *kopoltyú* fejlődése — a magyar nyelven belül — ugyanolyan, mint a *sarkantyú*, *töpörtyű* stb. szavaké: *kopolte* Schl. Murm.; *kopoltó*, *kopótó* Szikszai, NySz.; *kopeló*, *kopityó*, *kopetyé*, *kopóta*, *kopótya*; *kopótó* MTsz.]

208. **koporsó** [alakv. *kopursu*, *kaparsó* MTsz.] sarg.

< oszm. *kubur* étui; gaine, fourreau, tuyau, conduit, Zenk. 691 | csag. *kobur* gefäss, étui; *kopur* id. Radl. 2:660, 654; *koburčak* eine kleine büchse Radl. 2:661, *kupurǯuk* kleine schublade Kún. 138; schachtel Vámb. Stud. 315 | mong. *χaγurcak* kasten, kästchen, sarg Schm. 133, Kov. 749 | burj. *χur*, *χursek*, *korsek* Castr. 117, 127 [jak. *kuorčaχ* sarg < mong., Böhtl. 69].

A mong. *-γ-* ∾ tör. *-p-*, *-b-* megfelelésre vö. ujg. *kubur* dürr sein Radl. 1038 ∾ mong. *χaγurai* Schm. 132., burj. *χarai* Castr. 217 trocken; tör. *kopuz*, *kobuz* saiteninstrument ∾ mong. *χoγor* laute, guitarre Schm. 165.

Vö. Fábián, NyK. 5:243; Vámbéry, NyK. 8:161, Budenz, NyK. 10:86.

[209. **korcz** [alakv. *kores*? NySz.; *gorcz* MTsz.] 1. gatya, nadrág, pendely, szoknya felső pártázata, a melybe szíjat, kötőt, madzagot húznak CzF., MTsz. 2. rántz SzD. Kr. 3. fonatos keresztkötése, vesszőből font hevedere a nád v. vesszőkerítésnek MTsz., CzF. 4. riemen, corrigia, lorum? NySz. < ó-tör. ujg. oszm. csag. alt. kojb. *kur* leibgurt, kreis; umzäunung, kreis,

rand Radl. 2:916, 918 | alt. tel. szag. *kurča-* jmdem den leibgurt umgeben, umgürten; reifen um das fass legen; umgeben; *kurčak* leibgurt, tonnenreif Radl. 2:953; alt. tel *kurču* id. Radl. 2:955, kirg. *kursau* R 2:956. Vö. Munkácsi. Ethn. 4:163.

Sem az alak (a magyarban *korsó*-t várnánk), sem a jelentés nem egyezik annyira, hogy e származtatást meggyőzőnek tekinthetnők.]

210. **kóró** [alakv. *kóré, góré* OklSz., MTsz.] stengel, dürrer stengel, dürre pflanze.

< kún *korra* dumus CCum. 135 (Radloff olvasása szerint: *kura* ‚unkraut', Sprachm. 29) | kirg. *kurai* Radl. 2:921, de: *kurai* Sprachm. 29, NyK. 21:158, Heraclium Sibiricum | bask. *kuraj* nád, nádi furulya KSz. 5:255 | kur. *kaurai* trockenes schilf Radl. 2:51 | kumand. abak. *kobrak* die rohrpfeife und die pflanze, aus der sie gemacht wird; *apšak kobrak* Angelica silvestris; *su kobrak* mocsári növény Verb. 137 | tel. *korok* Verb. 142 [? tel. *komirjai, kobirjai* eine hohle stande, - mong.? Radl. 2:669].

Az idézett alakok, bár különböző képzőkkel ellátva, valószínűleg mind összetartoznak; de már kérdéses, hogy a következő (legalább látszólag) rövid tőhangzójú alakok ide vonhatók-e: kirg. kkirg. *kura* schilf | leb. *korak* eine grossblätterige pflanze mit hohlen stengeln Radl. 2:551, 922 | kaz. *kura* trockene halme unkraut, himbeere Radl. 2:920 | csuv. *χura* száraz fű Zol. 99; *korok* fű Asm. 135.

Vö. Gyarmathi, Affin. 194–5; Voc 39, Munkácsi, Nyr. 13:262 NyK. 17:98, 18:106, Szilasi, Adalékok a finn-ugor palatalis hangok történetéhez 25; Wichmann, Lehnw. 84.

211. **korom** [acc. *kormot*; alakv. Schl.: *coron*] russ.

< kún *kurum* russ CCum. 220 | oszm. krim. *kurum* Radl. 2:936 | kaz. *kerem*, karataj *kərem* Journ. 21:1:25 | kirg. *kurum* schwarzer, verbrannter filz Radl. 2:936 | bask. *korom* KSz. 5:254 | szag. kojb. *kuran* Verb. 153, Radl. 2:931 | csuvAn. *χǝrǝm*, Virj. *χorom* Asm. 9, 340; NyK. 37. Mell. 43.

Vö. Beregszászi, 116; Gyarmathi, Affin. 378; Sándor, Sokféle 12:70; Vámbéry, NyK. 8:161, Budenz, NyK. 10:86; Munkácsi, KSz. 4:253.

212. **korsó** krug, wassergeschirr.

Hasonló alakú és jelentésű szavak a szlávságból: ószl. *krъčagъ, krъčaga* szerb *krčag* | cseh *krčah* | lengy. *korczak* | orosz *korčagъ, korčaga* „krug," Miklosich, EtWb. 156 [szerb, kisor. *koršov* a magyarból]; de a míg egyrészt a magy. *korsó* nem lehet közvetlen kapcsolatban e különben is kétes eredetű szláv alakokkal (Miklosich, i. h.: „mit *krъčьma* mag zusammenhangen asl. *krъčagъ, krъčaga*, suff. *-ěgъ, -ěga* . . ."), másrészt egy föltehető tör. *korčak* alaknak pontosan megfelelne. A baj csak az, hogy eddig ilyen török szót nem sikerült kimutatnunk.

Budenz szerint „a szlav alakok igen jol egyeznek a tatár *korčak*-kal, mely bábot (agyagból késziiltre kell gondolni) s a cseremiszbe atvéve szintén *báb*ot, de fazekat is jelent. S ezen t. *korčak*-nak a magy. *korsó* éppen olyan magyaros hasonmása, mint *borsó* a tör. *boršak*-nak", NyK. 6:307 s. Csakhogy a kaz. *kurčak* statue, puppe | tob. *kurtšak* | csag. *korčak* büste, standbild (Radl. 2:577, 953, 956) jelentése sokkal messzebb fekvő, hogysem a magyar *korsó*-val összevethetnők: a cser. *kortšàk* (ein irdener topf, Ramstedt, 55) orosz jovevenyszó (or. *корчага*), mig a keleti cser. *kurčak* -(*kuua*) (puppe, Szilasi, UgFüz 13:99) a tatárságból való.

Munkacsi (ÁKE. 415, 426) ide vonja egyebek közt az alt. *kurčuk*, *kurd'uk*, mong. *khuriče* „schlauch" szavakat is (alt. *kurjuk* das fell, Radl. 2:941, mkkb Verb. 152: a mong. *khuriče*-t forrásaimban nem talalom), a magy. *korsó* eredetére nem vetnek világot.

213. **kos** widder; *koslat* herumlaufen, läufig sein (máskép Szilasi, Adalékok, 24).

— kün *gozchar* CCum. 128, *köčkar* 180, *kočkar* 144 kos | oszm. csag. *koč*, *kočkar* widder Radl. 2:615, 617 kaz. *kučkar* Radl. 2:1010 | kirg. *koskar* Radl. Sprachm. 26 | tel. *kočkor* Verb. 145 | alt tel szag. kojb. sor *kuča* Radl. 2:1007, Katan. 127, Verb. 155 ‖ mong. *χuca* bélier, agneau, qui n'est pas encore chatré Kov. 940 | burj. *kusa*, *χusa*, *χuca* Castr. 118 ‖ mandzsu *kuča* Zach., *koča* Gab. tungMan Ur. *kuca* Castr. 81.

Vö. Berlogszászi, 127, 139, Gyarmathi, Affin 222, Voc. 39, Sándor, Sokféle, 12.71, Vambery, NyK 8:161; Budenz, NyK. 10:86, 20:150; Bálint, Párhuzam

214. **köd** [alakv. *kögy* MTsz.] nebel.

vö. mong. *kiidez* brume, brouillard épais Kov. 2589 [> jak. *kiidän* leichter nebel, zittern der luft, nebel, staub, Böhtl. 73, 181].

Eredeti finn-ugor szónak magyarázták Munkacsi (ÁKE. 417) és Szinnyei (Nyh.[3] 145), összevetve vele a votj. *kįd* szot (ebben az összetetelben: *tšįn-kįd* „gyenge köd", *tšįn* = „füst"), a mely Munkacsi szerint a magy. *köd*-del együtt a szkr. *ghandhás* „geruch, duft" átvétele.

Vö Vambery, NyK 8:161, Budenz, NyK. 10:86.

[215. **ködmen** [alakv. *kedmen* NySz., OklSz; *ködmön*] rheno, pellicium, colobium; pelz. Vambéry szerint benne „az ujgur *ketim* (esetleg *ketmen*) ruházat ismerhető fel" MagyEr 308; NyK. 8:161, Budenz. NyK. 10:104.

A Vambery-től idezett ujgur *ketim* igei névszó. Alapszava: ó-tör. ujg. *käd* sich ankleiden KSz. 2:251, Radl. 2:1125, 1132 | csag. tar. *kai-* id. Radl. 2:1054 | kun *chei*, *chey-dum*, *cheydun* CCum. 14, 32, 66 | oszm. *gäi* Radl. 2:1551 | alt. kirg. kaz. *ki-* Radl. 2:1339 | sor. szag. kojb. *käs-*, *kes-* Radl. 2:1157. Származékai: ó-tör. ujg. *kädim*, oszm. *gaim*, csag. *käjim*, alt. kirg. kaz. *kim*; ujg. *kadqa* kleidung Radl. 2:1073, 1139, 1403, 1552;

KSz. 2:252. Evvel szemben az ujg. **kätmän*, kirg. **ketpen* (Török faj. 352) szavakat a török szótárakban hiába keressük.

Különben is a m. *kodmen* eredetét illetőleg más irányba vezetnek az ó-orosz *kъdmanъ*, orosz *kodman*, horv. *kadmen*, a melyek nyilván valamilyen kapcsolatban vannak a magyar szóval. (Vö. Budenz, NyK. 6:308, Miklosich, EtWb 154).]

216. **kökény** [alakv. *keken* Schl.; *kökén*, *kökín*, *kikín*; *kökönye*, *kökinye* OklSz., MTsz.] schlehe, wilde pflaume. Hunfalvy szerint (Magyarország ethnografiája, 384: A kún v. Petrarca-codex, 44) *Küküllő* = *kökényjó* (oláh neve *Tirnava*; szláv *trnъ* „kökény“). < kún *kukel* spina (CCum. 135 (Radloff, Sprachm. 35 szerint „unkraut“, de vö. Budenz, NyK. 21:158) | oszm. *gögem*, *gügem* Zenk. 776—7: *gücüm* Zenk. 780; *güjüm* Radl. 2:1632 eine art wilde pflaume, schlehe | ? csag. (Bochara) *küküm* eine art grosser pflaumen Vámb. Stud. 331 | csag. *kökem* kökény Pavet de Courteille 474 | ? kirg. *küken* meggy Budag. 2:159 | mong. *kügül* le prunellier, buisson épineux Kov. 2632.

Nem tartoznak ide: csuv. *kigel'* Angelica, engelwurz, дягиль; csuv. *kigen* nieswurz, чемерица Zol. 34 < votj. *kekon*, zürj. *kokan* id. Wichmann, Lehnw. 148; a cser. *kikän* a csuvasból.

Vö. Gyarmathi, Voc. 42, Sándor, Sokféle 12—181; Hunfalvy, A kún-codex, 44; Munkácsi, NyK. 21—120; 32—374.

217. **kökörcs** [alakv. *kwtwrchw* Schl.; *kükörcs*, *kükürcs*, *kükircs*, *kukercs*, *kikircs*, *kikirics*, *kurics* NySz., MTsz.] „titipus“ (= tithymallus) Schl., Anemone pulsatilla Szikszai, Nomencl. 8, Narcissus, ibid. 22.; kökörcsin MTsz.

kökörcsin [alakv. *kikerchen* Beszt., *kekerczin* Casanate Gl.; *kekerchen* Beythe; *kükürcsén* MTsz.] „*titipus*“ Beszt.; „primula veris“, Casanate-gl.; Pulsatilla dilutior, saturatior, serotina, Szikszai, Nomencl. 24.; Colchicum autumnale NySz.; kökény MTsz.

< oszm. *güvärǯin*, *görärǯin*, *güjärǯin* taube Radl. 2:1613, 1633, 1652 | kún *kugrčin* CCum. 200 id. | kaz. *kügärčin* Journ. 21:1:35 | kirg. *kügöršük*, *kögüršün* Radl. 2:1232, 1427 | kkirg. *kögürčkön*, *kögüčkön* Radl. 2:1233 | alt. *köjörčün* Radl. 2:1232 | tob. *kügältsin* R. 2:1427 | csuv Buj. *kăvarar.ən*, Mkar. *kuavartsə*, Burn. *kuavarδžan* Asm.; NyK. 21:10 | mong. *kegürǯigene* la tourterelle Kov. 2501 | kalm. *kügüldschirgan* Columba oenas Pall. | mandzsu *kuwečixe* id. Gab. 137 | gold *kuče* Grube 30. — vö. még tar. *kökünäk* turteltaube Radl. 2:1223 | bask. *kügärän* Katar. 152. Közös alapszavuk: köztör. *kök* kék.

Vö. Gyarmathi, Affin. 197; Sándor, Sokf. 12.175; Munkácsi, Nyr. 13.262, NyK. 18:82, KSz. 2:191; Gombocz, MNy. 2—266.

218. **kölcsön** [alakv. *kölczen* Heltai, NySz.] 1. geborgt, geliehen, leihweise; 2. gegenseitig.

< csuv. *kivšen* Asm. XIV., 14. *kivšən* KSz. 2:190, köl-

csön [> c s e r. *kus* : *küse* etwas wechselseitiges; *küsen* kölcsön Szilasi, UgFüz 13, Ramstedt. 60.] ‖ m o n g. *külüsün* louage, payement, les intérêts Kov.

Munkácsi. Nyr. 23 : 262, KSz 2 190.

219. **kölyök** [alakv. *kelk* KulcsC. 26, *kelek* LevTár, I. 6; *kölök*] das junge von tieren, junges hündlein.

← m o n g. *gülige*, *gülüge* un jeune chien, un petit Kov. 2602 | (vö o s z m. *kosak* ein kameeljunges, ein junges tier überhaupt c s a g. *kösek* einjähriges junges kameel Radl. 2 : 1305, Kun. 136)

Bálint, Párhuzam; Munkácsi, ÁKE 420; Gombocz. Nyr. 33 : 548, NyK. 35 263 Budenz, MUSz. 42. TMNy. 94 Munkácsi NyK. 23 : 119. ÁKE. 419].

220 **kölyü** [alakv. *köli*, *külü*, *külö* NySz., MTsz.] stampfe, mörser; stössel, mörserkeule.

← k ü n *cheli* pistillum CCum. 94, 124 | k a z. *kilə* der mörser Radl. 2 : 1369 | k i r g. *keli* Radl. 2 : 1116 | c h i v a i t a t. *källäi* Radl. 2 : 1121 j a k. *kili* hölzerner mörser Böhtl. 55. c s u v. *kilə* mozsartörő NyK. 21 : 7.

A m a g y. **kolö* pontosan megfelel egy föltehető t ö r. **kiläk*-nek (vö. a j a k. *kili* hosszu véghangzoját).

[Donner Wb 1 56 Vámbéry. NyK 8 : 161, Budenz, NyK. 10 : 86, 17 . 455].

221. **köpönyeg** [alakv. *kepeneg* NySz., *köpenyek* OklSz.; *köpönyeg* Murm.; *köppönyeg* Szikszai 226, MTsz.] mantel.

← o s z m. (elavult) *käpenäk* regenmantel, wintermantel der janitscharen; ? *köpenak* ein kapot aus wollenstoff Radl. 2 : 1187. 1311 | k k i r g. *kebänak* filzrock Radl 2 : 1192 | c s a g. *kipäz* oberkleid, a Calcuttai Szot.-ból idézi Radl. 2 : 1398; *kipek* Budag 2 : 172; *köpü* baumwollener mantel Kún. 136 | m o n g. *kebenek* tuch oder filzmantel gegen den regen Schm. 147.

Megvan, mint török jövevényszó, néhány szláv nyelvben is: b u l g. *kepenek* | l e n g y. *kopeniak* ‖ k i s o r. *kepeń*, *kepeńak* Miklosich, EtWb., Denk. 35 : 108.

Vö. Beregszászi, 118; Gyarmathi, Voc. 42; Sándor, Sokféle, 12 : 76; Vámbéry, Magy Er 508

222. **köpü** wasserwanne, waschfass PPB. butterfass NySz.

← c s a g. *köpü* das gefäss, in welchem gebuttert wird Vámb. Stud. 328; butterfass zum gebrauche für buttermilch Kuun 136; *köbü* Zenk. 765 | b a s k. *göbu* köpü, nagyobb fajta KSz. 4 : 238; *göbe* высокая кадушка, сдѣланная изъ толстаго дупла Katar. 140 [Török jövevényszó az o s z t j. *köpə* butterfass, FUF. 2 : 124, Karjalainen, Mém. 23 : 81].

Vámbéry, NyK 8 162, Budenz, NyK. 10 : 86 [Donner, Wb. 1 : 79].

223. **köris(fa)** [alakv *keures-fa* Beszt. 898; *keres fa* Schl. 1591.; *koros fa* Szikszai 37; *körös*, *körës*, *köriis* OklSz., MTsz.] fraxinus, esche.

— csuv Buj. *karïrš*, Toid. *karš*, Olg. *karšï* kőrisfa Asm. 365.

Vámbéry, Magy Er. 665; Magy Kel. 92, Szamota NyK. 25 138.

224. **körö**, porhanyó, töredékeny; Baranya-m. Ormányság Tjsz.

≺ oszm. *gürrük* fragile, qui peut être facilement brisé ou broyé Bi. 2:657 (≺ *gürrü-* trocken, hart werden Radl. 2:158) | csag. *keurek* NyK. 8:162 | tob. *küürük* schwach, mürbe, zerbrechlich Radl. 2:1419 | sor *köbrük* Radl. 2:1198 | szag. kojb. *kibrük* zerbrechlich Radl. 2:1401 [≻ osztj. *küwrük* spröde, locker FUF. 2:123] | mong *keberek* locker, nicht fest Schm 148; fragil Kov.; *keürek* trocken und spröde; trocken u. locker Schm 147. — A szag., kojb. és sor alakok talán mongolból.

A m. *kőrö*-t eddig csak a Tjsz. adata támogatja; mindaddig, a míg újabb adatok nem állanak rendelkezésünkre, ez egyeztetést — bár az alak s jelentés szempontjából is kifogástalan — csak feltételesen fogadhatjuk el.

Vámbéry, NyK. 8 162, Budenz, NyK. 10:86

225. **körte** [alakv. *kertuel* Beszt 846; *kerth* Schl. 1531; *kortueli* Szikszai, 44; *körtörély* NySz.; *körtve*, *körtöve*, *körtvbe*, *körtvély*, *körtély* MTsz., NySz., OklSz.] -birne.

vö. kún *chertme* pirum CCum 125 nog.-tat. *kartma* vad körte Budag. 2:148. Hozzavehetjük meg ezekhez a Munkácsitól idézett (ÁKE. 425): balkar (kaukázusi tat.) *kertme*, karacsaj tat. *körtmö* adatokat.

Munkácsi a magy. *körtvély*-t (nyilván ez az eredeti alak) összetételnek magyarázza, a melynek első tagja *kort-* — aresin *χert*, lák *χkort* stb. szavakkal, az utórész pedig — perzsa *mul* „wilde birne"-vel. E magyarázattal szemben még mindig valószínűbbnek tarthatjuk, hogy a m. *körtvély* török jövevényszó, ha az eddig ismert **tör. alakok végzetét nem magyarázzák is meg.**

Kuun, CCum 125; Hunfalvy, A kún-codex, 44, Munkácsi, NyK 21:121; Budenz, NyK 21:158; ÁKE. 424.

226. **kút** [acc. *kutat*] brunnen; ?*kotú*, *kutú* „pocsolya, sárral telt gödör", vagy talán inkább a *kátyú*-hoz tartozik? vö. MTsz.

≺ ujg. *kuduγ* KSz. 2:248 (Radl. 2:1002 helytelenül *kuduk*) brunnen | urj. *kuduk* Katan. 143 kún *chuju*, *kuiu* CCum. 89, 134 | oszm. *kuju* Radl. 2:904 | krim. *χuju*, *kuju* Radl. 2:1732 | aderb. *kuju* Radl. 2:904 | kaz. *kojo* | karat. *köje* Journ. 21:1:25 | bask. *kojï*, *köjï* KSz. 5.253 | tob. *kuju* luhme im eise Radl. 2:905; *koji* R. 2:526 | bar. *kijü* die luhme im eise, tränkeställe Radl. 2:723 bar. küär. *kujuγ* Radl. 2:906. Hangzóközi *-d* jük miatt a várható *-j-*, *-z-* helyett (vö. Gombocz, Adalékok az altáji nyelvek hangtörténetéhez, NyK. 35:275) nem tartozhatnak a törökség eredeti szókincséhez: csag. *kuduγ* Radl. 2:1003, *kuduk* Kún. 137 | alt.

kuduk, *kuttuk* Verb. 148 | b a r t e l. k ü ä r. k i r g. t a r. *kuduk* brunnen, quelle, die luhme im eise Radl. 2 : 1002 | k a r a i m *kuduχ* Radl. 2 : 1003 | k o j b. k a r s z o j. *kutuk* Castr. 99, *kuttə̑k* Katan. 127.

m o n g. *χutduk*, *χuduk* puits Kov. 918 | k a l m. *χuduk* grube, loch Jülg 177 | b u r j. *χudek*, *χodek*, *χodok* Castr. 128 | t u n g M a n U r. *kuduk* Castr. 81 | m a n d z s u *χocin* Gab. 103.

Kovalevszkij (i. h.) s Munkácsi (ÁKE 386, 651, KSz. 6:377) az idézett török-mongol szócsoportot a s z k r. *khata* „gegraben, grube, brunnen" < *khán* „graben") átvételének tartják, de e föltevés a tör.-mong. *-j-* ~ *-d-* — **ǯ-* hangfejlődést nem magyarázza meg. — Idevonja Munkácsi (Ethn. 4 : 287) a tiszamelléki *kada* („folyó fenekén levő vízvájta gödör" MTsz.) tájszót is, de már máskép ÁKE. 386; vö. még Szilasi, Adalékok 38.

Beregszászi 128, Gyarmathi, Affin. 229, 380, Voc. 42; Vámbéry, NyK. 8 : 162, Budenz NyK. 10 : 86; Kuun, CCum. 89; Munkácsi, NyK. 18 : 83, Ethn. 4 : 287, ÁKE. 386, 651, KSz. 6 : 377; Gombocz, NyK. 35 : 275.

[227. **kürtö** [alakv. *kirté*, *kirtö*, *kürtü* MTsz.] 1. „a magyar vejsznél az a rész, a melyben a hal fogva marad" 2. rauchloch, schornstein, kamin, ofen < k a z. *kirtä* stange, querstück, grenze, umzäunung Radl. 2 : 1363. Vö. Munkácsi, Ethn. 4 : 263.

A t a t. *kirta* alakilag ideillik [**kirtä-k* > *kürtő*], de jelentésre távol áll.]

[228. **mócsing** [alakv. *morcsing* MTsz.] flechse; *bôcsing* a marhának lábaszára (a MTsz.-ban egy adat Sopron-megyéből) < m o n g. *bulčing* mollet, gras de jambe, cuisse Kov. 1199 | m a n d z s u *bulča-jali* wade Zach. 536 | k i r g. *boluśuk* die muskel der wade Budag. 1 : 289. Vö. Munkácsi, NyK 32 : 283.

Sem az alak, sem a jelentés nem egyezik. Munkácsi valószinűtlen föltevése szerint „ugyane szó harmadik (!) nyelvterületről eredt változatának tetszik még a székely *bucz* is."]

229. **mogyoró** [alakv. 1055 : *munoraou*, *monaraou*; 1255 : *monyero-* (*bukur*), 1256 : *munarou* (*fa*); 1256 : *monoro-* (*kerek*); 1367 : *maniarou-* (*bukur*), OklSz.; *mongero* Beszt.; *moniaro*, *monaro* Schl.; *moniaro* Murm. 1361; *mogyoro* Szikszai 42, 43; *mogiaro* Gyöngy. Szót. 29; *monyoró*, *monyorú*, *magyaró* MTsz.] haselnuss.

< c s u v B u j. *mə̑jə̑r*, M k a r. J a d r. *mirə̑* mogyoró Zol. 44; Asm. 34, 361; NyK. 21 : 11, 22.

A csuvas *mə̑jə̑r* rokonsága a többi törökségben ismeretlen. Azok a török és keleti altaji szavak, a melyeket Munkácsi a NyK. 21 : 122. lapján idéz, nem tartozhatnak ide.

Vö. Munkácsi, Nyr. 13 : 262, NyK. 21 : 122; Paasonen, KSz. 5 : 159

230. **ocsú** [alakv. *ócsú*, *ócsu* NySz.; *ocsó*, *ucsu*, *ucsú*; *uócsuó* MTsz.] spreu, afterkorn, abfälle.

? < c s a g. *očar* spreu Vámb. Stud. 218.

Más forrásból nem ismerjük. Munkácsi egybevetése (m. *ocsú* < kaz. *ualčək* morzsa, hulladék, törmelék Bal. 20, 33 | tob. *uālčak* apró Budag. 2 : 302 < szag. kojb. *ü-* zerdrücken, zerreiben, bar. *ual-*, *uala-* zerreiben, zerdrücken Radl. 2 : 1591) szintelensége mellett a m. *ocsú* rövid *o*-ját sem magyarázza meg (vö. NyK. 21 : 123).

231. **ok** [alakv. *ek* EhrC. 125] vernunft NySz., MTsz.; grund, ursache, veranlassung, gelegenheit, bedingung; *okos* vernünftig, gescheit, klug; *ok-ik* addisco, condisco NySz., MTsz.

< ujg. *uk* die meinung, bedeutung, verständniss, Radl. 1 : 1606; *uk-* vernehmen, verstehen, einsehen Radl. 1 : 1607 (? vö. alt. szag. kojb. kirg. tar. *uk-* hören) || mong. *uχa-* verstehen, fassen, begreifen, Schm. 47 | kalm. *uχa-* id. Jülg 151 | burj. *uχan* verständniss Castr. 101.

Vö. Beregszászi, 117; Vámbéry, NyK. 8 : 166, Budenz, NyK. 10 : 106, 17 : 479 [MUSz. 832].

232. **ól** stall, viehstall.

< oszm. aderb. *ayïl*, *awïl* stall, hürde, einzäunung | küär. *ayïl* dorf Radl. 1 : 163 | alt tel. kkirg. ujg. *ail* jurte, dorf Radl. 1 : 33 | kaz. krim. kún. tob. *aul* id. | tel. *ajïl* id. | kirg. *ol* id. | sor. szag. kojb. *al* id. Radl. 1 : 163, 221, 350, 1080.

A m. *akol*, a melyet Munkácsi tévesen „ugyane szó más török nyelvjárásból való átvételének" tart, szláv jövevényszó, vö. Miklosich Slav. Elem., Etwb.

Vö. Munkácsi, NyK. 27 161 [MUSz. 835; Setälä, NyK. 26 : 386; Vámbéry, NyK. 8 : 166].

[233. **olcsó** [alakv. *olcsú*, *olcsu*; *ócsó*, *ócsu* NySz., MTsz.] wolfeil, billig.

E szavunkat már Gyarmathi, (Voc. 53), Sándor István (Sokféle, 12 : 97), Vámbéry (NyK. 8 : 167) s mások is török jövevényszónak magyarázták, de a vele egybevetett török szavaknak (ó-tör. *učuz* eicht, unbedeutend, eine kleinigkeit, Inschr. 2. folge, 92 | ujg. *uǯus* (ɘ : *učuz* vö. KSz. 2 : 254) gering, wertlos Radl. 1 : 1737 | oszm. krim. *uǯus*, *učuz* ibid. 1729, 1738 | tat. *öčös*, mis. *öčös* Journ. 15 : 2 : 57, 21 : 1 : 25, stb.) a magyarban nem *olcsó*, hanem *ocsor*-féle alak felelne meg. Elfogadhatóbb Budenz magyarázata, a ki e szót az *al-*, *alacsony* szócsaládhoz kapcsolja (MUSz., UAl. 238).]

234. **olló** zicklein, lamm.

< kún *ogolach* capella CCum. 128 | ujg. oszm. csag. krim. *oγlak* zicklein Radl. 1 : 1022; oszm. *ölak* R. 1 : 1084 | alt. tel. *ulak*, *ulak* id. Verb. 401 | kirg. *ɘlak*, *lak* zicklein, ein einjähriges kalb. Radl. 1 : 1374, 3 : 728.

Vö. Vámbéry, NyK. 8 : 167, Budenz, NyK. 10 : 86; Kúun, CCum. 128.

235. **or, orv** [alakv. *orr-oc* MünchC. 191; *orw*, *oru* JordC. 433, DebrC. 82; *wrw* WinklC. 142, *wru* KulcsC. 122] dieb, diebisch.

< ujg. oγri der dieb KudBil. 67 : 15 | kún ogri, ogur CCum. 28, 185 | oszm. ogru, oγru Radl. 1 : 1622 | csag. ogri, ori Vámb. Stud 223 | kirg kaz. uru; kirg. ora (sic!) Radl. 1 : 1658, 1048 | kond. ogirči, kumand. ogur, ogriči Verb. 214 | tel. uri diebstahl, urči, dieb Verb. 406 | kojb. oγir Katan. 111; kar. oro Castr. 85 | szoj. or Radl. 1 : 1047 | csuv. vörö NyK. 21 : 11 | jak. uor- stehlen Böhtl. 40.

Vö Gyarmathi, Affin 225; Vámbéry, NyK. 8 : 167; Budenz, NyK. 10 : 86; Munkácsi, NyK. 21 : 123, 25 : 274; Ethn. 10 : 253.

236. **oroszlán** [alakv. *oroszlány* NySz.] löwe.

< ujg. oszm csag. kaz. tob. *arslan*, *aslan* der löwe Radl. 1 : 327 | kún *astlan* CCum. 127 | kirg. *arsilan* Radl. 1 : 327, *aristan* Asm. 8; kirg. kkirg. *arstan* Radl. 1 : 329 | tel. alt. *arsil* vad; *arsil aba* medve, *arsil aju*, *arslan* (*arsil aγ*) oroszlán Verb. 26 | csuv. *arəslan* Asm. 8, Zol. 7 | mong., mandzsu *arsalan* Schm. 16, Gab. 13.

Vö Pray, 104; Beregszászi, 114, 125; Gyarmathi, Affin. 222, 226; Hunfalvy, VogF 285; Vámbéry, NyK. 8 : 127; Patrubány, NyK. 16 : 459; Budenz, NyK. 18 : 460.

237. **orsó** [alakv. *oorsoo* ÉrdyC. 414; *órsó* MA. Biblia, 1:574; *ossó*, *óssó*; *arsó*, *assó*; *ersó* MTsz.] spindel.

csag. *určuk* die spindel Vámb. Stud. 220 | kaz. *orčok* orsó, malom korongja, Bál. 28 | bask. *orsok* веретено Katar. 183 | kirg. *uršuk* Radl. 1 : 1672; kkirg. *určuk*, *oršuk* id. KSz. 2 : 114 | alt. *orčək* id. Verb. 221.

Vö. Vámbéry, MagyEr. 303, 622; Paasonen, KSz. 3 : 243 [MUSz. 856; TMNy. 152].

238 **öböl** [alakv. *öbel* Com. Lex. Jan. vö. NyelvFüz. 46 : 163] schooss, busen NySz., MTsz.; bucht, meerbusen.

< mong. *ebür* schooss, busen Schm. 23 | burj. *öber*, *ubur* Castr. 99 | kalm. *öbür* Jülg 153. A mongolból: abak. *öbür* die vordere seite, der rockschooss Verb. 227 | alt. tel. *ömür* vordertheil des pelzes Verb. 229.

Vö. Czuczor-Fogarasi, 4 : 1153; Fogarasi, NyK. 5 : 282; Simonyi FUF. 1 : 127.

239. **ökör** [alakv. *öker* Beszt.; *wker*, *eker*, *wkur* Schl.; *ekreketh* JordC. 628; *ökër*, *öker* MTsz.] ochs, rind, stier.

< kún *ogus* [olv. *ögüz*] CCum. 128 | oszm. *öküz* ochs, stier Bi. 1 : 255 | csag kirg. *ögüz* Radl. 2 : 1200 | kaz. *ügəz* R. 1 : 1809 | bask. *ügüð* KSz. 5 : 270 | karaim *ägiz* R. 1 : 703 | tob. *ügəs* FUF. 2 : 137 | csuv Buj. *vəcər*, M kar. *mərər*, Virj. *mocor* Asm. 8, 340 | jak. *oγus* Böhtl. 176, 20 (> tungUdsk. *ogus* Midd.) || mong. *ükür*, *üker* (Guiragos-nál: *akar*, *okar* Howorth, History of the Mongols, 88 | kalm. *üker* Jülg 156 | burj. *uker*, *uχer*, *uχur* Castr. 101 | khalkha *uhur* Vit. et Sercey. A mongolból: urj. *ügar* Katan. 153 | tungMan Ur *ukuur* Castr.

Vö. Beregszászi, 114, 127, 136; Gyarmathi, Affin. 192, Voc. 93; Hunfalvy, Utazás, 1:370; Vámbéry, NyK 8:168, Budenz, NyK. 10:86, 20:150; Munkácsi, NyK. 24:406, KSz. 6:378; Gombocz, NyK. 35:248.

[240 **ökrend** aufstossen. < oszm. csag. *igrän-* einen widerwillen fühlen Radl 1:1430 Vö Vámbéry, MagyKel 85.

Kétségtelen evvel szemben, hogy az *ökrend*, *öklend* magyar gyakorító képzés, s nem választható el az *ökrödik*, *öküllödik* szavaktól, s hogy „aufstossen, rülpsen" jelentése csak másodlagos fejlemény az eredeti „stossen, stechen"-ből. Az oszm. csag. *igrän-* különben is alighanem arab jövevényszó, vö. ar. *ikrāh* widerwille', ekel, abscheu Zenk. 81.]

241. **ölyü, ölyv** [alakv. *elw* Beszt., *wlw* Schl., *elyw* Hort; *elyew* OklSz.: *ölue* Murm.; *ëlyv*, *üllü*, *ülö*, *ülü* MTsz.; az *ölyü* ~ *ölyv* alakok viszonyára vö. TMNy. 337] habicht, bussard.

< mong. *elije* geier Schm. 29; *elei* Accipiter milvus Pall.; kalm. *ellae* id. Pall. | burj. *eleü*, *ilē*, *ilē* Falco milvus Castr. 91. Jak. *äliä* weihe Böhtl. 19 | tungManUr. *älie* Castr. 72 a mongolságból. A magy. *ölyü* (< **elö*) pontosan megfelel egy feltehető tör **iläk*-nek.

Vö. Gyarmathi, Affin. 227; Munkácsi, NyK. 21:123 [ÁKE. 497, 651].

242. **őr** MTsz., OklSz.; *öröl* mahlen

< ujg. *ärür-*, *äbür-* drehen, fortwenden, abwenden Radl. 1:933, 942 | oszm. *äwir-* umdrehen, wenden Radl. 1:942 | csag. *äwir-* Zenk. 155 | alt. tel. *äbir-* id. Verb. 36 | szag kojb. *ebir-* id. Katan. 109, Radl. 1:931 | szoj. *är-* id. Radl. 1:755 | csuvBuj *avă̆r-*. Mkar. *ar-* őrölni Asm. 365.

Vö. Vámbéry, NyK 8:168, Budenz, NyK. 10:87; Munkácsi, NyK. 25:184, 32:292 [MUSz. 856].

243. **öreg** [alakv. *örek*beites auctuarium Murm; *ëreg* OklSz., NySz.; *örög* OklSz., NySz., MTsz.] gross; alt, bejahrt.

< oszm. krim.' kirg. *iri* gross, dick, grob, grobkörnig Radl. 1:1458 | kaz. *irə* id. Radl. 1:1459 | csag. *ärik* Radl. 1:762; *irik* Vámb. Stud. 233, alt, gross | bar. *äri* grosskörnig Radl. 1:761.

Vö. Vámbéry, NyK. 8:168, Budenz, NyK. 10:87; Munkácsi, ÁKE. 505.

[244. **özön** flut, überschwemmung < kkirg. *özön*, *ösön* bach, fluss Radl. 1:1302, 1293 | alt. tel. kirg. *özök* id. R. ibid. | karaim *äzän* Radl. 1:890 | bar. *üzön* R. 1:1893 < *ös-* wachsen, erwachsen, zunehmen, anschwellen R. 1:1291. Vö. Munkácsi, KSz. 6:380.

A magyarban, ha régi jövevényszó volna, hangzóközi *r*-et várnánk.]

[245. **pacsirta** [alakv. *pacsir* Schl., NySz., OklSz.: *pacsirta*, *pacsirka* MTsz.] lerche.

Munkácsi valószinütlen magyarázata szerint a magy. *pacsirta* < **pocsirka* < **posztyırka* < alt. *pos-torkoj*, kirg. *boz-torgaj* id. Budag. 1:279. Vö. NyK. 21:123, Ethn. 8:316. Hangtani nehézségek miatt elfogadhatatlan.]

[246. **pocsék** [alakv. *pocsok* MTsz.] pocsolya, lucskos sár < oszm. *balčik* thon, lehm, schlamm, Zenk. 170 | tat. *bålčək* KSz. 5:236 stb. ‖ mong. *balčik* boue, marais Kov. 1079. Vö. Munkácsi, Ethn. 4:285.

E származtatás sem a szókezdő *p*-t, sem a rövid tőhangzót nem magyarázza meg; különben is a *pocsék*, *pocsok* magyar deminutivum a *pocs* alapszóból [MA., PPB., CzF.], a melynek származékai még a *pocsér*, *pocsaj*, *pocsaték*, *pocsalék*, *pocséta* (? > olasz *pozzetta*, vö. Simonyi, Nyr. 18:6), *pocsolya* szavak is, részben bizonyára a szláv eredetű s rokon értelmű *mocsár* [*mocsér* MTsz.), *mocsok*, *mocsolya* szócsalád hatása alatt.]

[247. **pöcsik** [alakv. *pöcsök* CzF., Márt.; *pőczök*, *pécsik* MTsz.] viehbremse < oszm. tat. *böǯek* insect, reptil Zenk. 214, Budag. 1:273 | csag. *möček* gelse Kún. 146. Vö. Czuczor-Fogarasi; Munkácsi, Nyr. 13:263, NyK. 18:111, 24:407; KSz. 6:378, ÁKE. 178; Wichmann, Lehnw. 45.

E származtatás sem a szókezdő *p*-t, sem a hosszú *ő*-t nem magyarázza meg.]

248. **pödör** drehen, aufdrehen.

< kaz. *bötör-* peder Bál. 164 | csuv. *pəᴅər-* id. Asm. XVI. (Talán a törökségből: osztj. *pitər-*, *pudər-* zusammenwickeln, Karjalainen, Mém. 23:218.).

[MUSz. 435.]

249. **sajt** käse.

< csuv. *tšǝrǝt* sajt NyK. 21:10 (> cser. *čegət* id. Szil. 21) | karaim Troki *čijit* id. Radl. 3:2067. Vö. még oszét *čijd* id., Miller után idézi Munkácsi, KSz. 1:336.

Vö. Budenz, NyK. 3:418, 10:87; Vambéry, NyK. 8:171; Munkácsi, NyK. 21:123, Ethn. 5:137, KSz. 1:336.

250. **sár** NySz., MTsz.; *sárga*; *sárog* [alakv. *sárik*, *sárig* NySz., MTsz.] bleich, gelb.

< ujg. *sariγ* gelb KSz. 2:248 | kún *sari*, *sare*, *sarou* flavus, bilosum sputum CCum. 108, 146, 225 | oszm. *sari* jaune, blond, pâle Zenk. 560 | csag. *sariγ* Kún. 167 | kaz. *sarə* Journ. 21:1:27 | bask. *hårə* KSz. 5:240 | alt. tel. kirg. *sari* Radl. 4:319, Verb. 293 | csuv. Buj. Mkar. *sarə* Asm. 8, 17 | kojb. kar. *sariγ* Katan. 145, Castr. 120.

mong. *šira*, *šara* jaune, la bile, acreté d'estomac Kov. 1517; *šira-* jaunir; *širaχan* assez jaune, un peu jaune Kov. 1520; *širγa morin* das isabellfarbene pferd Schm. 362 | burj. *šara* Castr. 138 | kalm. *šara* Jülg 222 ‖ mandzsu *šara-* weiss werden, bleichen Gab. 188.

Vö. Pray, 104, Beregszászi, 116, 120; Gyarmathi, Affin. 202, 224; Voc. 68; Vámbéry, NyK. 8:170, Budenz, NyK. 10:87.

251. **sár** kot, morast.

< kún *saz* lutum CCum. 216 | oszm. *saz* schilfrohr, binsen Zenk. 490 | kaz. *saz* mocsár, sás Bál. 132 | bask.

hāð mocsár, nádas KSz. 5:240 | alt. *sas* mocsár, tundra, zsombék Verb. 294 | csuv. *šur* Paasonen, KSz. 3:244, *šor* Zol. 107, *šar* NyK. 21:8 mocsár ‖ mong. *šaruk* marc ou lie, résidu Kov. 1433. A csuvasból cser. *šor* schmutz, kot, Ramst. 135.

Ugyanevvel a török szóval veti össze Paasonen a magy. *sás* riedgras szót is. „Wenn die obige zusammenstellung (t. i. *sár* < csuv. *šur*, *sás* < tat. *saz*) — írja a KSz. 3:244. lapján — richtig ist, würde somit eine zweimalige entlehnung des türk. wortes im ungarischen vorliegen." Ugyanígy már előtte Munkácsi is, NyK. 18:123, Ethn. 4:298.

Megjegyzendő evvel szemben, hogy a magy. *sás*nak pontos megfelelői vannak a szlávságban: újszl. szerb, kisor. *šaš* riedgras Mikl. EtWb. 337, meg a votjákban: *šaši*, *šašę* sás Munk. Votj Szót. 479, a melyet már Boller (An. d. magy. verb. 55), Donner (Wb. 1:180) és Budenz (Szóegy. 340) is a magy. *sás*sal vetettek egybe. Munkácsi (NyK. 17:120, 18:123) a szláv szavakat magyar, a votják szót török jövevényszónak tartja; az újszl. szerb, kisor. *šaš*-ra nézve igaza lehet, de már a votj. *šaši* sehogy sem lehet a tör. *saz* átvétele, a melynek a magyarban is csak *sár*, s nem *sás* felelhet meg.

Vö. Gyarmathi, Affin. 229, Vámbéry NyK. 8:170, Budenz, NyK 10:109; Munkácsi, Ethn. 4:285, ÁKE 195, Paasonen, KSz. 3:244

252. **sárkány** [alakv. *sarkan* Beszt. Schl.] drache.

< kún *saragan* (olv. *sazagan*) draco, serpens CCum. 128, 129 | oszm. krim. *sazagan* papiros-sárkány Budag. 1:686.

Vö. Kuun, CCum 128; Hunfalvy, Kún-cod. 41; Munkácsi, NyK. 17:99, 21:126; KSz. 2:190 [Vámbéry, MagyEr. 389].

253. **sarló** [alakv. *sorlow* OklSz., *sarlow* Beszt.; *sarró*, *salló*; *sorló*, *solló*; *sorú*, *sóró* MTsz.] sichel.

? < csuv. *šurla*, *šorla* sarló Asm. 45

Anderson (Wandl. 150) és Wichmann (Lehnw. 102) szerint a csuv. *šorla* alapszava *šor-* „zerhauen, spalten" (= köztör *jar-* vagy *šol-* „mähen" (= tat. *čal-*) a melyhez a *-la* nomen instrumenti képző járult. Ez utóbbi feltevés a magy. *sarló* szókezdő *s*-ét jobban megmagyarázná, bár a szóvégi *-ó* így is magyarázatlan marad.

Vö. Gyarmathi, Affin. 199; Hunfalvy, VogF. 295; Vámbéry, NyK. 8:170, Budenz, NyK. 10:87 [MUSz. 331], Munkácsi, Ethn. 4:276.

254. **sarú** schuh.

< oszm. *čarik* das grobe schuhzeug der bauern Radl. 3:1836 | csag. *čaruk* id. Vamb. Stud. 274 | kkirg. *čarik* lederstücke, die man um die füsse bindet Radl. 3:1863.

Vö. Vámbéry, NyK. 8:170; Budenz, NyK. 10:87; Munkácsi, KSz. 1:336, 4:253.

255. **sátor** zelt.

< ujg. *čadir* (? ɔ: *čatôr*) zelt, Radl. 3:1903 | kún *čater* CCum. 121 | oszm. kaz. *čatir* Radl. 3:1898 | kirg *šatir* Budag. 1:454 | karaim. kur. *čatir* hütte, bettvorhang Radl. 3:1898 | tel. *čadır* Verb. 421 | csuv. *čadər* Zol. 101.

Úgy látszik, régi perzsa jövevényszó, vö. perzsa *čatr*, *čitr*, *šitr* tente, rideau, voile, parasol Zenk. 349, 534, ~ ó-ind. *čhattra-* ≺ *čhad-* „überdecken" Mikl. Denk. 34:271.

Beregszászi, 114; Gyarmathi, Affin. 377, Voc. 68; Budenz, NyK. 6:313, 10:128; Vámbéry, NyK. 8:70.

[256. **savó** [alakv. *savu*, *sahu*, *saju*, *sau* MTsz.] „molken", Vámbéry szerint (NyK. 8:171, Budenz, 10:87) ≺ csag. *savun* „sauere milch" Stud. 295.

Ez a csag. *savun* (ساون) nyilván = kirg. *saūn* „das melken" Radl. 4:235, = oszm. *saγi̯* id. Radl. 4:264, s alapszava: oszm. csag. *saγ-*, kaz. kirg. *sau-*, kojb. szag. küär *sag-*, alt. tel. *sa-* „melken" Budag. 1:693 ‖ mong. *saγa-* traire Kov. A köztör. **sak-*, **sag-* nomen verbalejának a magyarban nem *savó* felelne meg, hangzóközi *v*-vel.]

257. **sëpër-** [alakv. *söpör-*, *söpör-* NySz., MTsz.] kehren; *sëprő*, *söprü* [*sepre* Schl. 1019] besen.

≺ kún *siburtchi* CCum. 103 | oszm. csag. *süpür-* seperni Bi. 1:1004, Kún. 175 | kaz. *seber-* Bál. 135 | bask. *heper-* Katar. 54 | kojb *sibir-* Katan. 148 | kandak *sibirge* besen Castr. 122 | tob. [*səbərkə*] FUF. 2:130 | abak. *sibir-* Verb. 316 ‖ mong. *šigür* ruthenbesen Schm. 357.

Beregszászi, 117; Gyarmathi, Affin. 378, Voc. 36; Vámbéry, NyK. 8:171 2, Budenz, NyK. 10:87 [Donner, Wb. 2:109].

258. **sëprő, söprö** [alakv. *sepre* Schl. C.; 3. szem. birt. raggal *söpreje*, de a régi nyelvben gyakrabban *söprője* is] hefe, bodensatz.

≺ csuv. *śöprä* seprő Zol. 76 | kaz. *čüprä* seprő, élesztő, kovász Bál. 98 | kirg. *šöprä* закваска, дрожжи, подонки Budag. 1:491 | bask. *suprä* vminek az alja KSz. 5:263. Alapszó *čüp* schmutz, müll, kehricht Radl. 3:2201 | csuv. *śüвə* id. FUF. 2:184?

Vámbéry csag. *šeprek* („die hefe, bodensatz, weinstein" Stud. 303) alakot említ, de e szót eddig más forrásból nem sikerült igazolni.

Vámbéry, NyK. 8:172, Budenz, NyK. 10:87; Munkácsi, NyK. 32:285; Gombocz, MNy. 2:193.

259. **sereg**, haufe, menge, schaar.

≺ ujg. *čärig* KSz. 2:248 armée | kún *ceryi*, *ceri* exercitus CCum. 105, 118, 159 | oszm. *čäri* Radl. 3:1967 | csag. *čerig* Vámb. Stud. 278 | kaz. *čireu* had, sereg, Bál. 96 | tel. *čärü* Verb. 428 | kond. kumand. *čerig* Verb. 428 | karaim. *čäriw* Radl. 3:1968 | csuv. *śara* Zol. 66 | jak. *säri̯* heer, krieg Böhtl. 159 ‖ mong. kalm. *cerik* kriegsmacht Schm. 322, Jü. 215.

Vámbéry, NyK. 8:171, Budenz, NyK. 10:87; Munkácsi, NyK. 17:99. KSz. 1:336.

[260. **seregely** < o s z m. *sıgırčık* seregély | k o j b. k a r. *sıgei*, *sirhei* Anas querquedula, Munkácsi NyK. 21 : 125, Ethn 6 : 452, de vö. Gombocz, NyK 36 : 480.]

261. **serke** [alakv. *sörke* NySz., MTsz.] kopfnuss, nisse (in den haaren).

< o s z m. *sirke* nisse von läusen, eier von flöhen, wanzen Zenk. 506 | c s a g *serke* Kun 169 | k a z. *serkä* Bál. 135 | b a s k. *herkä* Katar. 54 | k i r g. *serke* Zol. 110 | k o j b. *sergä* Katan. 147 | k a r a g. *sirhä* Castr. 122 | a l t. *sirgi*, *sirge*, *sirke* Verb. 299 | c s u v. *šĭrʒa* Asm. 100.

Föltünően hasonlítanak az idézett szavakhoz: m o r d E. *šarko*, M. *šar'kä* | v o t j. *šeral*, z ü r j. *šeral* | l p N o r v. *čivros*, Lule *čjuruse-*, nom. *čjurās* | f i n n *saivar*, é s z t. *saevas* | c s e r. *šarʒöʒe*, *šargene*, *šarʒeńe* „nisse" a nélkül, hogy bármelyiküket török jövevényszónak lehetne tekinteni, vö. Paasonen, S-laute 39—40, ÁKE. 328.

Beregszászi, 119; Gyarmathi, Affin. 200, 379; Voc. 69; Vambery, NyK. 8 : 171, Budenz. NyK. 10 : 87; Munkácsi, NyK. 18 : 121.

262. **serte, sörte** [alakv. *sörtély* OklSz., MTsz.] borste; *sertés* „schwein" elvonás a régi *sertes-marhá*-ból.

< t a t. *šırt* serte Budag. I. 680 | t e l. *sırke*, *serkek* id. Verb. 446, 448 | c s u v. *šĭrt* id. Zol. 110.

Vö. Vámbéry, NyK 8 : 171, Budenz, NyK 10 : 87, 17 : 449; MUSz 312; Anderson, Wandlungen 88—9 [Munkácsi, ÁKE. 338.

263. **sima, síma** glatt.

< u j g. *silia* glatt Vámb. Kud. Bil 255 | c s a g. *sima*, *siba* glatt, heil, abgehobelt Vámb Stud. 305 | k a z. *sima* Bál. 102 | b a s k. *šĭma* KSz 5 : 264 | c s u v. *šĭma* Zol. 109.

Szinnyei eredeti szónak tartja; szerinte „olyan deverbalis névszó, mint *lucsa-rona*, *hajla*, *csapa* stb. . . alapszava *sim*-ik „csuszik, csuszamlik." NyK. 29 : 71, ugyanígy MUSz. 343, Anderson, Wandlungen 30. Csakhogy a m. *síma* teljes alaki és jelentésbeli egyezését a t ö r. *sima*-val sem tekinthetjük véletlennek.

Vö. Vambery, NyK. 8 : 172, Budenz, NyK. 10 : 87, Munkácsi, NyK. 25 : 182, 279.

[264. **sólyom** [alakv. *solum* Schl.; *zoliem* Beszt.; *sājm* MTsz.] falke < t ö r. *čojlu*, *čajlak* id. Vö. Vámbéry, MagyEr. 293, 664.

Az idézett két szó különválasztandó: *čojlu*, ill. recte *čavli* (így Radl. 3 : 1934, Kún 41, Zenk 346, sőt Budagov is, a kire Vámbéry hivatkozik) = o s z m. *čavli* ein junger, noch nicht dressirter falke, sperber Radl. 3 : 1936; o s z m. *čailak* habicht Radl. 3 : 1828 = c s a g. *čailan* id. Vamb. Stud. 277 | t o b. *čailan* id. Radl. 3 : 1829. A magy. ***sólyom*** **hangalakját egyik sem magyarázza meg.]**

[265. **söre** „pecus saginatum" Sl Munkácsi szerint < o s z m. *sigir* | c s a g. *sikir* | k a z. *sǟjär* „rind, ochs, stier," vö. NyK. 24 : 207.

E magyarázatnak jelentésbeli nehézségei vannak. A m. *söre* nem egyszerűen = rind, legtöbbnyire jelzőként szerepel: *söre ökör*

MTsz. OklSz.; de *söre tehén, söre ürü* is, = „hizó." „*Sőrére* fogni a marhát": hizlalóba MTsz.; s ebből elvonással egyszerűen *sőre* is (mint pl. *sertés* < *sertés marha*). Vidékenként *söre* = *csira* vö. CzF., LEHR, MNy. 2:166.]

266. **sürü** [alakv. *sirő* DomC. 79; *sirő* DebrC. 248: *serw* ÉrdyC. 236b.: *síri, sürő* MTsz.] dicht.

? < csuv An. *śora*, Virj. *sõra* sűrű NyK. 21:22 (talán innen vogÉ. *surä*, L. *surä* id. MUNKÁCSI, Vogul népk. Gyűjt. I: CCCV.).

A míg a csuvason kívül egyéb török nyelvi alak nem áll rendelkezésünkre, nem dönthetjük el véglegesen az egybevetés helyességét vagy téves voltát.

Vö. GYARMATHI, Affin 208; VAMBERY, NyK. 8:172, BUDENZ, NyK. 10:87 [MUNKÁCSI, NyK. 25:185, MUSz. 359].

267. **süveg** [alakv. *siueg* Schl. 900, 1176; *siveg, söveg, süeg, süög* NySz., OklSz., MTsz.; *sijeg, süjeg, sög* MTsz.] hut.

? < csuv An. *śələk*, Virj. *əślək*, Kurm. *əślək* sapka, süveg, ASM. 35, NyK. 21:125 | csag. oszm. *jelek* fejedelmi süveg BUDAG. 2:364, RADL. 3:348.

Vö. MUNKÁCSI, NyK. 21:125, KSz. 4:256.

268. **szakál, szakáll** bart.

<, ujg *saχal* (? ə:*saχal*) bart RADL. 4:263 | kún *sachal* CCum. 113 | oszm csag. tel. tar. kaz. *sakal* RADL. 4:244—5 | bask *hakal* KSz 5:240 | alt. tel leb. szag. kojb. *saχal* id RADL. 4:263, VERB. 282. KATAN. 145 | csuv. *suval* ASM. 7. mong. *saχal* SCHM. 339 | burj. *hakal, haχul, saχal* CASTR. 133 | kalm. *saχal* JÜLG. 218 || mandzsu *salu* GAB. 171.

Vö. PRAY 104; BEREGSZÁSZI, 116, 136; GYARMATHI, Affin. 192, 222, Voc. 71; HUNFALVY, VogF. 283; VAMBERY, NyK. 8:173, BUDENZ, 10:88.

269. **szál** [alakv. *száj, szájj, szála* MTsz.] floss.

< oszm. *sal* floss ZENK. 562 | csag. *sal* KÚN. 165 | kaz. *sal* szál. tutaj BÁL 134 | kirg. *sal* ORENB szót. 175 | bask. *hal* KATAR. 48 | alt. *sal* VERB. 289 | kojb. *sal* KATAN. 145 | csuv. *salə, sul* floss, fähre PAAS S-laute 118 | mong. *sal* SCHM 342.

A NySz. és utána az OklSz. a „tutaj" jelentésű *szál* szót egynek veszi a „gerenda" jelentésű *szál*-lal; noha a „szálfa > *tutaj*" jelentésfejlődés könnyen érthető, mégis az idézett pontosan egyező török szavak e két szó szétválasztását javallják.

Vö. GYARMATHI, Voc. 71, VÁMBÉRY, NyK. 8:173; MUNKÁCSI, Ethn. 4:268, ÁKE. 555.

270. **szám** zahl; *számomra* für mich.

< ó-tör. *san* nombre THOMSEN 37; RADL Inschr. N. f. 177 | ujg. kún, oszm. csag. kirg. kaz. kojb. tar. *san* zahl, rechnung; eine grosse zahl, eine menge RADL 4:296 | bask. *han* KATAR 49 | csuv. *sum* zahl, zählung ASM. Izv. 18:58. 127 | oszm. csag. krim. *sai-* zählen, betrachten,

halten | u j g. *sa* sprechen, aufzählen, zählen Radl. 4 : 215-220 | c s u v. *sur-*, *su*, *sər-* id. Zol. 63 ; vö. o s z m. k r i m *saji*, c s a g. *sai* zahl Radl. 4 : 219 (Gronbech, Forst 69).

Vö. Hunfalvy, VogF. 297 ; Vámbéry, NyK. 8 : 173, Budenz, NyK. 10 : 88 ; Munkácsi, NyK. 18 : 84, 25 : 283 ; Wichmann, Lehnw. 96 ; Szilasi, NyK. 33 : 267.

271. **szán** 1. zudenken, 2. beschliessen, 3. reuen, bedauern, erbarmen ; *szándék*, *szándok* vorsatz, plan, vö. Szinnyei, Nyh.[5] 96.
~ o s z m. k r i m. k i r g. *san* denken, glauben, überlegen, voraussetzen | o s z m. c s a g. k ú n. k a z. k i r g. a l t. t e l. l e b. s o r *sana-* denken, gedenken, sich erinnern, beabsichtigen, ehren Radl. 4 : 296-7 | c s u v. *sun-*, *son-*, für etw. halten Paas. S laute, 118 | j a k *sana-* denken, meinen, für etwas halten Böhtl. 154 | m o n g. *sana-* denken, gedenken, sich erinnern Schm. 337 | b u r j. *sana*, *hana* Castr. 134.

Vö. Boller, D. magy. verbum 58 ; Vámbéry, NyK. 8 : 174, Budenz, NyK. 10 : 88.

[272. **szán** [alakv. *szány* NySz.] schlitten ; dem. *szánka*, *szánkó*. Török jövevényszónak magyarázták : Gyarmathi, Affin. 210 ; Hunfalvy, VogF. 295 ; Vámbéry, NyK. 8 : 173, MagyEred. 660 ; Edelspacher, NyK. 10 : 343. A felhozott török szavakból csak a c s a g. *sanak* (,schlitten'. Vámb. Stud. 294) jöhet figyelembe, de megjegyzendő, hogy Vámbéryn kívül egyéb forrásból ezt az alakot sem ismerjük. A még látszólag egyező b a s k. *sana* Katar. 191 | c s u v. *sona* Zol. 72 | k a z. t e l. l e b. t a r *čana* | a l t. t e l. l e b. *čanak* szán Radl. 3 : 1855-6 | m o n g. *čana* id. Schm. 316, b u r j. *sana*, *čana* schneeschuh Castr. 212. Mongol jövevény szavak : k o j b. *sana* schneeschuh Katan. 146 | s z a l b. *šana* Castr. 120.

A magy. *szán* valószínű szláv eredetére nézve vö. Miklosich, EtWb. 288.]

273. **szapu** scaphium, modius ; scheffel vö. Schl. 1020. Beszt. 486 (vö. Melich, Szláv jövevényszavaink 1 : 98).
~ k i r g. *sara*, *saba* kumisz-tömlő KSz. 2 : 113 | b a s k. *haba* id. Katar. 44 | d a g e s t. *sapa* getreidemass Budag. 1 : 682 | k o n d. *saba* nagyobb nyírhéjedény Verb. 281 | a b a k. *sapčak* vödör Verb. 291 | m o n g. *saba* vase, poterie, vaisselle Kov. 1302 | b u r j. *saba*, *haba* Castr. 158.

A magy. *szapu* tör. *sapak*-nak felel meg.
Vö. Czuczor—Fogarasi ; Munkácsi, KSz. 5 : 359.

[274. **szarú**-*fa* querbalk, sparren ; Munkácsi szerint (NyK. 21 : 126, 25 : 274) ~ c s a g. *soruk* sátorkaró Budag. 1 : 645 = o s z m. *sirik* stange, spiess, tragestange Zenk. 568, 581 | k i r g. *sirik* id. | m o n g. *sirak* pieux, mât Kov.

Egyszerűbb és természetesebb magyarázat, hogy *szarúfa* = *szarv-fa* ; különben is az idézett tör. alakoknak a m.-ban nem *szarú*, hanem **sorú* v. **szoró* felelne meg.]

275. **szatócs** krämer, verkaufer

< ujg *satiγči* kaufmann VÁMB. KudBil 255 | kún *satugzi* venditor CCum 106 | oszm. *satiǯi̯* ZENK. 558 | csag. *satiγǯi̯* verkaufer KÚN. 167 | kaz *satiuči̯* szatócs, kalmár BÁL. 133 | bask. *hatiuši̯* KATAR. 52 | tel *saduči̯*, kond. *sadi̯či̯*, abak. *sadirči* VERB. 294 | kojb. *sadiγǯi̯* KATAN. 146 [< kún *satuc*, *satugh* venditio, *sator* id. CCum. 60. 105, 133 | jak. *at*, waare BÖHTL. 4 = köztör *satiγ* < tör. *sat-* | csuv. *sot-* ZOL 63 | bask. *hat-* „eladni“.]

Vö. HUNFALVY, VogF. 297 ; BUDENZ, NyK. 3 : 159, 10.132, MUSz. 469.

276. **szék** sitz, stuhl bank.

< oszm. *seki* lieu un peu élevé pour s'asseoir, banc, estrade ZENK. 514 | csag. *süki* BUDAG. 1 : 630 | kaz *säke*, *sike* pad, tatárágy BÁL. 134 | bask. *hike* KATAR. 55 | csuv. *sak* ZOL. 58.

Vö. CZUCZOR FOGARASI ; MUNKÁCSI, Ethn. 7 : 7, NyK. 25 : 177, KSz. 2 : 194

277. **szél** wind.

< kún *yel* ventus CCum. 82 | ujg oszm. csag. tel. leb. *jäl* wind RADL. 3 : 345 | kaz abak. *jil* BÁL. 84, VERB. 93 | bask. *jəl* KATAR. 97 | csuv. *śil'* wind ASM. 97.

BEREGSZÁSZI, 118, 136; GYARMATHI, Affin 210, Voc. 72 ; HUNFALVY, VogF. 284 ; VÁMBÉRY, NyK. 8 : 174, BUDENZ, NyK 10 : 88, 15 : 465; WICHMANN, Lehnw. 100.

278. **szëplő** [alakv. *zeeple* DöbrC. 515 ; *szóplő* MA.] zittermahl, sommerfleck.

< csag. *säpkil* schwarze und gelbe flecken, die sich auf der haut zeigen | kirg. *sekpil* id. RADL. 4 : 445, 467 | kaz. *sipkəl* szeplő BÁL. 139, *silpək* KSz. 5 : 241 | bask. *hipkəl*, *hilpək* KSz. 5 : 241 | ? mong. *seb* flecken ; *sebge* sommersprossen, kleine rostflecken SCHM. 347. A magy. *szëplő* = tör. **siploγ*.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8 : 174, BUDENZ, NyK. 10 : 110 ; MUNKÁCSI, NyK. 25 : 268, KSz. 7 : 371.

279. **szérű** [alakv. *szérő*, *szírő*, *szürü*, *szürü* NySz., MTsz.] tenne.

? < csuv, *śərə*, *śörö̂* gyűrű | oszm. csag. *jüzük* | kaz. *jözək* id. stb. vö. a *gyürû* cikket.

BUDENZ szerint a *szérü* „tenne“ jelentése eredetibb „ring“-ből fejlődött, úgy hogy *gyürü* és *szérü* ugyanazon török szónak két különböző nyelvjárásból való átvétele.

Vö. BUDENZ, NyK. 15 : 464 ; GOMBOCZ, NyK. 31 : 245.

[280. **szigony** [alakv. *szigëny*, *szügöny*, *czügöny* MTsz.] angel, fischangel ; harpune SzD. < oszm. *sipkin* angel, gabel zum fischfang ZENK. 497 ; *sapkin* BI. | csag. *sabγun* angel zum

fischen ZENK. 487; pfeil, lanze zum fischfang KUN. 163. Vö. MUNKÁCSI, Ethn. 4:266, KSz. 2:191, 4:254.

E származtatás mellett a magy. *szigony* rövid *i*-je magyarázatlan marad.]

281. **szirony** [alakv. *szirany, czirom* MTsz.] membrana colorata, pellis levigata, colore tincta; keskeny szines bőrszalag v. bőrfonál MTsz., NySz.

? < kaz. *soran* csávába való bőr, BÁL. 140; *sorom* id. VOSZKR. 105 | csuv. *sǝran* NyK. 21:127. ZOL. 63.

Nem tartozik ide a csag. *sirim* (der riemen, von dem die steigbügel herabhängen, VAMB. Stud. 301) = oszm. *sirim, sirim* riemen, lederstreif (ZENK. 581) < ? *sir-* die haut abstreifen (de vö. arab *sarim* stück leder ZENK. 569). A többször idézett perzsa *sirim* („corium album asperum, ex quo balteos conficiunt et quo alligandis avibus venaticis utuntur" VULLERS, 2:366) valószinűleg török jövevényszó.

Vö. MUNKÁCSI, NyK. 21:127, Ethn. 4:169, NyK. 23:434, KSz. 2:195; R. PRIKKEL M., NyK. 26:254; ÁKE 574; SETÄLÄ, FUF. 2:263.

282. **szirt** [acc. *szirtet*, de a régi nyelvben mélyhangú: *zirtoc* BécsiC. 46, *zirtbol* AporC. 35. stb. vö. NySz., *szirtok* MTsz.; TMNy. 100] 1. hintertheil des hauptes, nacken; 2. fels.

< kún *sirt* dorsum, dorsum montis CCum. 144, 170 | oszm. nog. *sirt* hátgerincz, hegygerincz BUDAG. 1:625 | kaz. *sǝrt* id. BÁL. 138 | bask. *hǝrt, sǝrt* hát, hátgerincz KSz. 5:241 | kirg. *sǝrt* ZOL. 65, BUDAG. 1:625 | kkirg. *sǝrt* fensikszerű völgy KSz. 2:117 | alt. *sǝrt* gerincz VERB. 322 | csuv. *sǝrt* hegy-gerincz ZOL. 65.

Vö. HUNFALVY, VogF. 297; VÁMBÉRY, NyK. 8:175, BUDENZ, NyK. 10:88, 17:448; MUNKÁCSI, Ethn. 4:190, NyK. 25:280 [MUSz. 300].

283. **szór** wannen, streuen; *szórakozik* sich zerstreuen.

< oszm. *sawur-* vanner BI. 2:88 | csag. *saur-* id. KÚN. 168 | kaz. *sawǝr-, sǝwǝr-* id. BÁL. 136, VOSZKR. 43 | tel. *sobur-, sobǝr-* id. VERB. 300 | csuv. *suŕ-, sǝvǝr-* ZOL. 63, *sur-* NyK. 21:7.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:175, BUDENZ, NyK. 10:88; MUNKÁCSI, NyK. 25:254, 21:121.

284. **szök-ik, szök** [alakv. *zek*tete fw Schl. 877; *szek*tet HELTAI Krón. 10. 106; *zek-* LevT. 1:130] springen, hüpfen.

< ujg. *sek-* fliehen, entspringen, VÁMB. KudBil. 254 | oszm. *sek-, sej-* bondir, rebondir ZENK. 514 | csag. *sek-* springen KÚN. 168 | aderb. *sek-* id. BUDAG. 1:630 | csuv Buj. *sik-*, Mkar. *sek-* ugrani ASM. 350; — ujg. *sikir-* RADL. Sprachmat. 63 | kún *sechir-* id. CCum. 57 | kaz. *sikǝr-* id. BÁL. 138 | bask. *hikǝr-* KSz. 5:241 | kirg. *säkir-* RADL. Sprachmat. 63 | kojb. *segǝr-* KATAN. 147 | alt. *sekir-*, abak. *segir-* VERB. 295.

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:176, BUDENZ, NyK. 10:88; Cz.-FOG. [BUDENZ, MUSz. 311, GENETZ, Suomi 3:6:22].

285. **szöllő** [alakv. *zele* Schl. 896, 1480, 1482 stb.; Hort. 2221; ÉrdyC. 130; *zelew* Beszt. 800.; *szellő, szöjlő, szöllyő* MTsz.] weinbeere, weintraube.

< kaz. *jiläk* bogyó Bál. 85 | leb. *jigläk* id. Radl. 3:511 | alt. tel. kumand. *jiläk* die erdbeere Radl. 3:518 | kond. *jestek* Verb. 90 | abak. *jistek* Verb. 94 | kojb. *čestäk* beere Katan. 141 | csuv. *śirla* Zol. 68.

A tör. alapalak* *jidläk*, a magy. *szöllő* tehát **szödlő* helyett való. Munkácsi, Nyr. 11:58, KSz. 2:193; Gombocz, MNy. 2:145.

[286. **szösz** „hanf, werg". Munkácsi szerint (NyK. 21:127) < kaz. *süs* szösz Bál. 144 | csuvAn. *süs* „zum spinnen bereiteter hanf od. flachs".

A m. *szösz* ∼ zürj. *södz, sodz*, permi *söӟ* „faser, faden, hede, werg"; a zürjénből való a kaz. *süs* is, s a tat.-ból a csuv. *süs*, vö. Budenz, MUSz. 317, Paasonen, S-laute, 90, Szinnyei, Nyh.[3] 165. — A csuv. *śüś* „hajszál", a melyre Munkácsi szintén hivatkozik, = kaz. *čäč* id.]

287. **szunyog** [alakv. *zuniig* Beszt. 1137; *zvnvg* Schl. 1719; *szunyok* MTsz.] mücke.

< oszm. *sinek, sivek* fliege, *siwri sivek* mücke Zenk. 513, 525, 533 | csag. *singek* fliege Vámb. Stud. 302; *sinkek* (?) Kun. 170 | krim. nog. *sinek* Budag. 1:658 | kojb. *säk* fliege; *sariγ s.* mücke Katan. 147 | kar. *säk* Castr. 121 | alt. *sek, sēk* szunyog, légy Verb. 295.

Vö. Beregszászi, 115; Gyarmathi, Affin. 378; Hunfalvy, VogF. 285; Vámbéry, NyK. 8:176, Budenz, NyK. 10:88; Munkácsi, Ethn. 4:173.

[288. **szurok** „pech", Munkácsi szerint (NyK. 18:122) < oszm. *sakiz* | kún *sachex* CCum. 92 | kirg. kaz. *saγδz* Bál. 131, Radl. 4:270 | tel. *saγδs* Verb. 291 | kojb. *sas* Katan. 146 | csuv. *suχər, sucər, socər* Journ. 21:1:45 | jak. *ias* Böhtl. 29, „pech, harz" (vö. még mis. *čäjər* | kirg. *šajər* | bask. *säjer* „baumharz", a melyek viszonya az előbb idézett *z*-s alakokhoz tisztázatlan).

E ki nem elégítő magyarázattal szemben (vö. a m. *szurok* rövid *u*-ját!) valószinűbbnek kell tartanunk a *szurok* f.-ugor voltát (∼ zürj. votj. *śir* „harz, tannenpech"), vö. Budenz, MUSz., Donner, Wb. 1:185, Paasonen, S-laute, 107, Wichmann, Lehnw. XXII, Simonyi, Nyr. 35:34, Gombocz, Nyr. 35:94].

289. **szűcs** [alakv. *szöcs* NySz., OklSz.] kürschner.

< csuvBuj. *śøvəś*, Olg. *šüžə*, Tojd. *śüvəžə* szabó Asm. 365, 375, 380 < csuvBuj. *śøvə*, MKar. *śü* varrat, varrás — kaz. *ӡöi* die nath im kleide, der aufnäther | bask. *jüj* id. Katar. 102. — Ugyanezen alapszó származéka csuv. *śöl'e-, śəl'ä-* varrni NyK. 32:299 = kaz. *ӡöilö-* eine nath nähen, Radl. 4:109 (de nem tartozik ide a NyK. 21:128. lapján ide vont alt. *jölö-* „hozzáilleszteni", recte: „hozzátámasz-

tani" Verb. 99 = tar. ujg. *jölä-* stützen, anlehnen, Radl. 3:450).

Vö. Munkácsi, NyK. 21:127, NyK. 32:299, Ethn. 10:253.

290. **szün-ik** [alakv. *zen*-ik NádC. 398, *zen*-nek JordC. 724; *zöńńel* MünchC. 18] aufhören, ablassen.

< oszm. *sön-* s'éteindre, être éteint Zenk. 528 | csag. *son-* id. ibid. | kún *son-*: *sondur* id. CCum. 24 | kaz. *sün-* kialudni, elveszni Bál. 144 | kirg. *sön-* id. Radl. Sprachmat. 65 | bask. *hun-* kialudni, elhamvadni KSz. 5:242 | csuvBuj. *süń-* Mkar. *sün-* id. Asm. 350 || mong. *sünü-* s'éteindre, s'anéantir, disparaître, se dissiper Kov. 1423 || ? gold *sonulu-* von kräften kommen Grube 95.

Vö. Vámbéry, NyK. 8:176, Budenz, NyK. 10:88, 17:459 [MUSz. 320, Donner, Wb. 2:53].

291. **szür** [alakv. *zyr* JordC. 64, ÉrdyC. 209, ÉrsC. 219] seichen, durchseichen.

< oszm. *söz-* | csag. *siz-* filtrer, passer Zenk. 527, 531 | kún *sus-*, *sux-* CCum. 17, 227 | kaz. *süz-* id. Bál. 144 | bask. *hüð-* Katar. 57 | krim. kirg. tar. bar. *süz-* id. Radl. Sprachm. 68 | csuv. *sö̱r-* Asm. 95, *sür-* Zol. 76.

A mong. *šigüre-*, *šigürü-* („passer à travers, couler à travers, boire (du papier), cribler, bluter" Kov. 1516), a melyet a NyK. 35:251. lapján a tör. *söz-*, *süz*-zel vetettem össze, inkább a következő tör. szavakhoz tartozik: kún *sız-* sickern, rinnen, fliessen, CCum. 139, 202 | oszm. *siz-* dégoutter, tomber goutte à goutte, suinter Zenk. 582 | ujg. *siz-* | tar. *siz-* | kaz. *söz-* id. Radl. Sprachm. 67.

Vö. Hunfalvy, VogF. 297; Vámbéry, NyK. 8. 177, Budenz, NyK. 10:88.

[292. **tanács** [alakv. *tanálcs* NySz.] „rat, ratsversammlung, entschluss", < tör. *taniš* tanács; így Beregszászi, 118; Vámbéry, NyK. 8:177; Munkácsi, ÁKE. 589.

Ez egybevetést két okból nem fogadhatjuk el: 1. a m. *tanács* hosszú *á*-ját a tör. *taniš* nem magyarázza meg, 2. a t. *taniš* „tanács" jelentését csak Budagov egy adata támogatja (*taniš*, „совѣтъ, увѣщаніе" 1:731), míg az összes többi források szerint jelentése: „freund, bekannte, bekanntschaft", Radl. 3:828-9, de igenis oszm. *tanišik* berathung Radl. 3:829; vö. Budenz, NyK. 10:111].

[293. **tántor-**: *tántorog*, *tántorodik*, *tántoroszik*, *tántorít* wanken, wackeln < csag. *tinterkele-* ausgleitend zur erde fallen, Kún. 190 | kirg. szag. *tentər-*, *tinträ-* sich herumtreiben, schwanken Radl. 3:1057, 1363 | tel. alt. *täntər-* id. | tel. *tantərəl-*, *tantra-* Radl. 3:833 | kirg. *tantirak* taumelnd, wackelnd Radl. 3:833. Vö. Vámbéry, NyK. 8:177, Paasonen, KSz. 3:244.

Csak véletlen egyezés, s Budenz-nek kétségtelenül igaza van, mikor a *tántorog*-ot a *tamogat*, *támolyog* stb. szócsaládba vonja, vö. MUSz. 181, UgAl. 65, TMNy. 118, Budenz, NyK. 10:111; ugyanígy a NySz.]

294. **tanú** [alakv. *tanó*] zeuge.
< ujg. *tanuk* der zeuge Radl. 3:830, KSz. 2:248 kún *tanuc* CCum 60 | oszm. *tanik, danik* Radl. 3:826, 1672 | csag. *tanuk* Vamb. Stud. 257 | kaz. *tanək* FUF. 2:132 < köztör. *tanı-, danı-* „kennen" | mong. *tani-* connaître, reconnaitre, apprendre Kov. 1559 | kalm. *tani-* erfahren Jülg 190 | burj. *tanie-* Castr. 147 || ? mandzsu *taka-* Gab. 195 gold. *takoe* Gr. 73 | tungManUr. *takim* erkennen Castr. 86.
Vö. Vámbéry, NyK. 8:178, Budenz, NyK. 10:88, MUSz. 179; Munkácsi, NyK. 18:90, ÁKE. 589, KSz. 6:376.

295. **tar** kahl.
< kún *tax* (olv. *taz*) tignossus CCum. 116 | csag. kaz. kirg. krim. tar. *taz* alt. tel. leb. szag. küär. kojb. *tas* abgerieben, haarlos Radl. 3:915, 925 || mong. *taraχai* duvet, galeux Kov. 1663 (> jak. *taraγai* kahl, Boehtl. 92) || tung. Gerstf. *taraka* kahlköpfig Castr. 126 | manäg. *taraka* Ivan. 25.
A NySz. helyesen a *tar* melléknév származékának tekinti a *tarol* „scheeren, abscheeren" igét, a melyet a MUSz. (p. 183, 235) ok nélkül különválaszt töle, s a *tör-* ige családjához csatol.
Vö. Vambery, NyK. 8. 178, Budenz, NyK. 10. 89; Munkácsi, NyK. 18:88; Gombocz, NyK. 35:256.

296. ˋ**tarló** [alakv. 1234: *thorlou* OklSz.; *tarró, talló, torró, tolló, taró*. MTsz., NySz.] acker, saat; das abgemähte, stroh.
< kún *tarlov* ager CCum. 180, 224 | csag. *tarlaγ* Radl. 3:856 | szag. *tarlag* | tob. kaz. kirg. *tarlau* | oszm. krim. aderb. *tarla* acker, das bearbeitete feld Radl. 3:856 | ujg. *tariklik* id. Vámb. Kud. Bil. 232 < ujg. alt. tel. *tari-* , csag. *tara-* ackern, bebauen | mong. *tari-* semer, labourer une terre Kov. 1665; *tarja* le blé; la moisson; les champs || mandzsu *tari-* id. Gab. 197.
Vö. Gyarmathi, Voc. 76; Vámbéry, NyK. 8:178, Budenz, NyK. 10:89; Munkácsi, NyK. 18:106, MUSz. 183, Anderson, Wandl. 147, 151.

297. **teker** wickeln, winden.
< oszm. kirg. *dävir-* drehen, wenden, umkehren Radl. 3:1693 csag. *tekrü-* id. Kún. 185 | csuvBuj. *tavər-*, Mkar. *tar-* forditani Asm. 365, 300 || mong. *tekeri-* umdrehen, umkehren Schm. 241; *teγere-* tourner; retourner, revenir sur ses pas Kov. 1747.
A *tekercs* „rolle" nem külön átvétel, mint Munkácsi i. h. gondolja (ebből: csag. *täkärčik* | kirg. *tegäršek* „runder gegenstand, wagenrad" stb.), hanem olyan viszonyban van a *teker* igével, mint a *habarcs, vakarcs, kaparcs* a *habar, vakar, kapar*-ral; valószinű, hogy *tekercs* < *tekeres* „csavart, összecsavart", MTsz., mint *vakarcs* < *vakaros, vakarus* „vakarcs" MTsz.; így magyarázza már CzF. is (vagy elvonás a *vakarcsál, kaparcsál, habarcsál* igékből?).
Vö. Gyarmathi, Voc. 77; Sándor, Sokféle 12:140; Cz.-Fog.; Munkácsi, KSz. 5:357 Vámbéry NyK. 8:179, Budenz, NyK. 10:89, MUSz. 201].

298. **teknő** [alakv. *tekenes* Schl. 74, *tekeneben* Cis. 04; *tekenyő, tekenő, tekönyő, tekönő, teknyő* NySz., MTsz.] trog, multer.
< kún *tegana* lavellum CCum. 97, 124 | oszm. *tekne* baquet, cuve Zenk. 305 | csag. krim. *täknä* ein grosser, aus einem holzstück ausgehöhlter trog Radl. 3 : 1022, Kún. 185 | kirg. *tegänä* id. Radl. 3 : 1031 | kaz. *tigänä* Radl. 3 : 1352.

Az oszmán-törökből átkerült a szerbbe: *tekne*, és az újgörögbe is: τεκνές (Miklosich, Denkschr. 35 : 173), de a m. *teknő* hosszú *ő*-je miatt, a mely tör. **täkänäk*-re mutat, csak régi átvétel lehet.

Vö. Hunfalvy, VogF. 297; Vambery, NyK. 8 : 179, Budenz, NyK. 10 : 89; Kuun, CCum. XXXV; Munkácsi, KSz. 5 : 359.

299. **tengëly** [alakv. *tengő, tengü, töngöj, töngő* OklSz., MTsz.] achse.
< oszm. *dingil* radachse Radl. 3 : 1757 | csuvBuj. *tənəl'*, Mkar. *təŋgəl'*, Olg. *tiŋgel* id. Asm. 356, 368 | mong. *teŋgelik* l'essieu de la charette Kov. 1695.

Vö. Hunfalvy, VogF. 297; Vámbéry, NyK. 8 : 179, Budenz, NyK. 10 : 89; Munkácsi, Ethn. 12 : 468; Wichmann, Lehnw. 107.

300. **tengër** [alakv. *töngör* MTsz.] meer.
ujg. *tüngiz* meer (Radl. hibásan: *tügis*) KSz. 2 : 254 | kún *tengis* id. CCum. 38, 88, 192 | oszm. *deŋiz* Zenk. 431, krim. *däŋiz* Radl. 3 : 1661 | csag. *tungiz* Vámb. Stud. 272 | kaz. *diŋəz, dingəz* id. Bál. 129 | tel. alt. *teŋis* Verb. 349 | csuvBuj. *tinəs*, Mkar. *tənəs* Asm. 350, 362 | mong. *teŋgis* ein binnenmeer Schm. 239.

Vö. Beregszászi, 114, 127, 136; Gyarmathi, Affir. 202, 227, Voc. 78; Hunfalvy, VogF. 297; Vambery, NyK. 8 : 179, Budenz, NyK. 10 : 89; Munkácsi, Ethn. 4 : 284.

301. **térd** [alakv. *térgy* NySz., MTsz.] knie.
? < ó-tör *tiz* knie Radl. Inschr. N. f. 176 | ujg. *tis* (ɔ : *tiz*) Radl. 3 : 1394 | kún *tiz* CCum. 142, 175 | oszm. aderb. krim. *diz* Radl. 3 : 1772 | csag. *tiz* id. Vámb. Stud. 269 | kaz. *tiz* Bál. 111 | kojb. *tos* Katan. 135 | alt. tel. leb. sor. kirg. *tizä* Verb. 352, Radl. 3 : 1397 | csuv. *tśiře* Zol. 104

Természetes, hogy a m. *térd*-nek csak *tér* előrésze felel meg a tör. **tir*-nek, s a *-d, -gy* demin. képző. A feltűnő *térdepël* (metathesissel *térbetël, térbetül*) kétségkívül e helyett való: *térdelpel* (*térd* + *l* denom. + *p* mom. + *l* frequ. képző), vö. *terdelpegel* VitkC. 24, *terdelpeluen* DebrC. 515, NySz.

Vö. Beregszászi, 116; Gyarmathi, Affin. 378; Hunfalvy, VogF. 283; Vámbery, NyK. 8 : 179, Budenz, NyK. 10 : 125, 17 : 445.

302. **teve** kameel.
< ujg *tüä* Radl. Sprachm. 53 teve | kún *toua, tove*, CCum. 128, 144, 280 | oszm. *deve* Zenk. 335 | csag. *töje* Vámb. Stud. 272 | kaz. *döje* Bál. 129 | bask. *döjä* Katar. 70 | kirg. *tüö* Radl. 3 : 1528 | alt. *tö* Verb. 369 | szoj. kojb. *täbä* Katan. 133, Radl. 3 : 1118 | szag. *tebäga* Radl. 3 : 1118

csuv. *tüvε* Zol. 88 ‖ mong. *temeγen* Kov. 1726 ‖ mandzsu *temen* Gab. 199 | gold *time* Grube 81 | szolon *temuye* Ivan. 59 | tungNerč. *tämüγen*, Bargusin *tämaγan* Klapr. Asia polygl.

Megvan a szerbben (*deva*) s az albánban (*deve*) is (az oszmanliból), de a m. *teve* *t*-je miatt alkalmasint régi jövevényszó; vö. Miklosich, Denk. 34:283.

Vö. Gyarmathi, Affin. 194—5, Voc. 78; Hunfalvy, VogF. 285; Budenz, NyK. 10:132, 20:151.

303. **tiló** [alakv. *tilu* MTsz.] hanfbreche, schwinge; *tilól*, *tilol* den hanf brechen, säubern, schwingen.

< kaz. *talkǝ* tiló Bál. 109; instrument zum gerben des leders Radl. 3:890; *talkǝ-* gerben, hanf brechen | bask. *tålkǝš* kendertöredék, pozdorja KSz. 5:265 | tel. *talku* tiló Verb. 329 | sor *talǝk* instrument zum gerben Verb. 330 | bar. *talγū* instr. zum weichmachen des leders Radl. 3:892 | szag. *talγi̯* id. | csuv. *ti̯lǝ* hanfbreche KSz. 1:336; *тылла* id. Zol. 87; *тылллас* tilolni ibid. ‖ mong. *talki* endroit où l'on macque le chanvre, où l'on tanne les peaux; racloir, drayoire; *talki-* broyer, pétrir; racler de dessus; ôter en raclant; *talkibči* la macque; instrument dont on se sert pour ferrer les chevaux Kov. 1641—2 ‖ mandzsu *talgi-* gerben; *talgiko* hölzernes werkzeug zum gerben Gab. 196.

Miklosich (EtWB. 353) tévesen szláv jövevényszónak magyarázta.

Vö. Vámbéry, NyK. 8:180, Budenz, NyK. 10:89; Munkácsi, Ethn. 4:179, 5:22; KSz. 1:336, 4:254.

304. **tinó** [alakv. *tinu*, *tina* MTsz.] junger ochs; *tinórú* gomba „Agaricus cantharellus" < *tinó-orrú-gomba* MTsz.

< oszm. *dana* das kalb Radl. 3:1621 | csag. krim. karaim. *tana* eine junge kuh Radl. 3:823 | kaz. *tana* kétéves tehén Bál. 106 | bask. *tana* id. Katar. 202 | csuv. *tǝna* id. Asm. XI.

Munkácsi (NyK. 24:406, ÁKE. 597) a török szavakat összeveti az av. *daenu-* „kuh", szkr. *dhenú*-val. A m. *tinó* közvetlenül tör. **tanak* (ill. **tǝnaγ-*, **ti̯naγ*)-ból.

Vö. Vámbéry, NyK. 8:180, Budenz, NyK. 10:90; Munkácsi, Ethn. 4:179, 7:29; KSz. 1:336, 4:254.

305. **toklyó** [alakv. *tokló*, *tokjó* MTsz.; népetymologiával: *tokjuh*] einjähriges lamm SI., MTsz.

< oszm. *toklu*, *tuklu* lamm, zicklein Radl. 3:1153 | csag. *tokli* ein drei monate altes lamm, Radl. 3:1153; *toγli* 3:1168, Kún. 192 | aderb. *toγlu* Radl. 3:1168 | kkirg. *toktu* ein lamm am ende des ersten lebensjahres Radl. 3:1155 | tob. *tukli̯* ein schaaf, das noch keine lämmer geworfen hat Radl. 3:1427, Budag. 1:399.

Vö. Hunfalvy, VogF. 285; Vámbéry, NyK. 8:181, Budenz, NyK. 10:90; Munkácsi, NyK. 21:128, 25:274.

[306. **tonka** stumpf NySz., MTsz.: Paasonen, KSz. 3:244. lapján összeveti a köv. teleuti tat. szóval: *tor̥koi-* „kahl werden (von zweigen); abbrechen (von hörnern); kurz werden (vom schwanze) Verb. 362: *tor̥kur* ohne hörner, ohne schwanz, abgeschnitten, verkürzt".

Nem egyezik alakilag; különben is a m. *tonka* szókeveredés eredménye (= *tompa* + *csonka*, vö. Simonyi, Kombináló szóalkotás 18).]

[307. **toportyán**-*féreg* [alakv. *toporcsán-f.*, *toporján-f.* MTsz.] bär, wolf < tel. alt. *tarbaγan* murmeltier Verb 335, Radl. 3:872 | kar. *tarbagan* id. Castr. 106 | jak. *tarbaγan*, *tarmaγan* id. Böhtl. 93 | mong. kalm. *tarbaγan* id. Schm. 235, Pall. Vö. Munkácsi, NyK. 20:471.

Sem a jelentés, sem az alak (a magyarban *tarbokány*-t várnánk) nem egyezik; különben a magy. *toportyán* valószinűleg nem is szorosabban vett állatnév (vö. Szilády Zoltán meghatározását MNy. 3:332: „*toportyán*: lomha, nagytestű; pl. a kövér ember „toportyán ember", a heverő szárú szeder „t. bokor"; a medve „t. féreg"; ha ezen a néven farkast is értenek, az a szó eredeti értelmének elfeledésére vall". Vö. még Kassai. 5:135, Sándor I., Sokféle 8:136) s csak mint a *féreg* jelzőjét alkalmazták hol a medvére, hol a farkasra].

308. **tor** justa, parentalia, epulum funebre.

? csag. *tor* gastmahl, bewirtung Radl. 3:1180, Vámb. Stud. 260.

A köztör. *toi* gastmahl, zecherei, a melyet Munkácsi ide von (Ethn. 4:48), nem tartozhatik ide.

Vö. Vámbéry, NyK. 8:181, Budenz, NyK. 10: [illegible]

309. **torma** kren, meerrettig.

< kaz. *torma* retek Bál. 120 | bask *torma* id. KSz. 5:267 | karaim. *turma* id. Radl. 3:1464 | vö. bar tob. kirg. *turup* id. Radl. 3:1456 | oszm. *turup* die rübe, ibid.

A kaz. karaim. *torma*, *turma* ∼ bar. tob. kirg. *turup* megfelelésre vö. oszm. *tulm* „schlauch" ∼ tel. alt. *tulup* id. L. a *tömlő* czikket.

Vö. Munkácsi, NyK. 20:471.

310. **tömény**, **tëmény** [alakv. *tumen* Schl. 181]; a régi nyelvben rendszerint: *tömény-ezer*; myrias, chilias, multa milia NySz.; *töméntelen* [alakv. *töméntelen*, *timéntalan*, *tamétalan* NySz., MTsz.] zahllos, a *számtalan* hatása alatt, vö. Simonyi, Kombináló szóalkotás, 23.

< ó-tör. *tümän* tizezer Thomsen, 109. 114 | ujg. *tümän* id. Radl. 3:1602 | kún *tumen* decem milia CCum. 146 | oszm. *tuman* Radl. 3:1518 csag. *tömen* Vámb. Stud. 266 | alt. *tümön* Radl. 3:1603, tel. *tümen* Verb. 383 || mong. *tümen* dix mille, nombre indéterminé Kov. 1924 | mandzsu *tumen* Gab. 206 | gold *tuma*, *timú* Grube 80-1 | žuč *fùman* Gr. 80 | orocsón *túmen* Ivan. 26 | manä *tumó*, *tumén* Ivan.

26 | buchta-solon *tumé* Iv. 26 | dachur *túmo* Ivan. 45 tungManUr. *tuman* tízezer Castr. 88.

Vö. Vámbéry, NyK. 8:181, Budenz, NyK. 10:90; Kuun, CCum. 290. — Miklosich, Denkschr 35:180, EtWb. 349.

311. **tömlő** [alakv. *temle* KeszthC. 74, *temlő* JordC. 305; *tomlo* (?) Murm. 2489. vö. NySz., OklSz.] schlauch.

? vö. oszm. *tulum*, *tulm* ein gegorbenes fell von tieren, lederschlauch Radl. 3:1470, Zenk. 326 aderb. *tuluk* lederschlauch R. 3:1468 | kirg. *tulup* ledersack | tel. alt. kumand. sor *tulup* lederbeutel ohne naht, der aus einem ganzen tierfell verfertigt ist Radl. 3:1469 || mong. *tulum* ein grosser lederner sack (wird aufgeblasen und zum übersetzen über flüsse gebraucht) Schm. 252.

Vámbéry MagyEred. p. 240. tör. *tümlük* alakot említ, a mely persze a m. *tömlő*-nek pontosan megfelelne, csakhogy Vámb. forrást nem említ, a szótárak meg „tömlő" jelentésű *tümlük*-et vagy hozzá hasonló szót nem ismernek.

Vö. Hunfalvy, VogF. 297; Vámbéry, NyK. 8:182, Budenz, NyK. 10:90; Edelspacher, Nyr. 5:108; Munkácsi, Ethn. 4:268.

[312. **tönk, tönkő** [alakv. *tenk* MTsz.] „levágott tuskó, fatőke" MTsz., klotz, strunk; Munkácsi szerint (NyK. 21:128) < kaz. *tümgäk* fatuskó, hancsik Bál. 127 (vö. oszm. *tüm* dick, abgerundet, einen buckel bildend Radl. 3:1601; *tümbül* dick, rundlich R. 3:1604; | kirg. *tömpö* die grashügelchen im sumpfe und auf wiesen R. 3:1274; azok a török és mongol szavak, a melyek Munkácsi szerint (i. h.) a kaz. *tümgäk*-kel „törokonságban" vannak, nem tartoznak ide).

Evvel szemben a MUSz. 232, és a NySz. a *tönk*-öt helyesen a *tő*-höz csatolja (kettős deminutiv képzéssel, vö. *nyulánk, félénk*)].

[313. **töpreng, töprenkedik** sich ängstigen, in sorge sein Vámbéry szerint (NyK. 8:179, de Budenz, NyK. 10:111) < oszm. krim. *täprän-* erregt sein, zittern; sich erheben < *täprä-* sich bewegen Radl. 3:1113 | ujg. csag. *täbrän-* sich rühren, lebendig sein Radl. 3:1124.

A NySz. helyesen a *töp-ik, töpörödik* szócsaládba vonja.]

314. **tőr** [alakv. *tür* Sylv. UT. 2:16; MTsz.] schlinge, fallstrick.

< ujg. tar. *tor* netz, n. zum vogelfangen Radl. 3:1179 | oszm. *tor* Zenk. 606 | csag. *tor*, *tör* jagdnetz Zenk. 319 | kkirg. *tor* hálókészülék a sólymok fogására KSz. 2:117 | kirg. *tora* netz Radl. 3:1180 || mong. *toγur*, *tor* filet, grille, treillis; *kilγasun t.* filet de crins Kov. 1786, 1812a | -jak. *doγur* vogelschlinge Böhtl. 115]. — Az Ethn. 4:267. lapján olvasható mong. *toγus* csak olvasási hiba *toγur* helyett.

Vö. Vámbéry, NyK. 8:182, Budenz, NyK. 10:90; Munkácsi, NyK. 21:121, Ethn. 4:267. ÁKE. 610

315. **törvény** [alakv. *terven* Schl. 513; *teruin* Mel. SzJán. 484; NySz., OklSz.] gesetz.

< ó-tör. *törü* die sitte, das gewohnheitsrecht, entscheidung, regierungsgewalt Radl. Inschr. N. f. 176 | ujg. *törü*, *törü* gesetz, Radl. 3:1250, 1254 | kún *törä* lex CCum. 182, 217 | oszm. *törä* Radl. 3:1250 csag. *töre* Vámb. Stud. 261 | kaz. *türä* biró Bál. 127 | kirg. *törö* die gerichtliche entscheidung R. 3:1253 | csuv. *töre* Zol. 84 || mong. *türü* loi, ordonnance, loi naturelle, principe, règle, méthode, gouvernement, régence Kov. 1938 || mandzsu *doro* regel, ordnung, sitte Gab. 45.

Noha a m. *törvény -vény* utóképzőjének (= ? *-vény* deverb. képző) eddig nem sikerült elfogadható magyarázatát adni, e szó török eredete még mindig valószinubb, mint a Munkácsi-féle árja, etymon: - szkr. *dharman-* „stütze, gesetz, ordnung" ÁKE. 610.

Vö. Vámbéry, NyK. 8:182, Budenz, NyK 10:90; Kuun, CCum. XXII.; Munkácsi, NyK. 18:96; Simonyi, Nyr 25:51; Gombocz, NyK. 35:278.

316. **tulok** [alakv. *tulok* bidens, juvencus Schl. 1418, 1420; Beszt. 999; *tuliok* Szikszai 62; 1522, 1587; *thwlyok*, *thulyok* OklSz.; *tujok*, *tuk* MTsz.] ein junger ochs

? vö. mong. *tuγul* veau Kov. 1807 | burj. *tugul*, *togol* kalb Castr. 150 | kalm. *tughul* Bos taurus, vitulus Pall.

A hangalak szempontjából nem kifogastalan egybevetés. Mind az alak, mind a jelentés szempontjából jobban illenek a Vámbérytól felhozott csag. *turuk* „kéteves ökör", a mely azonban nincs meg sem a Stud.-ben, sem más török szótárban (némileg hasonlít hozzá kirg. *torpak* ein zweijähriges kalb Radl. 3:1190).

Vö. Cz.-F.; Budenz, NyK. 20:151 [Vámbéry, NyK 8:182, TMNy. 166].

317. **túró** topfen, quarg.

< csag. *torak* käse Vámb. Stud. 260, Radl. 3:1180.

Más forrásból e szót nem ismerjük. Különválasztandó tőle: csuv. *torəχ*, *turəχ* gesäuerte milch Asm. IX. (- cser. H. *tarə̆k* id. Ramst. 142) | jak. *tar* id. Böhtl. 92 | mong. *tarak* le lait caillé Kov. 1664 | kalm. *tarak* id. Jülg 191.

Vö. Vámbéry, NyK. 8:182, Magy. Ered 286; Budenz, NyK. 10:91; Munkácsi, NyK. 21:128, KSz. 2:192; Gombocz, MNy. 1:165 [Ahlqvist, Kulturw. 7; Miklosich, EtWb. 366].

318. **turul** [„Banerium quoque regis Ethele, quod in proprio scuto gestare consueuerat similitudinem auis habebat, que hungarice *turul* dicitur in capite cum corona". Kézai, FontDom. 1:2:62] eine art falke oder adler OklSz.

tör. *turul* nagyobb fajta sólyom vagy sas, Ahmed Vefik-féle Lehcse-i-Oszmani-ból idézi Thúry | csag. *turgul* kleiner schwarzer falke Vámb. Stud 261 (vö. még: vogÉ. *turuj*, Pel. *turi* Lozv. *turrei* sasfajta, fehérfarkú sólyom Szil. 146, Ethn. 6:142).

A m. *turul*-t, — néhány hely- és személyneveket nem tekintve, vö. OklSz. — csak Kézai krónikájából ismerjük; a nép nyelvéből

nincs rá adatunk. Mind a mellett, tekintve a pontosan egyező tör. alakokat, nem valószinű, hogy Kézai *turul*-ja csak iráshiba volna *carul* (= karvaly) helyett, a mint Jászai és Szabó Károly gondolták.

Vö. Vámbéry, NyK. 8 : 183, Budenz, NyK. 10 : 91, 18 : 14; Thúry, Turul, 4 : 124; Munkácsi, Ethn. 6 : 452.

319. **túzok** [alakv. *thuzuk* Beszt. 61] Otis tarda, trappe.

≺ csag. *toġdak*, *tojdak* outarde Vámb. Stud. 263 | tar. *doydak* Radl. 3 : 1709 | kirg. *todak* Radl. 3 : 1206 | kkirg. *duadak*, *dualak* id. KSz 2 : 116 | kojb. kacs. szag. *todak* feldhuhn Katan. 136. R. 3 : 1206 | abak. *tódak* gém, kócsag? (*цапля*) Verb. 358; vö. oszm. *toj*, *tuj*; *toilak*, *toydari*, *toydäri* trappenart, Zenk. 328, Radl. 1423, 1143, 1158 | csag. *toydui* id. Radl. 3 : 1168 || mong. *toyodak*, *toyodok* l'outarde Kov. 1807 | dachur *tòdok* id. Pall.

Vö. Sándor, Sokféle 12 : 155; Vámbéry, NyK. 8 : 183, Budenz, NyK. 10 : 91, 20 : 151; Grönbech, Forstudier, 68; Gombocz, NyK. 35 : 276.

320. **tükör** [alakv. *tyker* JordC. 833; *tikór* GuaryC. 46; *tiker*, *tikër*, *tikör*, *tüker*; *tyiker*, *tyükör*, *gyükör* MTsz.] spiegel.

≺ csuvMkar. *tərər*, Sib. *tögör*; *tügürť* tükör Asm. 352, Zol. 88 Munkácsi (KSz. 5 : 358) a krim. *tögäräk*, kirg. *tögürök*, mong. *tögürük* „rund, kreis, eine runde scheibe" szókhoz kapcsolja. A csuvasból való a cseremiszH. *təγər* spiegel Ramst. 145.

Van az ó-bolgárban is *tikrъ*, *tikrъ*, *tykъrъ*, *tykъrъ*, ‚speculum', a mely nyilván szintén kapcsolatban van a csuv. *tərər*-rel (vö. Mikl. EtWb. 356).

Vö. Vámbéry, NyK. 8 : 183, Budenz, NyK. 10 : 91; Munkácsi, NyK. 17 : 99, Ethn. 7 : 29.

321. **tűnik** sich in eine andere gestalt verändern PPB. *eltűnik* verschwinden; *tündöklik* strahlen, scheinen, glänzen; *tünödik* sich kümmern; *tündér* zauberer, fee.

? csag. *tün-* scheinen, klar, hell sein, leuchten; *tünük* klar, durchsichtig, Vámb. Stud. 267. Hitelességéhez szó fér: más forrásból nem ismerjük.

Vö. Vámbéry, NyK. 8 : 183, Budenz, NyK. 10 : 91; Munkácsi, NyK. 17 : 86, Ethn. 5 : 103.

322. **tür-** [rendszerint igekötővel: *feltür*, *betür* stb. NySz.] aufschlagen, aufstülpen, zusammenfalten; *türet* rolle, zusammenrollung.

≺ oszm. *dür-* zusammenfalten, aufrollen, zusammendrehen Radl. 3 : 1805 | csag. *tür-* verbinden, wickeln Kún. 199 | kaz. *tör-* összehajtogatni, belegöngyölni Bál. 123 | alt. tel. kirg. *tür-* aufrollen (die ärmel), zusammenrollen, aufschürzen Radl. 3 : 1556 | jak. *tür-* zusammenrollen Böhtl. 113.

A NySz. egy czikkbe foglalja (?) a *tür-* „dulden" szóval.

Vö. Vámbéry, NyK. 8 : 183, Budenz, NyK. 10 : 91 [Munkácsi, NyK. 25 : 186].

323. **tür-** [alakv. *tyr* ÉrdyC. 395, SándC. 25; *tőr* BodC 14] leiden, dulden, ertragen.

< kún *töz-* ertragen, erdulden CCum. 164, 182 | oszm. *düz-*, aderb. *döz-* Budag 1:392 | csag. kirg. karaim. *töz-* id. Radl. 3:1266 | kaz. *täz-* Bál. 127 | bask. *tüð-* Katar. 215 | kar. *tös-* Castr. 110 | csuv. *tüš-* Zol. 90 || mong. kalm. *türe-* être épuisé (par la faim ou par la souffrance) Kov 1935, Jü. 197.

Vö. Vambéry, NyK. 8:183, Budenz, NyK. 10:91; Cz.-Fog.; Munkácsi, NyK. 18:69; Gombocz, NyK. 35: 251 [Donner, Wb. 1:136; Budenz, MUSz. 185, 242].

324. **tyúk** [alakv. *tik* Schl 1768, stb.; Murm.; *tyk* Beszt. 1220; *tyik* Mad. Evang. 690; a régiségben és a nép nyelvében gyakoribb a *tik* alak] hahn, henne.

> ujg. *tayu* Radl. 3:800 | kún *taoc* CCum. 130 | oszm *tauk* Zenk. 593 | csag. *takuk*, *tayuk* Radl. 3:789, 800 | kaz. *tawŏk* FUF. 2:132 | bask. *tâwuk* KSz. 5:265 | tel. leb. *tak*, *takā* Verb. 327 | kirg. tob. *tauk* Radl. 3:773 | sor szag. *tayak* Radl. 3:805 | kojb. *tekkäk* Katan. 132 | kar. *takjak* Castr. 146 | csuv. *tšŏrŏ* Asm. 8. „huhn, henne" || mong. *takja* henne Schm. 230 | kalm. *takā* Jü. 190 | mandzsu *čoko* Gab. 33 | gold *čoko* Grube 60 | orocson *čeko* Protodiakonoff | žuc *t'ihuô* Grube 60 | tungAlsóAmur *täoka* Maack.

Vö. Fischer I. E Quaestion. Petrop. ed. Schlözer, p. 37; Pray, 104, Beregszászi, 115, 127, 135, 137; Gyarmathi, Affin. 225, Voc. 84; Hunfalvy VogF. 285; Vámbéry, NyK. 8:183, Budenz, NyK. 10:91; Munkácsi, NyK. 21:408, ÁKE. 383, KSz. 4:256; Karjalainen, 32; Gombocz, NyK. 35:261.

325. **ünő** [alakv. *ine* Schl. 1417, *yne* Beszt 998; *ewnő* Murm. 473; *inö*, *iné* NySz., OklSz.] junge kuh.

< kún *ynac* vacca CCum. 128 | ujg. oszm. csag. aderb. kkirg. küär. tel. tob. sor, tar. *inäk* kuh Radl. 1:1442 | kojb. *ınäk* Katan. 110 | szag. kojb. *näk* Radl. 3:670 | csuv-Buj. *ine*, Mkar *inä* Asm. 11, 350, 362 | jak. *inaχ* Böhtl. 31 || mong. *ünijen*, *ünije* vache, genisse Kov. 485; *unaeh* Bos taurus, vacca Pall. | burj. *ünäγ*, *ünez* id. Castr. 106 || mandzsu *unijen* Gab. 215.

Vö. Beregszászi, 127, 136, Gyarmathi, Voc. 94; Hunfalvy, VogF 285, Vámbéry, NyK. 8:185, Budenz, NyK. 10:92. 17:455, 20:150; Cz.-Fog.; Munkácsi, Ethn. 7:28.

326. **ürge** [alakv. *ir*[*ge*] Schl. 1680; *irge* NySz] zieselmaus.

< ujg. *örgä* murmelthier Kud. Bil. 36, 6; alt. *erkö*. *ürke* суслик Verb. 51, 413 | karag. kand. *örgä*, *ürgä* murmeltier C. 89 | szag. kojb. *ürkä* ein kleines steppentier, das in erdlöchern wohnt; *soraγ ürkäzi* murmelthier Radl. 1:1836 | kojb. *ürkü*, *örkä* murmeltier Katan. 116.

Vö. Vambéry, Magy. Er. 219; Paasonen, KSz. 3:244.

327. **üröm** [alakv. *irem* Schl. 879, 880, NySz., MTsz.; *urem* MTsz., *ewrem* Murm. 1415] wermut.

< kaz. *ärem* Bál. 15, *ärim* Budag. üröm | csuv. *arə̂m* : *šur a.* fehér üröm NyK 21 : 129.

Vö. Munkácsi, NyK. 21 : 129, KSz 4 : 253 [Vámbéry, MagyEr 196, de vö Budenz, NyK. 18 : 11].

328. **ürü** [alakv. *örö, örü, ürö, irö* NySz.] hammel, schöps, herélt kos.

< türkmen *ürü* ein verschnittener widder Vámb. Stud. 221 | abak. *irik* id. Verb. 61 | tel. *irk, irik* hammel Radl. 1 : 1464 | kojb. *irik* id. Radl. 1 : 1459 || mong. *irge* mouton châtré Kov. 326; *irgae* Aegoceros ovis, vervex Pall. | burj. *irge* id. Castr. 94.

Vö. Vámbéry, NyK 8 : 185, Budenz, NyK. 10 : 92, 20 : 151; Cz.-Fog.; Munkácsi, Ethn. 5 : 74, KSz. 4 : 254 [ÁKE. 165—6, de vö. p. 645].

[329. **válú, vályú** [alakv. *váló* NySz., MTsz.; *vájó, vájú, válló, vállú* MTsz.] trog, rinne < csuvBui. *valak* lék (прорубь), Cseb. *valak*, Kozm. *volak* válueska, teknőcske; *valaška*, Cseb. *vəlaška*, Kozm. *volaška* válú Asm. 112, NyK. 20 : 473 | kaz *ulak* abrakvályú, csatorna Bál. 35 | csag. *oɣluk* rinne, kanal Radl. 1 : 1024 | oszm. krim. *oluk* röhre, dachrinne Radl. 1 : 1086. Vö. Sándor, Sokféle. 12 : 161 : Munkácsi, NyK. 17 : 100. 20:473, KSz. 7 : 253.

A szókezdő *v*- a csuvasban a köztörök labialis magánhangzós szókezdettel szemben (pl. tör. *ol* ~ csuv. *vəl*) újabb fejlemény; a magyar nyelv régi török jövevényszavai az eredetibb magánhangzós szókezdetet tükröztetik].

330. **zerge** [alakv. *erge* MTsz.] gemse. Föltűnő, hogy sem a régi szótárak, szójegyzékek, sem a NySz. és OklSz. nem ismerik; először Földi-nél fordul elő 1801-ben: *zerge* v. *zerna* antilope; *kőszáli zerge*: gemse vö. NyÚSz. 385.

< csag. *serke* castrirter ziegenbock Vámb. Stud. 295 | kirg. *serke, serge* ziegenbock im zweiten jahre Budag. 1 : 626 | tel. *serke* három éves kecskebak Verb. 297 | mong. *serɣe* bouc châtré Kov. 1374.

Ha ez egybevetés helyes, úgy a *zergé*-nek semmi köze sincs a Földi-től is említett *zerna*-hoz (Comen. Jan. 38. „dama"; ? vö. *zera* őztehén Tsz.), a mely kétségkívül szláv jövevény: vö. szerb *srna* das reh | ujszl. *srna* | orosz *serna* zerge, őz, vö. Nyr. 29 : 271.

Vö. Budenz, NyK. 20 : 169 [20 : 149].

* *
*

Az eddigiek alapján a biztos vagy legalább valószínű régi török jövevényszavak lajstromát a következőképen állíthatjuk össze:

ács	apró	báj	béka
acsari	arat	? bakó	békó
agár	árok	balta	bélyeg
ál	árpa	barom	? bertü
alma	? ártány	bátor	betű

bicsak
bika
bilincs
bocsát
? bodor
boglya
bojtorján
bor
borit
borjú
bors
borsó
borz
boszan-
boszorkány
? botorkál
bögöly
bölcs
bölcső
bölény
bucsú
búsz
búza
bű
? büryök

csabak
csalán
csatol
csavar
csecs
csék
csepű
csorla
csibe
csiger
csihol
csipa
? csoka
csopor
csökönyös

cziczkány
? czötkény

dara
dél
disznó

? egyéb
eke
ér
érdem
erő

gödeny
görény
gözü
? gügyü
gyaláz
gyalom
gyapjú
gyarló
gyárt
gyász
gyáva
gyékény
gyenge
gyeplő
gyertya
gyom
gyöngy
gyúr
gyűl
gyümölcs
gyürü
gyürű
gyüszű

harang
? hir
homok
hurok

idő
ige
iker
ildom
? int
ír
? ír
író
? kaka
kalokány
? kancsó
kantár
kapu
karó
kecske
kék
? kelengye
kender
kéneső
kép
kepe
? keselyü
késik
kicsi
kin

kis
kobak
kocsány
komló
kopó
koporsó
kóró
korom
korsó
kos
köd
kökény
kökörcsin
kölesön
kölyök
kölyű
köpönyeg
köpű
kőris
körő
körte
kút

mogyoró

ocsu
ok
ól
olló
orv
oroszlán
orsó

öböl
ökör
ölyü
öreg
öröl

? pödör

sajt
sár
sárga
sárkány
sarló
sarú
sátor
seper
seprő
sereg
serke
serte
sima

sün
süveg
szakál
szál
szám
szán
szapu
szatócs
szék
szél
? szeplő
szérü
? szirony
szirt
szór
szök
szőllő
szunyog
szúcs
? szün
szűr
tanú
tar
tarló
teker
teknő
tengely
tenger
? terd
teve
tilo
tinó
toklyó
tor
torma
tömény
tör
törvény
? tulok
turó
turúl
túzok
tükör
tün
tür
tüz
tyuk

ünő
ürge
üröm
ürü
zerge
Összesen 223.

II.

E rövid hangtani összeállítás első sorban a magyar hangtörténet szempontjából készült s ehhez képest nem az őstörök vagy a török-mongol alapalakból, hanem a jövevényszavak magyar nyelvbeli alakjából indul ki.

Mivel azt a nyelvet, a melyből e jövevényszavak valók, egykorú és terjedelmesebb nyelvemlékekből nem ismerjük (vö. erre nézve a III. fejezetet), a magyar szóalak mellé közvetlen török előzőjéül feltételes (megcsillagozott) török alakot kellett írnunk,* a mely természetesen a magyar és a török hangtörténet biztos eredményeinek tekintetbe vételével készült.

Magánhangzók.

1. §. Magyar *a* (= *å*) az első (hangsúlyos) szótagban ∾ tör. *a*: *a*) egytagú szavak: *basz-* < *bas-*, *tar* < **tar*; *b*) kéttagú szavak: *barom* < *barəm*, *csalán* < *čalaγan*. Ugyanilyen esetek: *agár*, *alma*, *bakó*, *balta*, *csabak*, *csavar-*, *dara*, *gyaláz-*, *gyapjú*, *gyarló*, *harang*, *kantár*, *kapú*, *karó*, *sarló*, *szapu*, *sarú*, *szakáll*, *szatócs*, *tanú*, *tarló*; *c*) háromtagú szó: *kalokány* (de *kolokány* is, vö. MTsz.) < **kalakan* (? **karakan*).

Valószinűnek kell tartanunk, hogy a szóban forgó esetekben az első szótag hangzója eleinte a magyarban is ajaktalan *a* volt, s ezt csak később váltotta fel a mai labialis *å* (vö. Melich J., NyK. 35:125).

2. §. Magy. *a* (= *å*) az első szótagban ∾ tör. *o*: *apró* < **opraγ*, *arat-* vö. *ora-* (de vö. votj. *aral-*), *kancsó* < ? **končaγ*.

Vö. Munkácsi, KSz. 7:253.

3. §. Magyar *a* (= *å*) az első szótagban ∾ tör. *ə*: *gyalom* < *jələm*, *sajt* < *čəγət*.

Vö. a 5. §. Vö. Paasonen, FUF. 2:105.

4. §. Magy. *a* (= *å*) a második és utolsó szótagban ∾ tör. *a*: *a*) zárt szótagban: *bicsak* < *bəčak*, *csabak* < *čabak*, *kobak* < *kabak*, *harang* < *χaraŋg(a)*. Kétes esetek: *acsari*, *arat*; *b*) nyilt szótagban: *alma* < *alma*, *árpa* < *arpa*, *balta* < *balta*, *béka* < **bi̯ka*. Ugyanilyen esetek: *bika*, *csérla*, *csipa*, *gyáva*, *sima*, *torma*.

5. §. Magy. *a* (= *å*) a második (és utolsó) nyilt szótagban ∾ ? tör. *ə*: *dara* < ? **darə* (? *tarə*), *káka* < *kakə*.

6. §. Magy. *á* (= *a*) ∾ tör. *aγa* > *a*: *a*) az első szótagban: *ács* > **aγačči*; *bátor* (1138/1329-ből *Bahatur* személynév OklSz.) < **baγatər*, *batər*; *b*) hangsúlytalan szótagban: *csalán* > *čalaγan*, *ártány* < **artaγan*, **artān*.

* Ha az így kikövetkeztetett alak valamely ma élő vagy nyelvemlékből ismert török nyelvi alakkal megegyezett, a csillagot egyszerűség kedvéért elhagytam.

7. §. Magy. *á* (= *a*) az első (hangsúlyos szótagban) ∼ tör. *a*: *a*) egytagú szavak; *ál* < *al*, *báj* < *ba*, *gyárt-* < *jarat-*, *gyász* < *jas*, *sár* < **šarə* (gelb), *sár* < *šar* (kot), *szál* < *sal*, *szám* < **sam* (vö. k ö z t ö r. *san*, c s u v. *sum*), *szán-* < *san-*; *b*) kéttagú szavak: *árok* < *arək*, *árpa* < *arpa*, *ártány* < **artaγan*, **artan*, *gyáva* < *java*, *káka* < *kakə*, *sárkány* < **šar(a)kan*, *sátor* < *čatər*.

8. §. Magy. *á* (= *a*) hangsúlytalan zárt szótagban ∼ tör. *a*: *a*) kéttagú szavak: *cziczkány* < *səčkan*, *kocsány* < *kočan*, *sárkány* < **šar(a)kan*; *agár* < **agar*; *kantár* < *kantar*; *szakál* < *sakal*; b) háromtagú szavak: *bojtorján* < *baltərγan*, *boszorkány* < **basərkan*, *oroszlán* < *arəslan*, *kalokány* < **kalakan* [? **karakan*]. Az eredetileg rövid *a* megnyúlása (*a* > *ā*) a magyarban ment végbe.

9. §. Magy. *e* (= *ε*) az első szótagban ∼ tör. *ä*: *sereg* < *čärik*, *tengëly* < *täγgil*, *tengër* < **täγgir*. Ugyanilyen esetek: *erő*, *kelengye*, *kender*, *teker*, *teknő*, *teve*.

10. §. Magy. *e* (= ε) a második és utolsó nyilt szótagban ∼ tör. *ä*: *sërke* < **širkä*, *ürge* < *ürgä*. Ugyanilyen esetek: *kecske*, *körte*, *zerge*; ? *gyënge*, *sërte*.

11. §. Magy. *é* (= *e*) az első szótagban ∼ tör. *ä*: *csécs* < **čäč*, *ér-* < *är*, *érdem* < *ärdəm*, *gyékény* < *jakän*, *kép* < *käp*, *kés-ik* < **käč-*, *szék* < *säke*, *szél* < **säl* (vö. k ö z t ö r. *jäl*).

12. Magy. *é* (= *e*) + *n* (> *ny*) a második és utolsó zárt szótagban ∼ tör. *ä* + *n*: *bölény* < *bülän*, *czötkény* < **sötkän*, *gödény* < **küdän*, *görény* < **körän*, *gyékény* < *jäkän*, *kökény* < *kökän*, *tömény* < *tömän*.

13. §. Magyar *é* ∼ *ö* az első szótagban ∼ tör. *ö*, *ü*: *csék*, *csök* < *čük*; *dél* vö. k t ö r. *töš*, *tüš*, m o n g. *düli*; *kék* (ugyanezen alapszóból: *kökény*, *kököresin*) < k ö z t ö r. *kök* (vö. c s u v. *kŏvak*, j a k. *küöχ*). Kétes esetek: *bögöly* (de a MTsz.-ban *bégéj* is) < *bügäl-(äk)*; *kénesö* vö. *künäsənə*. Vö. Munkácsi, KSz. 7:252.

14. §. Magyar *ë* (= *e*) ∼ *ö* a tőszótagban ∼ tör. *i*: *bölcső* (vö. *belche* Schl., *belchew* Beszt., OklSz.) < **bišəγ*; *betü*, *bötü* < **bitəγ* (? **bitiγ*); *gyëplö*, *gyöplő* < **jiplə*; *gyöngy* (vö. *geng* Beszt., Schl.; *gyengy* NySz.) < *jinǯü*, (? *jinčü*); *kölyü* (vö. *keleu* Beszt.) < **kiläγ*; *ölyű* (vö. *elw* Beszt. *elyw* Hort.; *ëlyv* MTsz.) < **iläγ*; *öreg* (vö. *ëreg* OklSz., MySz.) < *irik* (**irək*); *sëpër-*, *söpör-* < **šipir-*, **šəpər-*; *sërke*, *sörkä* < **širkä*; *sërte*, *sörte* < *širt*; *szëplő* (vö. *szöplö* MA.) < **sipləγ* (? **säpləγ*); *szök-* (vö. *zektete fiw* Schl.; *szëk-* NySz.) < *sik-*. Kétes: *csökönyös* (? < *csëkënyës*) < **čikən* (vö. k a z. *čəγən*).

15. §. Magyar *e* ∼ *o* a második és utolsó zárt szótagban ∼ t ö r. *i* (? *ə*): *bélyëg* < **bälik*, **bäläk*; *csigër* < ? **čigir*, *čägır*; *gyümölcs* < *jimiš*, *jiməš*; *ikër* < **ikir*; *kendër* < *kändir*; *öreg* (vö. *örög* OklSz., NySz., MTsz.) < *irik*, **irək*; *sëpër* < **šipir-*, **šəpər-*; *sereg* (de vö. *serég* MünchC. 68; *serög* RMK. 3:63;

serég CzF.) ~ *čarik*; *tengëly* ~ *täŋgil*: *tengër* < **täŋgir*; *üröm* (vö. *irem* Schl.) < **irəm*.

16. §. Magyar *i* az első szótagban mélyhangu szavakban ~ tör. *i*, *ə*: *bicsak* < *bəčak*; *cziczkány* < *səčkan*; *ildom(os)* < *ildam* (? *əldam*): *sima* < *šəma*, *šima*; *szirt* (*zirtoc* BécsiC. 46) < *sərt*, *sirt*, (összevonás útján: *kín* < *kəjən*. Kétes eset: *disznó* < ? **təsna*;).

17. §. Magyar *i*, *é* a tőszótagban ~ tör. *i* (= ktör. *a*): *béka* < **bika* (vö. köztör. *baka*); *csérla* < ? **čirla* (vö. kaz. *čarlak*): *csih-ol* (vö. *csahol*, *csohol* MTsz.) < *čiχ-* (vö. csuv. *fšiχ-*, oszm. *čak-*); *csipa* (*csapa* MTsz., *copa(s)* TihC. 46) < **čipa* (vö. köztör. *čapak*); *ír-* < **jir-* (vö. csuv. *šir-*, mong. *žira-*, köztör. *jaz-*); *tiló* < *tilej* (vö. csuv. *tilə*, sor *talək*); *tinó* < **tina*; (vö. csuv. *tĭna*, köztör *tana*); *tyúk* (< **tiuk*; vö. *tik* Schl., *tyik* NySz.) < **tiuək* (vö. csuv. *fšiwə*, kaz. *tauək*).

Aligha tartozik ebbe a csoportba a *gyértya*, a melynek változatai (*gorchya*. Schl., *giyrgia*, *gergia* Murm. *gyërta*, *gyortya*, *gyurtya* MTsz.) inkább magy. *gyartya* ill **gyártya* < **gyarta* (= alt. *jarta*, csuv. *šurta*) alapalakra mutatnak (vö. a *csalán* czikket).

18. §. Magyar *i*, *é* a tőszótagban ~ tör. *ə* < *o*, *a*: *békó* < **bəkaj* (vö. kaz. *bəjau*, csuv. *pĭjav*, *pəja*, csag. *bajak*); *bikó* < **bəka* (vö. tör. *buka*, *boja*): *szirom* < ? *səran* (vö. kaz. *soran* csuv. *səran*).

19. §. Magyar *i* ~ tör. *ö*, *ü*: *ige* < *ügü*; *idő* (vö *ede-je*, *ede-iq* NySz., *ödő*, *üdő* NySz., MTsz.) < **ödaj*.

20. §. Magyar *o* a tőszótagban ~ tör. *o*, *u*: *bor* < *bor*, *bors* ~ *borč*, *korom* < *kurum* (kún, oszm., kirg.: kaz. *kərəm*, csuv. *χərəm*, *χorom*). Ugyanilyen esetek: *bocsát*, *boglya*, *borít*, *borju*, *borsó*, *borz*, *bosszan-*, *csoport*, *kocsány*, *gyom*, *homok*, *komló*, *kopó*, *koporsó*, *korsó*, *kos*, *ocsú*, *ok*, *olló*, *or*, *orsó*, *toklyó*, *tor*, *torma*.

21. §. Magyar *o* < *a* (= *o* < *á*) ~ tör. *a*: *a*) az első szótagban kéttagú szóban: *kobak* (vö. *kabak* NySz., MTsz.) < *kabak*; *b*) az első szótagban háromtagú szavakban (az utolsó szótag hangzója *á* < *a*): *bojtorján* (vö. *baytoryan* Schl.) < *baltərjan*; *boszorkány* (vö. *baszorkán* MTsz.) < **basərkan*; *kolokány* (de e mellett *kalokány* is) < **kalakan*, **karakan*: *oroszlán* < *arəslan*; *c*) a második és utolsó zárt szótagban: *homok* < *χumak*; *ildom* ~ *ildam*, ? *əldam*; *túzok* vö. csag. *tojdak*, kirg. *tödak*; *d*) a második nyilt szótagban háromtagú szóban: *kolokány*, *kalokány* < **kalakan*, **karakan*.

E hangváltozás a magyarban a XV. század folyamán mehetett végbe, vö. Melich János, NyK. 35 : 126, MNy. 2 : 103.

22. §. Magyar *o* a második zárt szótagban ~ tör. *ə*: *a*) kéttagú szavakban: *árok* < *arək*; *barom* < *barəm*; *bátor* < **bajatər*, *batər*; *gyalom* < *jələm*; *sátor* < *čatər*; *b*) háromtagú szavakban

(a harmadik szótag magánhangzója *á*): *bojtorján* ≺ *baltəryan*; *boszorkány* ≺ **basərkan*; *oroszlán* ≺ *arəslan*.

23. §. Magyar *ó*, *ú* ∼ tör. *aw* (≺ *aγ*), *oγ*, *əγ*: *búza* vö. *boγdai*, *buγdai*; *csóka* ≺ ? *čawka*; *gyúr-* ≺ *joγur-*; *kóró* ≺ **kowroγ*; *ól* ≺ *awəl*; *szór-* ≺ *sawur-*; *túzok* vö. *toγdak*; a második szótagban: *szatócs* ≺ **satəγči* (vö. kaz. Bál. *satəwčə*).

24. §. Magyar szóvégi *-ó*, *-ú* ∼ *a*) tör. *-aγ* (≺ *-ak*): *apró* ≺ ? **opraγ*; *békó* ≺ **bəkaγ*; *borsó* ≺ **borčaγ*, *kancsó* ≺ ? **končaγ*, *komló* ≺ **komlaγ*, *kopó* ≺ ? **kopaγ*; *koporsó* ≺ **kopurčaγ*; *korsó* ≺ ? **korčaγ*; *ocsú* (vö. *ocsó* MTsz.) ≺ **očaγ*; *olló* ≺ **oγlaγ*; *szapu* ≺ **sapaγ*; *tarló* ≺ **tarlaγ*; *tinó* ≺ **tinaγ*; *túró* ≺ **toraγ*. Kétes: *disznó* ≺ ? **təsnaγ*, *b*) tör. *-əγ*: *gyarló* ≺ **jarləγ*; *karó* ≺ **karəγ*; *sarú* ≺ **čarəγ*; *tanú* ≺ **tanəγ*; *tilo* ≺ **tiləγ*; *c*) tör. *-oγ*, *-uγ*: *kapú* ≺ *kapuγ*; *kóró* ≺ **koroγ*, **kowroγ*, *orsó* ≺ **orčoγ*. Kétes esetek: *mogyoró*, *sarló*, *toklyó*.

Igaz ugyan, hogy az *-aγ*, *-əγ* > *o*, *u* hangfejlődés a ma élő török nyelvekben is közönséges (pl. csag. *taγ* ,hegy' ∼ kaz. *taw*, bask. *tåu* ∼ kkirg. *to*, alt. *tu*; ujg. *baγ* „kötés, kötelék' ∼ kaz. *baw* ∼ alt. *pū*, vö. Radloff, Phonetik der nördlichen türksprachen. 269. §.), mindamellett Melichnek sikerült valószínűvé tenni (NyK. 34 : 132 s kk.), hogy *-ó*, *-ú* (és *-ő*, *-ű*) végű török jövevényszavainknak legalább egy része *-aγ*, *oγ* stb. szóvéggel került nyelvünkbe, s az *-aγ* > *-ó*, *-ú* stb. fejlődés a magyar nyelvtörténet folyamán ment végbe.

25. §. Magyar *ö* ∾ *ë* a tőszótagban ∼ tör. *ö*, *ü*: *bölény* (vö. *belyn* Beszt.) ≺ *bülän*; *csöpü*, *csëpü* ≺ **čüpäγ*; *czötkény* (vö. *czetkény* MTsz.) ≺ **sötkän*; *görény* (vö. *geren* Beszt.) ≺ **körän*; *gözü* (vö. *gezeu* Beszt., *gező* MTsz.) ≺ **kösäγ*; *keselyű* (de vö. *kóselő* Murm.) ≺ ? **köčäläγ*; *kököcsin* (vö. *kekereczin* Casanate-gl.) ≺ **kökərčin*; *ökör* (vö. *eker* Schl., JordC. 628) ≺ **öküz*; *pödör*, *pëdër* ≺ *bötör-*; *söprő*, *sëprő* ≺ **čüpräγ*; *tömény*, *tëmény* ≺ *tömän*; *törvény* (vö. *terven* Schl.) vö. *törä*. Talán ide tartozik: *szün-* (de vö. *zen-ik* NádC. 398, *zőű-nel* MünchC. 18) ≺ *sön-*. Állandó magy. *ö* a tőszótagban a tör. *ö*, *ü*-vel szemben ezekben: *köd* ≺ ? *küd-ez*; *öböl* ≺ *öbür*, *köpü* ≺ *köpü*.

26. §. Magy. *ő*, *ű* a tőszótagban összevonás útján: *bölcs* (≺ *böcs*) ≺ *böγüči*; *bű* ≺ *böγü*; *gyűl* ≺ **jiγil-*, **jəγəl-* (vö. *jəγəl-*); *kőris* vö. csuv. *kavərəš*; *kőrő* ≺ **käwräγ* (? **käürä γ*); *őr-* ≺ *äwür-*; *szűcs* vö. csuv. *šəvəš*, tat. *jüjči*; *tőr* ≺ **töγör* (vö. *toγur*). Ismeretlen okból: *gődény* ≺ **küdän*.

Vö. Melich, NyK. 34 : 132 s kk.

27. §. Magyar szóvégi *-ő*, *-ű* ∾ *a*) tör. *-äγ*: *gözü* (vö. *göző*, MTsz., NySz.) ≺ **kösäγ*; *idő* ≺ **ödäγ*; *keselyű* (vö. *kóselő* Murm.) ≺ ? **köčälä*; *kölyü* (vö. *külő* NySz., MTsz.) ≺ **kiläγ*; *kőrő* ≺ **käwräγ*, **käüräγ*; *ölyü* (vö. *ülő* MTsz.) ≺ **iläγ*; *söprő* ≺ **čüpräγ*; *szöllő* ≺ **šidläγ*; *tekenő* ≺ **täkänäγ*; *ünő* ≺ **inäγ*; *b*) tör. *-əγ*

(-iγ): *bölcső* < **bišəγ*; *bötü* (vö. *bötő* NySz.) < **bitəγ*, **bitiγ*; *csëpű* < **čüpəγ*; *erő* < **ärəγ*; *gyëplő* < **jipləγ*; *gyürü*(-fa) < **jirəγ*; *szëplő* < **sipləγ* (? **säpləγ*); *ürü* (vö. *örő* NySz.) < **irəγ*; *c*) tör. -*üγ*: *gyürü* (vö. *gyirő*, *gyürő* OklSz., MTsz., NySz.) < **jürüγ*; *gyüszű* < **jüsüγ*. Vö. a 24. §.

28. §. Magy. *u*, *ú* ∼ tör. *o*, *u*: *bucsú* (vö. *bocsó* NySz., MTsz.) < *bošaγ*; *búsz* < *bus*; *hurok* < *uruk*, *kút* vö. ujg. *kuduγ*; *turó* < ? **toraγ*.

29. §. Magyar *ü* (< *ö* < *e*) a tőszótagban ∼ tör. *i*: *gyümölcs* (vö. *gimilc*, *gimils* HB., *gimelch* Schl., *dimelch* DomC. 13; *gimólč* BécsiC. 136; 1304: *gemulch*, 1316: *gemelche* stb. OklSz.; *gemelch* Beszt., *gómölč* TelC. 4, SándC. 4; *gómóch* TihC. 26, MTsz.) < *jiməš*, *jimiš*; *ünő* (vö. *ine* Schl., *yne* Beszt., OklSz.; **Enech*, vö. Melich, NyK. 34:142—3) < **inäγ*; *ürü* (vö. *irü* NySz.; *őrő* BécsiC. 529; *őrű* MA.) < **irəγ*. Kétes esetek: *üröm* (vö. *irem* Schl., NySz., MTsz.) < ? **irəm* (de vö. kaz. *ärəm*); *gyürü*(-fa) (vö. *gyrou* Beszt., *gyirő* OklSz.) < **jirəγ*; *bütyök* < ? **bitik*.

30. §. Magyar *ü* (*ű*) ∼ *i*, *é* a tőszótagban ∼ tör. *ö*, *ü*: *gyürü* (vö. *gyrow* Beszt., *gyrű* JordC. 67; *gyerw* JordC. 834) < **jürüγ*; *gyüszű* (vö. *gyisző*, *désző*, *dëszü* MTsz.) < **jüsüγ*; *szür*- (vö. *zyr*- JordC 64, ÉrsC. 219) < **sör*-; *tükör* (*tiker* NySz., MTsz.) vö. csuv. *töcör*; *tür*- (*tyr* ÉrdyC. 395; *terelmes* DöbrC. 22) < **tör*-; *ürge* (vö. *irge* NySz.) < *ürgä*; *tün*- < ? *tün*-; *tür*- (complicare) < ? *tür*-.

31. §. A rövid török szóvégi magánhangzó a magyarban eltűnt *a*) a tör. -*či*, *či* (? ɔ: -*čə*, -*čə̂*) képzővel szerkesztett főnevekben: *ács* < **aγači*, *bölcs* < *böγüči*, *szatócs* < **satə̂γči* (vö. tat. *satuči*, de: *satučə̂si* Paasonen, Journ. 19:2:31); *szűcs* vö. kaz. *jüjči*, csuv. *śəvəś*; *b*) a következő szavakban: *gyöngy* < **jinčü*, **jinǯü* (? ɔ: *jinčə*, **jinǯə*); *sár* (gelb) < **šarə̂* (vö. kaz. *sarə̂*, bask. *hárə̂*); *kut* < **kudə̂* (vö. bask. *kojə̂*).

Vö. Simonyi, TMNy. 215; Munkácsi, NyK. 25:284—5, 32:285; Szinnyei, NyK. 34:7.

Mássalhangzók.

32. §. Magyar szóvégi és szóközépi *l* ∼ tör. *l*: *ál* < *al*; *bölény* < *bülän*; *gyalom* < *jə̂lə̂m*. Ugyanilyen esetek: *csalán*, *gyaláz*, *gyűl*, *kelengye* (?), *ól*, *szál*, *szél*, *tiló*, *turul*.

33. §. Magyar *l* ∼ tör. *l* < *š* (? ɔ: *ž*): *dél* vö. mong. *düli*, köztör. *töš*, *tüš*; *kalokány* < **kalakan* (vö. kirg. *kašaγan*); *kölök* vö. mong. *γüliye*, oszm. *köšäk*.

Vö. Gombocz, NyK. 35:257—64.

34. §. Magyar *ly* < *l* ∼ tör. *l*: *tengëly*, *bögöly*, *bélyeg*, *kölyü*, *ölyü*; *boglya*, *toklyó*.

35. §. A magyar *ml*, *pl*, *szl*, *rl*; *lm*, *ld*, *lt* mássalhangzó kapcsolatok változatlanul kerültek át a törökségből: *komló*;

gyëplő, szëplő; *oroszlán*; *csërla, gyarló, sarló* (?), *tarló*; *alma, ildom, balta.*

36. §. A magy. *l* járulékhangzó a következő esetekben: *bölcs* (vö. *bewch* WeszprC. 117); *gyümölcs* (< *gyümöcs* OklSz., NySz., MTsz.) < *jiməš, jimiš*; *bölcső* (vö. *bőchő* PeerC. 340) < **bišəγ*. Vö. MUNKÁCSI, NyK. 32 : 271, 299.

37. §. Magy. szóközépi és szóvégi *r* ∾ tör. *r*: *árok* < *arək*; *barom* < *barəm* stb. összesen 76 esetben.

38. §. Magyar szóközépi és szóvégi *r* ∾ tör. hangzóközi és szóvégi *r* < *z*: *borju* < **borγu* (vö. csag. *bozagu, bozau*, csuv. *pəru*, mong. *bïru*); *görény* < **kör-in* (vö. kaz. *közän*, mong. *kürene*); *gyűrű* < **jürüγ* (vö. oszm. *jüzük*, kaz. *jözək*, csuv. *śərə, śörö*); *harang* < *χaraŋγa* (vö. köztör. *kazan*, mong. *χaraŋγa*, csuv. *χoran*); *ikër* < *ikir* (vö. oszm. *ikiz*, csuv. *jəGər*, mong. *ikire*); *ír-* < **jir-* (vö. köztör. *jaz-*, csuv. *śir-*, mong. *ǯiru-*); *karó* < **karəγ* (vö. kaz. *kazək*); *ökör* < **ökör* (vö. oszm. *öküz*, csuv. *vəGər*, mong. *üker*); *sár* < **šar* (vö. kaz. *saz*, csuv. *šur*, mong. *šaruk*); *sárkány* < **šar(a)kan* (vö. kún *sazagan*); *szür-* < *sür-, sör-* (vö. oszm. *söz-*, csuv. *śör-*); *tar* < **tar* (vö. oszm. *taz*); *tengër* < **täŋgir* (vö. ujg. *täŋgiz*); *térd* (vö. kún stb. *tiz*); *tür-* < **tür-, *tör-* (vö kún *töz-*, mong. *türe-*). Vö. GOMBOCZ, NyK. 35 : 247—57.

39. §. Magy. *m* szóközépen ∾ tör. *m*: *barom, érdëm, gyalom, ildom, korom*; *gyümölcs, homok, sima*; *komló, torma, alma.*

40. §. Magyar *m* ∾ tör. *m* < *n* (*ŋ*): *gyom* < **jom* (vö. alt. *joŋ*, csuv. *śom*); *szám* < **sam* (vö. köztör. *san*, csuv. *sum*). Vö. RADLOFF, Phonetik der nördlichen türksprachen, 289. §; MUNKÁCSI, NyK. 20 : 473, 32 : 391.

41. §. Magyar *n* szóközépen és szóvégen ∾ tör. *n*: *a*) *kín, szán-, szűn-, tűn-*; *boszant-, bojtorján, csalán, oroszlán*; *b*) ? *intkancsó, kantár, kelengye, kendër*; *c*) *tanú, teknő, tinó, ünő.*

42. §. Magyar szóközépi és szóvégi *ny* (< *n*) < tör. *n*: *a*) *szunyog, csökönyös, köpönyeg*; *b*) *ártány, boszorkány, cziczkány, kalokány, kocsány, sárkány*; *bölény, czötkény, gödény, görény, gyékény, kökény, tömény*; *c*) *gyöngy* (ɔ: *ďönď*).

43. §. Magy. szóközépi és szóvégi *p* ∾ tör. *p* (> másodlagos *b*, ʙ): *a*) hangzóközi és szóvégi helyzetben: *csöpü* < **čüpəγ*; *kép* < *käp*. Ugyanilyen esetek: *csipa, csoport, kapu, kopó, koporsó, köpönyeg, köpü, szapú, seper-*; *b*) mássalhangzó-kapcsolatokban: *árpa*; *apró, seprő*; *gyëplő, szëplő*; *gyapjú.*

44. §. Magyar szókezdő *b-* ∾ tör. *b-* (> secundär ʙ-, *p-*): *báj* < *baγ*; *balta* < *balta*; *barom* < *barəm* stb., összesen 34 esetben (ebből 4 kétes) vö. a 15.—73. czikkeket. Török *b*-vel szemben csak a *pödör-* (∾ *bötör-*) szó esetében találunk szókezdő *p*-t, itt is kétségkívül átvetés történt: *pödör-* < **bötör-* ∾ tör. *bötör-*.

45. §. Magy. hangzóközi *b* ∼ tör. *b*: *csabak*, *kobak*, *öböl*, *csibe*.

46. §. Magy. szókezdő *t*- ∼ tör. *t*- (> secundär *d*-): *tanú* < **tanə̑γ*, *tar* < **tar*, *tarló* < **tarlaγ* stb., összesen 25 esetben, vö. a 292.—323. czikkeket.

47. §. Magy. szóközépi és szóvégi -*t* ∼ tör. *t* : *a*) hangzóközi helyzetben : *bátor*, *betü*, ? *botor*-, *csatol*-, *sátor*, *szatócs*; *b*) mássalhangzókapcsolatokban: *ártány*, *bërtü*, *gyárt*, *sërte*, *szirt*; *bojtorján*, *sajt*; *balta*; *kantár*; *czötkény*.

48. §. Magy. szókezdő *d*- ∼ tör. *d*- (= köztör. *t*-, mong. *d*-): *dél* vö. mong. *düli*, köztör. *töš*, *tüš*. Kétes esetek: *dara* (vö. tel. *taraγan*), *disznó*.

Vö. Gombocz, NyK. 35 : 276—9.

49. §. Magy. szóközépi *d* ∼ tör. *d* (> secundär tör. *t*): *gödény* < **küdän* (vö. jak. *kütän*, mong. Pall. *chodang*); *köd* vö. mong. *küdeγ*; *érdem*, *ildom* < *ildam*. *əldam* (vö. alt. *əltam*, mandzsú *ildamu*); *kendër*.

50. §. Magyar szóközépi *d* ∼ tör *d* (= oszm. csag. kaz. kún stb. *j*; ujg. szoj. *d*; szag. kojb. *z*; csuv. *r*; jak. *t*; mong. mandzsu *d*, vö. pl. kaz. oszm. *ajak* láb = szag. kojb. *azak*, jak. *ataχ*, csuv. *ura*, mong. *adak*, ujg. szoj. *adak*. Vö. Gombocz, NyK. 35 : 272—6) : *idő* < **ödäγ* (vö. tel. *öi*, ó-tör. ujg. *öd*); *kut* (szóvégi *t*-je a várható *d* helyett valószinüleg analogiás alakulás, talán az *út* : *utban* (ɔ: *udban*), *hét* : *hétben* (ɔ: *hédben*) alakpárok hatása alatt) < **kudə̑* (vö. kaz. *kojo*, bask. *kojə̑*, ujg. *kuduγ*, mong. *χuduk*).

51. §. Magy. szókezdő *k* ∼ tör. *k* (> secundär *g*): *káka* < *kakə̑* ; *kantár* < *kantar* stb. összesen 38 esetben, vö. a 177—226. czikkeket.

52. §. Magy. szóközépi és szóvégi *k* ∼ tör. *k* (> sec *g*, *w*, *j*) : *a* hangzóközi helyzetben : *bakó*, *béka*, *békó*. *bika*, *csóka* (?), *csökönyös*, *eke*, *gyékény*, *iker*. *káka*, *kökény*, *kökörcs*, *ökör*, *szakál*, *teker*, *tükör*, *kalokány* ; *b*) szóvégi helyzetben : *csék*, *kék*, *ok*, *szék*, *szök*, *tyúk* ; *árok*. *bicsak*, *bütyök* (?), *csabak*, *homok*, *hurok*, *kölök*, *tulok* (?), *túzok* ; *c*) mássalhangzókapcsolatban : *boszorkány*, *czicz-kány*, *czötkény* ; *kecske*, *serke* ; *teknő*, *toklyó*.

53. §. Magyar szókezdő *g* < **k* ∼ tör. *k*: *gödény* < **küdän*; *görény* < **küràn*, **körän* ; *gözü* < **kösäγ*, *gügyü* < ? *küdü*.

Valószinünek kell tartanunk, hogy ez a hangváltozás (*g* < *k*) a magyarban ment végbe, hiszen egyébként is számos példáját találjuk : *gulásztra* vö. kisor. *kulastra*, lat. *colostra* ; *góbé* vö. oláh *kopil* ; *gajgona* vö. horv. oszm. *kajgana* ; *kazdag* > *gazdag* stb. Vö. Szilasi, Adalékok a finn-ugor palatalis hangok történetéhez, 46—51.

54. §. Magyar szóközépi *g* ∼ tör. *g* (< részben **k*) : *agár*. *bögöly*, *csiger*, *ige* ; *boglya* ; *ürge*, *zerge*.

55. §. Magyar szóvégi *g* ~ *k* ~ tör. *k*: *bélyeg* (vö. 1263: *biluk*? OklSz.) < **bïlək* (vö. mong. *bëləg*); *köpönyeg* (vö. 1510: *kepanyakh* OklSz.) < **kipänäk*, **käpänäk*; *öreg* < *irik*, **irək*; *sereg* < *čärik*; *süveg* vö. csuv. *šələk*, csag. *jäläk*; *szunyog* (vö. *szunyok* MTsz.) vö. oszm. *sinek*, kojb. *säk*.

A szóvégi *k* > *g* hangváltozásra vö. *hörcsög* < *hörcsök* ~ tót *chrček*, szrb. *hrčak*; *ütleg* < *ütlek*; *maszlag* < arab *maslak* stb. Vö. Szinnyei, Nyelvhas.[3] 95.

56. §. Magyar szóközépi és szóvégi *ŋg* (írva: *ng*) ~ tör. *ŋg*: *gyënge*, *tengër*, *tengëly*; *harang*.

57. §. Magyar szókezdő *gy*-vel szemben ktör. *j*-: *gyász* < *jas*; *gyékény* < *jäkän*; *gyűrű* < **jürüγ* stb. Ugyanilyen esetek: *gyaláz*-, *gyalom*, *gyapjú*, *gyarló*, *gyárt*-, *gyára*, *gyenge*, *gyeplő*, *gyërtya*, *gyom*, *gyöngy*, *gyűn*-, *gyűl*-, *gyümölcs*, *gyűrű*, *gyűszű*, vö. a 124—146. czikkeket.

Az őstör. szókezdő *j* a legtöbb török nyelvben (a csuvast és a jakutot kivéve) vagy megmaradt, vagy dentipalatalis explosivává (*d́*, *t́*), illetőleg affrikátává (*dž*, *dź*, *d́*., *tš*, *tś*) fejlődött. Kétségkívül explosiva vagy affricata volt abban a török nyelvben is, a melyből a magyar nyelv török elemei valók, de hogy melyik, a magy. *gy*- alapján nem dönthetjük el (**d́ürüγ*-féle alakból épen úgy *gyűrű* lett volna a magyarban, mint **džürüγ* vagy **d́žürüγ*-ből). A föltett török alakokban tehát meghagytam az eredeti *j*-t, a mivel persze nem akartam azt értetni, hogy a *j*- > *gy*- hangváltozás a magyarban ment végbe.

Vö. Munkácsi, AKÉrt. 1900: 436.

58. §. Magyar hangzóközi -*gy*- ~ tör. -*j*- egy esetben: *mogyoró* vö. csuv. *mə̂jə̂r* (a többi törökségben e szó ismeretlen). Vö. Paasonen, KSz. 5: 158, Munkácsi, KSz. 5: 160.

59. §. Magy. szóközépi és szóvégi *j* ~ tör. *γ*: *báj* < *baγ*; *bojtorján* < *baltïrγan*; *gyapjú* vö. oszm. *japaγï*; *borjú* < **boryu* (vö. csag. *bozayu*).

60. §. Magy. szókezdő és szóközépi *sz* ~ tör. *s*: *szakál* < *sakal*; *szál* < *sal*; *szán*- < *san*-; *szűn*- < *sün*-. Ugyanilyen esetek: *szám*, *szapú*, *szatócs*, *szék*, *szeplő*, *szirt*, *szór*-, *szök*-, *szunyog*, *szűr*-; szóközépi helyzetben: *basz*- < *bas*-, *boszankodik*, *boszorkány* *búsz*, *gyász*, *gyűszű*, *oroszlán*.

61. §. Magy. szókezdő *sz*- ~ tör. *š*- < *j*-: *szél* < **šäl* (vö. köztör. *jäl*, csuv. *śil*); *szőllő* < **šidläγ* (vö. kaz. *jiläk*, kond. *jestek*, csuv. *śirla*); *szűcs* vö. kaz. *jüjči*, csuv. *śəvəś*.

62. §. Magy. szókezdő *s*- ~ tör. *š*-: *sërte* < *širt(ä)* (vö. tat. *širt*, tel. *širkä*); *sima* < *šâma* (vö. kaz. bask. csag. *šâma*).

63. §. Magyar szókezdő *s*- ~ tör. *s*- (~ kaz. oszm. csag. stb. *s*-, csuv. mong. *š*-): *sár*, (*sárga*) < **sarâ* (vö. kaz. *sarâ*, bask. *hârâ*, csuv. *śurâ*, mong. *sira*. *šara*); *sár* (lutum) < **šar* (vö. kaz. *saz*, bask. *haz*, csuv. *šur*, mong. *šaruk*); *sárkány*

< **šar(a)kan* (vö. k ú n, o s z m. *sazagan*); *sëpër-* < **šipir-*, **šəpər-* (vö. k a z. *səbər-*, m o n g. *šiγür*); *sërke* < **širkä* (vö. o s z m. *sirkä*, c s u v. *šərga*).

64. §. Magyar szókezdő *s-* ∾ tör. *č-* (ɔ: *č́-*): *sajt* < *čəγət*; *sarú* < **čarəγ*; *sátor* < *čatər*; *sëprö* < **čüpräγ* (vö. k a z. *čüprä*, c s u v. *šöprä*); *sereg* < *čärik*. Kétes: *sarló*.

65. §. Magyar szóközépi *-s-* ∾ tör. *-č-* (ɔ: *-č́-*): *a*) hangzóközi helyzetben: *keselyü* < ? **köčälä*; *b*) magy. *-rs-* kapcsolat ∾ tör. *-rč-*: *bors* < *borč* (vö. c s u v. *pərəš*): *borsó* < **burčaγ* (vö. c s u v. *pərža*); *koporsó* < **kopurčaγ*; *korsó* < ? **korčaγ*; *orsó* < **orčoγ*; *c*) a szóvégen: *kés-* < **käč-*; *kis* < **kič-ə* (vö. c s u v. *kəžən*); *kos* < *koč*; kétes: *köris* vö. c s u v. *karərəš* (a c s u v. szóvégi *-s* k ö z t ö r. *-č́*-re mutat, vö. pl. c s u v. *irəš* ∾ k a z. *uəč*; c s u v. *jərəš* ∾ k a z. *aγač* stb.).

66. §. Magyar szókezdő és szóközépi *z* < *sz* ∾ tör. *s*: *zerge* vö. c s a g. k i r g. t e l. *särkä*; *güzü* < **kösäγ*; *borz* < **bors-(uk)* (vö. c s u v. *porəš*).

A magy. *sz-* < *z-* hangváltozásra vö. *zománcz* < *szománcz* (vö. k f n. *smelz*, ill. *smalz*); *zamat* < *szamat* (vö. k f n. *smac*).

67. §. Magyar *ú* + *z* ∾ tör. **-oγz-* (vö. köztör. *-oγd-*): *búza* vö. o s z m. *boγdai*; *túzok* vö. c s a g. stb. *toγdak*.

Vö. Munkácsi, NyK. 21 : 127; Grönbech, Forstudier til tyrkisk lydhistorie, p. 68; Gombocz, NyK. 35 : 276, 282

68. §. Magyar szókezdő *cs-* ∾ tör. *č-*: *csalán* < *čalaγan*; *csat-ol* < *čat-*, *csipa* < **čipa*. Ugyanígy: *csabak*, *csavar-*, *csécs*; *csérla*, *csibe*, *csiger*, *csëpü*, *csihol*, *csóka* (?), *csoport*, *csök*, *csökönyös*.

69. §. Magy. szóközépi és szóvégi *cs* ∾ tör. *č-*: *kocsány* < *kočan*, *ocsú* < **očaγ*. Ugyanígy: *ács*, *acsari* (?), *bicsak*, *csécs*, *kancsó*, *kecske*, *kökörcsin*, *kölcsön* (?), *szatócs*, *szűcs*.

70. §. Magy. szóközépi *cs* ∾ tör. *š*: *bocsát*, *bucsú* vö. ktör. *bosa-*; anorganikus *l* előtt: *bölcsö* < **bišəγ*, **bišiγ*; *gyümölcs* < *jiməš*. Valószinü, hogy az első példában is a *cs* a régi nyelvben járatos *l*-s alakokban (*bolcsát*, *bulcsú*) fejlődött ki.

71. §. Magy. szókezdő *cz-* < *sz-* ∾ tör. *s-*; *cziczkány* < *sičkan*, *səčkan*; *czötkény* < **sötkän*.

A magy. *cz-* < *sz-* hangváltozásra vö. *czirok* vö. ú j s z l. *sirek*, s z e r b *sijerak*; *czalbáj* < ném. *salwein* stb.

72. §. Magy. szókezdő *h-*: tör. *χ-* (< *k-*): *harang* < *χaraŋ*; (*a*) (vö. k ö z t ö r. *kazan*, c s u v. *χoran*); *homok* < *χumak* (vö. k ö z t ö r. *kum*).

III.

Ha régi török jövevényszavainkat fogalmi körök szerint csoportositjuk, a török hatás művelődéstörténeti fontossága szembeötlő. A főbb fogalmi csoportok a következők:

I. Ház, házi berendezés, eszközök, ipar: *sátor, kapu, karó, kút; szék, bölcső, seper; köpönyeg, saru, süveg; kancsó, korsó, szapu, teknő; bicsak, balta, kölyü, tükör gyertya, gyűszű, harang; gyűrű, gyöngy; tengely; bilincs; koporsó; ács, szatócs, szűcs.*

II. Földmivelés: *eke, árpa, búza, arat, sarló* (?), *kepe, boglya, gyügyü, tarló, őröl, szór, dara, ocsú; gyümölcs, alma, körte, mogyoró, borsó, bors; szőllő, szür, bor, csiger, seprő; kender, tiló, csepü, orsó; komló.*

III. Egyéb növények: *bojtorján, csalán, czötkény, gyékény, gyom, gyűrű-fa, káka, kalokány, kóró, kökény, kökörcsin, 'öris, torma, üröm.* Vö még *kobak, kocsány.*

IV. Házi állatok, állattenyésztés: *bika, ökör, tulok* (?); *ünő, tinó, borjú; író, sajt, túró, köpü; csék; kos, ürü, toklyó, gyapjú; kecske, olló; disznó* (?), *ártány, serte, ól; tyúk, csibe; agár, kopó, kölök; kantár, gyeplő, békó, csökönyös.*

V. Egyéb állatok: *bölény, oroszlán, teve, zerge; borz, görény, gözü, cziczkány, ürge; csérla, csóka* (?), *keselyü* (?), *ölyü, turul, gödény, túzok; csabak, béka; bögöly, szunyog, serke.* Vadászat és halászat: *tőr, hurok, gyalom; szál.*

VI. Állam, társadalom, szokások, babonák: *törvény, tanú, bakó* (?), *kölcsön; gyász,' tor; barom* (habe), *kelengye* (?); *báj, bű, bölcs, boszorkány, sárkány.*

VII. Idő, szám, elvont fogalmak, irás: *idő, dél; szám, tömény; ok, erő, érdem, ildomos; betű, ír.*

VIII. Természeti tárgyak, időjárás: *tenger, homok, sár, köd, szél, búsz.*

IX. Testrészek s rokon fogalmak: *térd, szakál, szirt; tar, csipa, szeplő; csécs.*

Álljanak itt végül külön is csoportositva, az átvett igék és melléknevek. A török jövevényigék egy feltünő sajátságára már utaltam egy izben (Nyr. 30 : 109); a mig ugyanis a szláv, német vagy latin igék a magyarban rendszerint *-l* denominalis járulékképzőt kapnak, addig a török jövevényigék a tiszta török igetövet tükröztetik, alig egy-két kivétellel: *basz, csavar, ér, gyárt, gyűl-; int* (?), *ír, pödör, söpör, szán, szór, szök, szün, szür, teker, tüntür, tür.* Járulékképzővel: *csatol, csihol; gyaláz; arat, bocsát, borit; boszant, boszankodik; botorkál, botránkozik.*

Melléknevek: *acsari, ál, apró, bátor, gyarló, gyáva, gyenge, iker, kék, kis, körö, öreg, sárga, sima, sűrű* (?).

Az újabb kutatások eredményei a török-magyar érintkezés történeti hátterére is fenyt derítettek. Kétségtelennek kell tartanunk, hogy az a török nép, a melylyel a magyarság a honfoglalást megelőző századokban — a jövevényszavak tanusága szerint — huzamosabban érintkezett, s a melytől a földmivelést és állattenyésztést eltanulta, a bolgár-törökség (illetőleg a bolgár-törökség

valamely ága) volt, a mely a Volga és a Káma vidékén időszámitásunk első századaiban a virágzó Nagy-Bolgár birodalmat (Magna Bulgaria) alapitotta, s a melyet Fadhlân arab iró (Kr. u. 921—2) mint részben városokban lakó, kereskedő, iparban és kézimunkában jártas, tehát a műveltségnek viszonylagosan magas fokán álló népet jellemez.

De egyenes nyelvi bizonyitékaink is vannak arra, hogy a bolgárság nyelve több fontos hangsajátságában megegyezett azzal a török nyelvvel, a melyet a magyar nyelv török elemei alapján a Hangtani részben reconstruáltunk, s a mely hangsajátságok a ma élő török nyelvek közül csak a csuvast s a törökséghez szorosan csatlakozó mongolságot jellemzik.

Az östör. *-z-* helyett a csuvasban (és a mongolban) *-r-*t találunk, mig a többi török nyelvben *z*-t, vagy *s*-t:

oszm. *buzaγi*, kaz. *bǝzau* ∼ csuv. *pǝru* (mong. *biraγu*) „kalb";

oszm. *ikiz*, kaz. *iqǝz*, alt. *äγis* ∼ csuv. *jǝcǝr* (mong. *ikere*, *ikire*) „iker", stb.

Az östörök *ś-* (< **ž*) a csuvasban (és a mongolban) *l*-lé fejlődött, mig a többi törökségben megmaradt:

ujg. *jumuś*, kaz. *jǝmǝś* ∼ csuv. *śǝmǝl*, *śomǝl* „ügy. baj";

oszm. stb. *taś* ∼ csuv. *tśol* ∼ mong. *čila-γun* „stein";

oszm. *tawšan* ∼ mong. *taulai* „nyúl".

Ugyanez a *z* > *r*, *ś* > *l* hangváltozás jellemzi már most a magyar nyelv régi török jövevényszavait (vö. Hangtan, 33. és 38. §-t) s másrészt azokat a bolgár szavakat is, a melyek a XIII. századból való s nagyrészt a híres Bulgar város romjai között talált bolgár sirfeliratok arab szövegébe beleszőve, arab átirásban maradtak reánk.

Pl. a sirfeliratokon gyakran előforduló جور (*žör*) megfelelői csuv. *śör* ∼ kaz. *jöz*, oszm. *jüz* „száz"; vagy: طحر (*t(o)χ(o)r*) ∼ csuv. *toχχor* ∼ kaz. *tuγǝz*, oszm. *dokuz* „kilencz". Példa az *ś* > *l* hangváltozásra: بيالم (*biälem*) „ötödik" ∼ csuv. *pillǝk* ∼ kaz. *biś*, oszm. *bäs*, jak. *biäs* „öt" (Vö. Asmarin, Bolgary i Čuvaši.

A mai csuvas nép, e nyelvi bizonyitékok alapján, egyenes utódja a nagy bolgár birodalom lakóinak, ha nem is éppen annak a törzsnek, a melynek nyelve és műveltsége olyan nagy hatással volt a honfoglalás előtti magyarság nyelvére és műveltségére.

SZÓMUTATÓ.

HIBAIGAZÍTÁS.

22. l. felülről 16. sor: *bor* h. olv. *bors*
30. l. alulról 13. sor: 499. h. olv. 499.]
34. l. felülről 21. sor: kask. h. olv. bask.
47. l. felülről 1. sor: *šurva* h. olv. *surva*.

Készült /utánnyomásként/ a Könnyüipari Gépi Adatfeld.V.
Sokszorositó részlegében 200 pld.-ban